

*Присвячую цю книгу  
Всім чудовим жінкам -  
Хай живуть і перебувають  
У наших думках...*

*Андрій Гевқа*



*Лицар без броні*

**Розділ: I.**

*Стежки честі й правди*

## Невгасиме світло українських вогнищ у Боснії

*Передмова до видання сербською мовою книжки "Лицар без броні" поета, мемуариста, журналіста, оповідача, романіста й викладача Андрія Гевки.*

Колезі Андрію Гевці в найпершому реченні -- великі та щирі поздоровлення за літературну працю "Лицар без броні", яка своїм змістом охоплює дві книжки під спільною палітуркою і єдиною назвою. Кожна нова розповідь про людей, час, звичаї, етнографію, етнологію, чи про історичні мандри великого українського народу з великої Галичини, їхнє переселення в Боснію після закінчення 500 - річного панування в Боснії Оттоманської імперії і після Берлінського конгресу 1878 року та анексії Австро-Угорщиною -- це нова квітка, нова патріотична, громадянська, а найчастіше любовна лірика, що оздоблює книжку красою віршів, які поет творить душею й серцем.

Те, що в книзі талановитого поета Андрія Гевки домінує якісна любовна поезія, видно з присвяти, якою починається книжка: "Цю книжку присвячую всім чудовим жінкам- хай живуть і перебувають у наших думках..."

У любовній поезії - босоногі дівчатка й дівчата, босоногі хлопчики й парубки, чабани, вівці, свині й худоба на розкішних зелених галявинах у рідному краї поета в селі Селіште, на межі Прняворської, Србачкої і Лакташської громади. Але тут і вірші про кохання на прекрасних пляжах Адриатики, які лицар - поет Андрій - присвячує змалюванню дівочої вроди однієї словенки, яку він покохав під час служби у Югославському Військово-Морському Флоті. Красою поетичного вираження сповнені вірші, які автор пише після повернення в Словенію (з флоту, з Далмації) і присвячує їх словенським красуням, їхнім обіймам на омріяних і близьких поету, осяяних місяцем, левадах, оточених сосновими

борами. Як письменник, Гевка настільки образний, що з його віршів відчувається подих краси та аромат налятих дівочих грудей, змішаних з пахощами сосни й польових квітів.

Вернімося до тієї частини книжки, яка містить громадянську й патріотичну поезію. Виліплюючи строфи, як скульптор свої пластичні образи, поет Гевка нам змальовує муки подорожування українців у Боснію й через Боснію, розкладання вогню на перших вогнищах у їхній новій батьківщині, встановлення дружніх стосунків українських хлопців - переселенців, тепер уже парубків, які разом із сербами і представниками інших національностей Боснії мусили захищати інтереси Австро - Угорської монархії у війні проти великої Росії. Вірші, присвячені тим історичним подіям, випромінюють скорботу, в той час українці разом із сербами стріляли в інші слов'янські народи.

Крім героїв патріотичної поезії, у Андрія Гевки є вірші, які присвячені добрим землякам, що переселилися в рідний край поета з Боснійської Верховини, а також сербським сусідам – старожилам - сербам, добрим господарям і друзям, з якими в злагоді живуть українці та інші народи Прянворського краю ось уже більше сотні років.

Цікавим є і здійснене рішення письменника, яке робить книжку особливою - після кожного вірша іде розповідь про ті ж особи, котрі оспівані в віршах. До цієї особливості книжки слід додати, що автор збагачує зміст книжки також поезією великого українського поета Тараса Шевченка та інших світових класиків.

Назва книжки "Лицар без броні", зміст якої я досліджую під великим рецензентським збільшувальним склом, є справді влучною, з чим автора і поздоровляю.

Проте, як рецензент, я не можу позбутися враження, що ця книжка також належить до жанру мемуарної літератури, в

якій за "лицарем без броні" легко впізнати автора, доброго письменника Андрія Гевку. Він - справжній лицар. При чому - від народження і до нинішніх днів: відданий, вірний син українського народу, який величиною свого розуму та наполегливістю пройшов тяжкий шлях від сина бідних селян, живучи на селі, пасучи вівці, свині й худобу, ходячи до школи пішки по десять кілометрів, і йому вдалося, вирушивши в широкий світ, у невідомість, наполегливою працею й постійною роботою над собою, закінчити середню школу й університет, стати шанованим і цінованим викладачем, створити сім'ю і поставити на правильний шлях своїх дітей, вихованих з любов'ю у зразковому шлюбі в Словенії.

Усе це читачеві очевидно й зрозуміло завдяки поетичному, а ще більше, прозовому змісту цієї книги. Вона - своєрідний дороговказ молодим про те, що у житті й „лицарі без броні” виграють битви. Цим віє з кожної Андрієвої правдивої життєвої історії. Герої його розповідей зі своїми висновками, на яких автор наголошує, підсумовуючи їхні думки, творять цілісну неперервність тексту, який може відповідати й змісту добре побудованого роману.

З другого боку, цілісність змісту можна вишикувати в низку публіцистичних праць - хроніку історичних течій українського народу, рідного краю автора і його твердих і успішних кроків по життю, в якому рідше цвіли троянди, а було більше терну, який треба було усувати зі стежки життя. Цей лицар без броні - письменник Андрій Гевка - подолав усі перешкоди, хоча й не носив броні. Це означає, що його ніхто не захищав, але він перемагав шляхетністю душі й характеру, завжди готовий допомогти й порадити іншим. Це він зі щирістю підсумовує на останній сторінці своєї книги, яка може правити за етико-естетичний підручник не лише для нинішнього молодого покоління українців, а й для тих, хто народиться й житиме, підтримуючи вогонь українських

вогнищ у Боснії; автор радить: *„Найперш мусимо самі викластись сповна, багато збагнути, якомога більше здійснити, перебороти труднощі, вистояти перед неймовірною плутаниною, і тільки потім сподіватися, що про нас хтось згадає й віддасть нам належне... І знову розкривається зачароване коло, і ти мусиш засучити рукава, зціпити зуби і, не дивлячись на нові труднощі, рушити далі, вперед і тільки вперед... Так у житті”*.

Після прочитання книжки будь-який читач стає по-своєму її рецензентом, але є й особливий читач, який мусить бути літератором і науковцем з відповідальністю перед громадськістю, і теж підписується під книгою. Його сумління має бути чистим за всяке твердження, під яким він ставить свій підпис.

У моєму літературному доробку, який включає любовну й патріотичну поезію, а також оповідально-публіцистичну прозу й журналістику, жанри, в яких я задіяв знання, здобуті на факультеті політичних наук, я написав немало рецензій, у яких, оцінюючи літературні праці, не щадив слів похвали чи критики, у чому в колеги-письменника помічав промахи на шляху до мети.

Було б помилкою не визнати, що книга Андрія Гевки "Лицар без броні" є своєрідним, але відмінним підручником із "соціології села". Автор відмінно змалював село й життя в ньому, починаючи з 1890 року, коли українці почали переселятися в Боснію, і саме в ті основні місця - Прњаворський край - звідки вони потім від'їздили в Баня-Луку, Градішку, Дервенту, Србац і Прієдор.

Цією книжкою автор навіки зберіг від забуття культуру, звичаї, етнографію і етнологію українського народу в Боснії, і я, завдяки великій кількості фактів і фотографій, дійсно промовив правду в заголовку, що все, що Андрій Гевка

розташував на сторінках є "невгасимим світлом з українських вогнищ у Боснії".

Той, хто прочитає цю книжку, збагатить себе пізнанням правди про життя українців у Боснії, про тернистий шлях, на якому, корчуючи ліси, створювали орну землю, на якій засновували свої господарства, будували хати й за короткий час довели, як через ретельну працю постати добрим господарем.

Мати не вмирає, доки живі її нащадки, а ще якщо ті нащадки напишуть книгу і в ній увічнять батьків і свій рід, як це у своїй книжці зробив Андрій Гевка; отже мати - Марія Гевка - вічно жива, бо все минає, тільки книга вічна. Все, що записане, не може бути забуте й витерте, воно лишається навіки.

Письменник Андрій Гевка увіковічнив не тільки свою матір Марію - як вона жне просо, пшеницю й жито, пече хліб у традиційній українській печі, підготовляє коноплю й льон для пряжі та тче одяг, який гаптує вишуканою українською вишивкою, готує українські страви: пироги, борщ зі сметаною, струdlі тощо. Так робили всі господині – українки, і їх в цій книзі Андрій Гевка теж увіковічнив.

"Лицар без броні" - справді багата на історичний та описовий матеріал літературна праця. Вона для прийдешніх поколінь залишає у спадщину багатство фотографій, спираючись на які, можна написати тисячі ще ненаписаних речей: про перші українські хати, криті житньою соломною, з глиняними і цегляними долівками та цегляними стінами, з дерев'яним та глиняним посудом, привезеним з України, про знаряддя праці, з якими працювали на полях і в городі, про посуд із маминої полиці...

Автор увічне тодішній сільськогосподарський інструмент для обробки землі: дерев'яну соху, пізніше - залізний плуг, ярма тощо, які зараз можна побачити лише в музеях Республіки Сербської Боснії та Герцеговини.

На фотографіях - українське народне вбрання сторічної і більше давнини та дерев'яне взуття (кломпи, що його Андрійов батько Івашко та інші батьки робили членам своїх родин з липи, осики й верби).

Вірші та оповідання у книжці "Лицар без броні" заслуговують на гарну оцінку від першої до останньої сторінки; за них автор Андрій Гевка заслуговує всілякої похвали, бо своєю літературною працею він збагатив книжковий фонд на тему співіснування українського та інших народів і їхнього життя в Республіці Сербській Боснії і Герцеговини, в якій негасимо горить вогонь українських вогнищ.

*Неделько М. Санчанин*

## *Багато лісів та стежок*

*У Селішту, в малому селі,  
Жив малий хлопчина,  
І за себе він боровся  
Щодня, щогодини...*

*Був тернистим його шлях,  
Мало був щасливий,  
Лише деколи була  
Доля та сьайлива.*

*Йшов малий той до мети  
В латаній свитині,  
Долю він свою шукав-  
Єдину стежину.*

*Муки, клопоти всілякі  
Доля посилала,  
І задач багато всяких  
Йому задавала.*

*І ніхто його не звав,  
Не прохав ласкаво  
Хоч на хвиличку зайти -  
У всіх свої справи.*

*І багато лісів та стежок  
Пройшов невгомно.  
Звали люди його всі  
Лицарем безбронним.*

У цій книзі подано низку пригод і подій, тісно пов'язаних із життям і коханням. Пишучи про це, я багато розмірковував над тим, як ми жили тоді і що потім з нами сталося. І коли працю було завершено, я ще раз переглянув написане і виявив, що в книзі часто згадується слово "щастя", а це слово важливе для будь-якої мислячої істоти. Коли я це встановив, я ще більше переконався в тому, що нема жодної людини, яка б сказала, що їй щастя не потрібне. Навпаки - всі ми його шукаємо й потребуємо...

У вступній частині до книги я пишу про те, як мої пращури та інші люди, включаючи українців, поляків, а згодом і серби, оселилися в селі Селіште. Слухаючи розповіді різних людей у селі й розглядаючи фотографії родичів, я дізнався про багато цікавих речей. Це мені закарбувалося в душу, і я просто не міг про це не написати. Хочу поділитися своїми спогадами з тими, кого цікавить, яке життя було колись. За приклад нам може послужити доля Михайла Сулими. Він був теж українцем, трохи молодшим від мого діда Василя. Через його короткий життєпис я спробував показати життя пересічного українського переселенця, який завжди може знайти вихід із найскрутніших обставин. Важливо усвідомити, що він міг жити де завгодно і коли завгодно. Михайло був дуже акуратним, відданим і чемним хлопцем. Своєю наполегливою працею, своїми вміннями та здібностями, своїми знаннями та великою любов'ю до землі він міг би зробити усе, щоб вижити, і створив би всі умови для нормального життя, і не тільки для себе, але й для своїх близьких.. Заради цього треба цінувати цю людину й описати її життєвий шлях як взірць для молодших поколінь. З іншого боку, ми зможемо бачити життя мешканців села Селіште від початку двадцятого сторіччя і до нині.

На все це ми подивимось під "особливим" кутом, з точки зору хлопчика, який народився понад сорок років тому. Про нього можна сказати так: йому не доводилось обирати ані походження, ані місце народження. Все було „вирішено" наперед. Доки не пішов до школи, не знав, як живуть інші

люди у світі і як їм там ведеться. Про все, що діялось у світі, міг дізнатися лише з книжок і розповідей. Радіо та телебачення в його селі не було; читав шкільну газету та ковбойські романи, які позичав у старшокласників. Так тривало до п'ятнадцяти років. Потім почав міркувати трохи інакше та планувати, де було б найкраще знайти добрі знання, якою стежкою треба йти до свого щастя, щоб стати великою людиною, щоб стати "таким, як треба". І вирушив я у чужі світи в пошуках щастя. А найбільше багатство для себе я здобув завдяки тим, хто був зі мною поруч: від тих, з ким жив, і від тих, в кого навчався.

У другій частині пишу багато про що, але найбільше про те, як мріяв про представниць прекрасної статі. Дізнаєтесь, скільки докладав зусиль, щоб до них наблизитися і їм сподобатися. Хотів відчутти трохи тепла й вибороти хоча б частку того, чим володіють: кохання й повагу, тепло та ласку. І хоча в написаному багато смутку й горя через нездійснені плани знайти кохання, я ніколи не втрачав мужності. Я вірив, що кожен з нас, хто живе на цьому світі, принаймні комусь не байдужий. І завдяки коханню варто жити.

Ще зі школи добре пам'ятаємо, що сталося з моїм тезкою Андрієм: був гарний і дужий парубок. "Такого козака годі було шукати, а загинув через кохання. Міг обрати найкращу українку, а він закохався в панночку-полячку".\* Хочу тільки зауважити, що через палке кохання, може все статися. Можливо, для когось дивно, але якщо добре поміркувати, можна зробити висновок, що нікому й нічому в цьому житті не слід дивуватися, бо таких, як Андрій та його красуня - полька, ще можна зустріти дуже багато.

Ще одне зауваження: кожне оповідання в цій книжці починається віршами, які спрямовують читача на зміст. Усі вірші я присвятив великому українському поету Тарасу Шевченку. Я намагався складати вірші, наслідуючи його стиль. Наскільки це мені вдалося, судити вам, моїм читачам...

\* („Тарас Бульба“, Микола Васильович Гоголь).

## *Нещастя і щастя*

*Нещастя й щастя  
Завжди поруч зі мною  
І невтомно ми йдемо -  
Я і вони двоє.*

*Їдуть і кличуть вони мене,  
Ведуть за собою  
У життя складне людське,  
Де радість із журбою.*

*Нам втрюх важко, неможливо  
Мавку розпізнати,  
Кличеш, кличеш все її,  
Ща не відшукати...*

*І бажав би зараз, швидко  
Йти і йти за нею –  
Мушу швидко й без чекання  
Обрати й бути з нею.*

*Хотів би я понад усе  
Щого зазнати щастя.  
Чи помилюся, чи знайти  
Мені його вдасться?*



*(На фотографії українські вояки, котрі служили в Австро – Угорської армії, що приїхали до села Селиште у відпустку десь 1915 року. На правому боці бачимо батька Гринька Семчишина. Він переселився з України в БіГ 1900 року.)*

Які шляхи ведуть до щастя? Де воно ховається і як його знайти? Чи існують стежки торовані та протоптані, і хто їх знає? Чи можна надіятися? Хто нам повірить, що надії справдяться? Як можемо знати, що наша боротьба не марна? Чи можемо пробитися крізь „пустелю й лісові хащі“ перешкод і біди? Як нам їх подолати, коли вони чатують на кожному кроці? Чи можемо їх усі подолати при цьому не втративши все, що маємо? Хто нам може дати відповідь на всі запитання?

Ми знаємо, що є боротьба за існування і багато теорій про життя. Народна поезія з цього приводу висловлюється так: „*Треба вміти бути і відбутися!*“ Але як „*бути*“ і „*відбутися*“, коли й інші бажать того самого або навіть більше, ніж ми. Як взяти щось, чого важко досягти і на що хтось інший „*поклав око?*“ Якщо ж не досягнемо мети, то нас інші розчавлять і проминуть, не озирнувшись. А ми й надалі чекаємо на тих, що давно пішли. Замість „швидких і пасажирських поїздів“ прибуває хтось на дерев'яному возі ще й вагається, чи взяти нас із собою. Якщо схоче взяти, ми щасливі, а ні - ідемо далі пішки...

Нема користі від усіх теорій і давно встановлених істин та мудрості, якщо розгубимось і не зуміємо уникнути того, що на нас чекає. Часом важче, ніж тварині. Дехто намагається з усіх сил, надривається від праці, його очі затуманені від роботи й безсоння, але бажаних результатів так і не досягає. Всупереч усьому: і праці, і зусиллям - такі люди не мають жодного задоволення. А жити треба...

З другого боку, є й такі, кому „дійсно нікуди поспішати“. Все по „лінії найменшого опору“: Надзвичайно задоволені собою. З насолодою „наставляють вуха“, коли хтось згадає їхнє ім'я. Довго вдивляються в дзеркало й тішаться своєю подобою, наче Нарцис із грецької міфології.

Знову ж таки, є й такі, в кого „кораблі потонули“. Вони не живуть, а животіють. Ніхто й ніщо не може їх вразити, бо вони з давніх -давен своє „віджили“: „*Nada nema upravo, ni u koga!*“, сказав би Негош (немає надії в нікого). Кораблі потонули, а ти сидиш на суходолі на безлюдному острові поблизу Бермудського трикутника. Майже жодних надій на допомогу.

З огляду на вищезазначене, людина питає, чи існує рецепт, який приведе її до щастя. Де щастя перебуває і як його знайти? І коли знайдемо, чи зуміємо його впізнати і взяти із собою у вірні супутники? Цього, без сумніву, кожен бажав би. Багато хто гадає, що вартий більшого, а його щастя видається „жалюгідним“ і непоказним, та не сприймає його, „не впізнає“ і не дружить із ним. Що вдієш? Чи існує хтось, хто може дати пораду в таких випадках?

Спробуймо збагнути таємниці життя і зрозуміти, чому все так, як є! Спитаймо самих себе: чи можемо ми щось змінити, зробити себе щасливими? Зробімо щось із своїм життям. Ризикуймо! Будьмо щасливі, хоча й здається наше щастя сором'язливим і боязким, хоча воно тікає й ховається від нас, хоча нам здається, що воно далеке, як сусідня галактика. Не занепадаймо ані духом, ані силою. Десь є і наш "Чумацький шлях", на якому можемо відпочити від біди та болю. Доки в нас б'ється серце і доки ми можемо щось доброго відчувати в наших серцях, - борімося й долаймо всі перешкоди заради самих себе та інших, що прийдуть і житимуть після нас. Рухайтесь далі...



*1916 рік - ще один гарний вояк приїхав у Селиште до своєї коханої. (М Семчишин з дружиною).*

## *Так було на початку двадцятого сторіччя*

*Почалося ХХ століття  
Бідою великою:  
Панував тоді Франц-Йосип  
Зі своєю кмістю.*

*Нелегко було тоді  
Жити всьому світу –  
Всі чекають від держави  
Якого одвіту.*

*І Україна Західна,  
Або Галичина,  
Не уникала, на жаль,  
Австро-угорського ярма.*

*Хто ж хоче, щоб його  
Карали й топтали?  
Які ж люди хочуть,  
Щоб вони в рабстві страждали?*

*Імперія Оттоманська  
Була дуже сильна,  
Панувала над Боснією,  
Ща її залишила.*

*Отоді-то українці  
На південь рушали,  
Братів своїх шукали,  
Свій біль вгамувати...*

*Можна стверджувати, що часи на зламу віків - близько 1900 року - були важчі від попередніх. Такий висновок можна зробити через криваву Першу світову війну, жорстокішу від попередніх воєн. Світ було поділено й розколото. Усі великі держави гадали, що їм повинно належати більше, ніж вони мають.*

*Першою впала Оттоманська імперія. Мусила зректися території, які тримала в руках п'ять віків. За нею – Австро - Угорщина. Спочатку здавалося, що вона незламна й житиме вічно. Вона захопила величезні простори, включаючи Західну Україну й анексовану Боснію. Важкі й складні часи були. Особливо багато проблем було в Західній Україні. Ці землі багаторазово змінювали володарів. Певний час були під Польщею, а потім - у складі Австро-Угорщини.*

*Зрозуміло, що населення було збентежене і не знало, що на нього чекає. Люди шукали хоч якесь правильне рішення; найважливіше було знайти мирний, тихий, спокійний куточок, де можна було б жити зі своєю родиною. Усі в той час щось підраховували, множили й ділили. І кожен думав, що інший має краще й більше. Коли прийшла Австро - Угорська влада, вона теж мала свій розрахунок.*

*Почалося з пропаганди й планів, як мирно розселити чисельні українські й польські сім'ї на землях Боснії, бо турки, відходячи, залишили пустище. Відомо, що той, хто йде назавжди, не лишає за собою нічого цінного, а турки саме так і вчинили. Пісна земля, лісочки й чагарники не дуже цікавили Австро - Угорську владу, але треба було щось робити. Ідеальним рішенням було - заселити південну частину монархії. І люди переселялися і сподівалися на краще і легше життя. Вони раділи зустрічам із південними братами. Відомо, що Франц - Йосип був старий, втомлений, і йому важко було керувати імперією. Заворушення виникали то тут, то там.*

*До того ж проблем додавали неспокійні Балкани та Боснія. А найбільшого удару завдав замах у Сараєві, коли загинув його спадкоємець Франц-Фердінанд. Почалася кривава Перша світова війна...*

*Життя українських переселенців з України у селі Селіште, глухому сільці без доріг та інших важливих об'єктів, не було чимось особливим. Село було відсталим. Їздили возами, знали тільки упряж з кіньми та волами. Дороги були нікудишні, та цим не дуже переймалися, а декого цілком влаштовував такий стан. Головне - можна працювати на полі та в лісі й виробляти хоч щось необхідне для скромного життя. Сім'ї були багатодітні, люди допомагали одне одному.*

*Якщо хтось був розчарований, пригнічений, сумний або мав тягар на душі, міг взяти пляшку горілки і ще з кимось, хто почувався так само погано, міг напиться й "забутися". Так минали дні, роки, життя. Всі біди легше перебороти разом, коли панує мир і злагода. Все можна витримати, коли людина працює, мужня, віддана, коли чесно й добре працюється.*

*Якщо взяти до уваги бідність, багатодітність, нестачу їжі, погані врожаї та тяжкі умови праці, то не треба дивуватися, якщо хтось від цього не був у захваті чи в доброму настрої. Не могло нас підбадьорити і те, наскільки віддалена найближча крамниця й школа. До того ж потрібно перейти вблід кілька потоків, пройти ниви й пустирища; особливо взимку і в дощ було неможливо куди-небудь дістатися без гумових чобіт. Але й вони були дуже дорогі, й не було змоги купити нові, коли старі порвуться. Треба було купити гумовий клей, взяти стару велосипедну камеру й поставити латку. А це непросто, бо взуття найчастіше рветься на підошві й на пальцях...*

## *Життя українських переселенців*

Долю й життя неможливо передбачити наперед і важко відгадати, що з ким і коли станеться. Це вірно для всіх часів. Так було і з переселенцями, які найпершими прибули в село Селіште. Це була родина Сулими. Вони були серед перших, хто побачили це село й дали знати іншим у Галичині, що вони також можуть вирушати в дорогу. В дитинстві я дуже дивувався синам Степана Сулими - Янку та Михайлу. Вони справді були незвичайні хлопці, й сповнені різної мудрості та вмінь. І я вирішив трохи вам розповісти про Михайла - старшого Сулимового сина.

Це приклад того, як життя може "пограти" з людиною. Скільки пережила ця людина! Скільки він світу перейшов, хоча цього особисто й не бажав. Із скількома людьми познайомився, про що й не мріяв. Але якщо взяти до уваги часи, в які жив Михайло Сулима, ми інакше дивитимемось на життя.

В дитинстві я майже нічого не знав про діда, який живе на другому пагорбі. Я лише знав, що він дуже працююча людина, яка має багато худоби, садовини й городини, виноградників і всього, що тільки можна побажати. Самих черешень було не менше п'ятдесяти дерев, а про іншу садовину я й не кажу. Все це він дбайливо саджав, доглядав, оновлював, прищеплював і сортував. Багато хто йому заздрив і бажав собі мати хоча б частку того, що було в нього. Проте не можна мати чогось без відповідних зусиль. Але це вже інша пісня...

Достеменно відомий рік народження Михайла Сулими – 1892 рік. В маленькому селі Улишківці в Західній Україні неподалік від Тернополя й народився Михайло. Його батько – Степан - мав багато членів родини й мав постійний клопіт - як їх усіх прогодувати й забезпечити всім краще життя.

Він одним із перших дізнався, що в далекій Боснії є безлюдні домівки, а від інших чув, що вже деякі українські сім'ї переселилися в околиці Пжнявора й Деревенти. Відомо, як важко прийняти доленосне рішення й вирушити в далеку путь. На карту було поставлено все: бути чи не бути; також відомо, що це не жарт - раз і назавжди залишити рідну домівку й обійстя. Всі покладаються на вожака, чекають від нього, що він їх доведе до місця призначення. І не тільки цього, від вожака очікують набагато більше: він не сміє припуститися помилки, мусить усе передбачити й піклуватися про всіх членів.

Він мусить підстрахувати найслабшу ланку. І все це Михайлів батько дуже добре вмів і знав. Не можна сказати, що він був освіченою людиною, але й не скажеш, що він був неписьменний. Виконував обов'язки диякона й допомагав священику правити службу та виконувати інші церковні справи. Звичайно, мав добрий голос, бо жоден не може стати дияконом, не маючи гарного голосу. Отже, Степан Сулима мав гарні людські якості, і йому довіряли: якщо він сказав, що слід їхати до Боснії, то це означало, що справді треба їхати. І коли казав, що там сприятливий клімат й умови життя, йому всі вірили. Відтак - почали готуватися до від'їзду. Дещицю продали, решту подарували й вирушили в дорогу.

Так Михайло з братами - Миколою, Антоном і Янком, разом із батьком вирушив на пошуки кращого життя. З великої України рушили в маленьке Селіште, глухе село, в якому раніше жили турки. Де це, ніхто не знав, могли тільки подумки змалювати картину. А яка та картина насправді, того знати не дано було.

І коли нарешті прибули, побачили село, розкидане по кількох пагорбах. Між ними - потоки, довкола - чагарники, пустирища й покинуті подвір'я. Все було в занедбаному стані. Нагадувало людину, яка довго не милася й кілька років не

стриглася й не голилася. На безлюдді все починає пропадати. Ліс і терни швидко ростуть. І ніщо їх не може зупинити. Родина Сулими застала в Селішту кілька українських і польських родин, які прибули на рік чи два раніше.

Першим завданням переселенців було освятити землю, на котрій будуть далі жити, беручи до уваги, що вони оселилися в покинутому селі, в якому довго жили турки. В селі була старезна мечеть і турецький цвинтар. Але наші переселенці не були при звичаєні до такого (амбієнту). Оскільки Василь був зухвалою особою, а українського священника спочатку не було, він поставив завдання освятити землю, на якій житимуть нові переселенці - українці та поляки. Він зібрав усіх, хто мешкав у селі, і наказав зрубати найкращі дуби й обробити сокирами. Так виникли чотирикутні бруси. З них було зроблено хрести. Хрести були гарні, виконані руками місцевих майстрів. Вони були зроблені з великою любов'ю до рідної землі й освячені.

Завданням мешканців було поставити ці хрести на найвищих точках села. Їх було поставлено в п'яти місцях і освячено. Біля тих хрестів дівчата садили квіти, а священники постійно кропили свяченою водою. Відомо, що на тих хрестах було вирізьблено число "1909". Це рік воздвиження хрестів і освячення землі, на якій стали жити...

Час ішов собі далі - Селіште починало жити новим життям. Василь Сулима писав листи в Україну, в яких засвідчував, що в Селішту все в порядку. Написав, що жити можна, якщо люди спроможні тримати знаряддя в руках і якщо здатні виконувати обов'язки працюючих глав сімейства, які не сподіваються на щось надзвичайне і не шукають легкого життя. І що найважливіше, підкреслював, взимку не буде холодно, бо дров є в достатку.



*Фотографія – рік 1990 – На цьому місці сто років тому  
стояв великий хрест ...*

*Хрести були гарні, виконані руками місцевих майстрів. Вони  
були зроблені з великою любов'ю до рідної землі й освячені.*



*Ця фотографія настала на Святий Вечір 1960 року: батько Василь, хрещений батько Петро Суботницький та моя мама Марися. Пригадайте, як їм тоді було ...*

*Долю й життя неможливо передбачити наперед і важко відгадати, що з ким і коли станеться. Набагато краще було б без війни. Але в Боснії спокійно не могли жити.*

*Був колись у Селішту Михайло Сулима*

*Був колись у Селішту  
Михайло Сулима,  
Він прожив багато років,  
А тепер його нема.*

*І ніколи я не зможу  
Його позабути,  
І від спогадів про нього  
Ніяк не позбутись.*

*І коли дивлюсь я нині  
Фотографії старі,  
Що думки мої несуться  
Аж далеко у Сибір.*

*Де був тоді наш Михайло,  
І як час пролітав,  
Як в російському полоні  
Ув'язнення відбував?*

*Зараз почну, ще й підкручу я  
Гарненько вуса.  
Щиру правду розповісти  
Я вам, люди, мушу.*

*Угорщина тоді панувала  
І Австрія із нею,*

Була Терша світова  
Кривавою різнею.  
Дістав тоді повісточку  
Михайло Сулима,  
Мусить іти із Селішта,  
І рятунку нема.

Мусить іти якнайшвидше,  
Австрії дослужитись,  
З Росією воювати,  
З братами-слов'янами битись.

Дістав тоді наш Михайло  
Військове убрання,  
І став він у перші ряди  
Без жодного питання.

Доки був він у окопах,  
Рахував години.  
Довкола падали всюди й  
Вибухали міни.

Всюди, всюди біля нього  
Біда панувала,  
Не було краю страшним мукам,  
Аж зуби скреготали.

Але якось ніччю темною  
Росіяни напали  
І нашого Михайла  
У полон забрали...



*Михайло Сулима в 1970 - був уже старенький ...*

Михайло Сулима недовго тішився життям у цьому гарному середовищі. Сподобалось йому Селіште й життя в ньому, хоча й нелегко було. Разом з батьком і братами вирублював чагарники, викорчовував пні, знищував терни.

Працьовиті руки створювали та відроджували родючу землю. З'являлися ниви, поля, на яких добре родила пшениця, привезена з рідного краю. Так само добре родила садовина й городина. Восени збирали багатий врожай і жили в достатку та злагоді аж до нового врожаю.

Місцеві жителі з навколишніх сіл: Ножицького, Чукала, Брезовляна, Ситнеша- приходили в Селіште й дивувалися, як цим людям так вдається жити. Як може все так добре родити, не дивлячись на те, що земля в Селішту гірша від їхньої. Гірша, бо земля на горбі ніколи не буває така, як земля на рівнині. А ще дивовижніше було бачити, як українці вирощують незвичайні рослини, такі як: просо, льон, гречка, картопля та інші. Найбільше дивувалися картоплі: "Як тільки ці люди можуть їсти щось таке "ніяке" - без смаку?"

Так було в часи Михайлового юнацтва. Настав фатальний 1914 рік. Розпочалася Перша світова війна. Усі знали, що вона почнеться, а все-таки ніхто не міг собі уявити, що вона буде такою страшною й кривавою. А Михайло тоді був парубок у найкращих літах. Йому лише виповнилося двадцять. І одного дня прийшла повістка йти до війська в Галичину. Не було порятунку. Мусив іти, не дивлячись на те, що Карпати й Галичина знаходяться дуже далеко один від одного.

Австро - угорська влада, котра мала свою філію в Сараєву, свої дії виправдовувала тим, що українці-переселенці повинні захищати свою батьківщину. Привід як привід, нема що

коментувати! Чекали на кожного молодого чоловіка австро-угорська уніформа та зброя.

Така доля чекала всіх, хто міг йти до війська. Так було і з його (Михайловим) братом Янком, моїм дідом Василем (дід був тоді теж гарним, молодим, чорнобровим, карооким парубком), та іншими військовозобов'язаними, що жили в Селішту. Всі загони було кинуте в Карпати, в окопи на передову.

Мій дід Василь мав щастя бути їздовим, бо дуже добре вмів працювати з кіньми. А в Австро - угорській армії потрібно возити (вантажити) харч в такі місця, де не може проїхати віз або сани. На той час це була велика честь і привілей. Не всякому випадала змога нести таку службу. Дбав про себе, коня, зброю й допомагав своїм соратникам - однополчанам.

Такого щастя Михайло не мав. Його сили використовувалися інакше. Він був простим вояком. А з такими могли офіцери робити, що хотіли. Такий вояк був змушений слухати і кожний наказ точно виконати так, як сказано. А найгірше було те, що він мусив воювати проти братів-слов'ян, українців і росіян. Про це в нього ніхто не питав. За спиною завжди був якийсь капрал чи сержант, який стежив за кожним його кроком, за кожним його рухом. Якби хтось спробував уникнути або не виконати команду, його б застрелив капрал чи сержант на місці. Воювали в дуже важких умовах - в сніг, і в негоду, і в болоті, і в голоді...

Михайло теж переживав тяжкі хвилини. Його чекала тяжка доля полоненого. Взимку, на морозі, в снігу, голодний і холодний воював проти власної батьківщини. Багато раз міркував про те, щоб тікати або добровільно здатися в полон росіянам. Але такої нагоди не було. Деякі думали так само, як він, бо це не була їхня війна. Мало втішало, що вони знаходяться на батьківщині, бо що то за батьківщина, коли

усвідомлюєш, що ти в руках чужинців? У всіх зникло бажання воювати за чужі інтереси.

Дні минали в боротьбі. Михайлові думки блукали по Галичині й сягали рідного села на Тернопільщині, а потім поверталися до Селішта, до Боснії, де було його нове місце перебування. Так він думав, переживав багато за рідні місця, хоча все було під австро-угорською владою. Сам у себе питав, чи своїх рідних ще колись побачить. Стільки мав пов'язаних із Селіштем планів на майбутнє і стільки нездійснених бажань!

А що вдієш: чекати кращих днів було майже марно. Військова дійсність була невблаганна. День і ніч лунала канонада гармат і гаубиць. Мертвих та поранених більше не рахували: поруч біля окопів - воронки, ями від зірваних гранат, стріляні гільзи і повсюди- запах смерті. Але однієї ночі, коли місяць сховався за хмари, ніби йому соромно дивитися на те, що відбувається, Михайло лежав у окопі з напіврозплющеними очима і, зненацька серед тиші, з усіх боків почувся гуркіт гармат. Ніхто не знав, звідки стріляють. Гриміло й блискало, ніби в найбільшу грозу під час дощу. І хоча була ніч, а видно було, як вдень. Це все, що міг пригадати Михайло...

Отямився з перев'язаною головою і сильним болем у правій нозі. Знаходився у дерев'яному бараці й лежав на залізному ліжку. Навколо себе відчував сморід, запах розкладу й смерті. Збагнув, що живий і що знаходиться в полоні. Мав велике щастя, що вижив і що його в полон взяли росіяни. Якби потрапив в полон до черкесів, його б долю було вирішено за декілька секунд або в одну мить, бо черкеси не мали милості до ворога і до поранених. Нападали всіма видами зброї - холодною й вогнепальною. А найгірше - це атаки зі списками. Коли починалася рукопашна, мало шансів було вистояти з багнетом проти списа. Як би там не було, наш Михайло живий, але його муки та страждання тільки починалися.

*Про тяжкі страждання військових у Галичині писав хорватський письменник Мирослав Крлежа, який був офіцером австро-угорського війська. Він описував страждання хорватських ополченців та інших, котрі, як і австро-угорські вояки, брали участь у битвах на східному фронті. Ми, українці, живучи в колишній Югославії, мали нагоду бачити екранізацію хорватської драми "У таборі" та екранізацію драми "Шлях на Вуч'як". Ми бачили лише частину того, що насправді відбувалося в Галичині, про людські страждання й муки під час війни. Людське життя не варте майже нічого. А найгіршим було знущання з боку нижчих і вищих офіцерів над рядовими, котрі були ніким і нічим й мусили сліпо виконувати накази начальства. В іншому випадку їх суворо карали і навіть розстрілювали без суду й слідства. На східному фронті в Карпатах воював і Йосип Броз Тіто. Він служив у лавах 25-го ополченського з'єднання, під керівництвом австро – угорської влади. На його військову частину випала важка доля. Багато хто загинув, а решта потрапила в полон. Тіто також потрапив у полон і був змушений боротися за своє життя на чужині.*



Так виглядав словенський вояк, котрий разом з українцями служив Австро –Угорщині. 1916 року він загинув біля м. Кобарід. До кінця війни було ще 2 роки ...

## *Тяжка неволя в Сибіру*

*Тяжка неволя у Сибіру,  
Холодна зима,  
Погана їжа та напої,  
Більш нічого нема.*

*Дуже зимно, важко диха  
Михайло Сулима,  
Нема нікого із Селішта,  
Із рідного села.*

*Ані брата, ані неньки  
Кому б пожалітись.  
Нема нічого. Все порожнє.  
Нікуди ї подітись.*

*Темно ї сумно на душі,  
Ще ї коханої нема.  
Ой, коли ти у неволі,  
Що навколо – все тюрма.*

*Але сонце ї тут засяє,  
І сюди, аж у Сибір,  
Прийшла доня молоденька,  
Щоб провідати батькїв.*

*І Михайло озирнувся  
Ща ї побачив Єню.  
Сходять зорі, сяє сонце,  
Легшає на серці.*

Оскільки він був у Сибіру в неволі, то міг розповісти, що там відбувалось. Всі переживали важкі хвилини. Всі були піддані мукам і всіляким знуцанням, але найтяжче було витримати дві речі: голод і зиму. Австро-угорські вояки були погано одягнені, а російські - ще гірше. Взуття й одяг не захищали від негоди. Все було марно.

Із полоненими чинили ще гірше. Можливо, серед інших, українці та росіяни мали певну перевагу, бо розуміли російську мову, і відомо було, що ніхто з полонених не воював через те, що так хотів. Усіх було втягнуто у війну, і всі воювали проти власної волі. Але не всі переможці так міркували. Декому було все одно: хто ти, що ти і як потрапив у полон. Чому ти в полоні? Твоя проблема! Існувало правило: якщо ти опинився в Сибіру, значить винний! І нема тут про що говорити. Всі винні, хто воює. Всі винні, хто в неволі. Треба було загинути або втекти з бойовища. Стріляв у ворога, а тепер тебе у в'язницю. Так міркували ті, хто переміг і взяв у полон інших. Чи взагалі було милосердя і до кого? Питання...

Так було і з Михайлом. Ледве загоїлись його рани, але він постійно думав, що нема порятунку. Бачив навколо себе багато пораниених і мертвих. Достатньо їх померло в нього на очах; він теж чекав, коли проб'є і його остання година. Але якимось дивом вижив і зумів залікувати рани. Перемагало бажання жити. Мав на що надіятися, бо мав попереду багато планів. І хоча здавалося, що мукам ніколи не буде кінця, він потай сподівався, що настане день, коли всі його муки скінчаться.

Мріяв про Селіште, про матір та батька, яких залишив там, і в глибині душі відчував, що одного дня побачить матір, батька, і все буде як колись. Не віриться, що таке можна винести і що людина здатна пережити таке, не утративши розуму. Кажуть, що жодна тварина не здатна витримати такі страждання, як людина. Ні мороз, ні голод, ні тяжкі умови

життя в Сибіру, ні примусова праця - ніщо не могло похитнути Михайла.

Хоча полонених мали за "ніщо", він почав здобувати репутацію в наглядців та начальства. Вмів усе робити, і воно йому легко давалося. І саме завдяки цьому з ним не поводитись, як із худобою. Михайло міг полагодити будь-що. Завдяки цьому він здобув дозвіл прибирати помешкання офіцера старшого чина на прізвище Кузнецов. Михайло все досить ретельно прибрав та полагодив: змастив двері, щоб не рипіли, вимив шибки, врізав замок, поставив шарніри, постійно дбав про свіжу воду й ретельно виконував решту хатніх обов'язків з великим сумлінням.

Поруч з табором військовополонених був фруктовий садок. Михайло випросив у Кузнецова дозвіл доглядати фруктові дерева: обрізати сухе гілля, робити щеплення, вирощувати нові сорти, збирати врожай і таке інше. Такий дозвіл він здобув. Особливо його зацікавив місцевий кісточковий плодовий сорт - обліпіха. Таку рослину він ще ніколи не бачив, зате мав великий досвід роботи з іншими плодовими сортами. Він пересадив кілька молодих деревинок і прищепив їх. Це не пройшло непоміченим, і Михайло здобув додатковий авторитет.

Минали дні, і здавалося, що поневоленню не буде кінця. Кожний день був подібний до попереднього. Єдине, що змінювалось, - хіба що пори року та день і ніч. Зима в Сибіру довга і часто з низькими температурами. Не раз було мінус 35, а траплялося і нижче сорока градусів. Сніг тримався більше шести місяців. Літо було дуже коротким і швидко минало.

З того дня, коли в гості до батька – офіцера приїхала його донька Євгенія Лонгіна, почалися зміни в Михайловому житті. Євгенія, (а батько її називав просто Єня), мала інше

прізвище, бо її було видано заміж за якогось Бориса. То був нещасливий шлюб: чоловік пиячив і занедбав молододружину. На її щастя, почалася війна, і його мобілізували. А на війні, як відомо, нема милосердя. Так і він по-дурному загинув десь на просторах Росії.

Євгенія була молода й сповнена натхнення. Сталося так, що одного разу вона побачила Михайла, коли він поливав господареві троянди, і робив це так тендітно, ніби то була його кохана особа. Нема мови про його зовнішній вигляд, бо хоча був одягнений в ганчір'я, але не був потворний, а навпаки - мав досить гарно доглянуте обличчя, чисто виголений, підстрижений згідно з військовими правилами і мав маленькі чорненькі підкручені вусики. (А до таких речей жінки особливо чутливі). У всякому разі Євгенія, яка шукала втіхи й доброго чоловіка, з яким хотіла б розділити своє щастя й біду.

Коли заговорила з Михайлом, то він був на "сьомому небі" від щастя. Відповів їй чистою російською мовою, ніби там і народився. Для нього це був рідкісний випадок - бачити молододружину та вродливу жінку, принаймні таких він не зустрічав вже більше року. Бачив лише невільників, нещасних та змучених людей, також своїх наглядачів. Щоправда, деякі жінки приїздили до своїх чоловіків, але жодна не була така, як Єня. Спалахнули іскри в очах, і вогонь охопив серця обох. Потім приїзди дочки до батька ставали все частішими. Хоча це здавалось неможливим, але між Єнею та Михайлом зародилося справжнє кохання. А відомо, що кохання може зробити своєю силою: воно може гори перевернути, але й людину може привести до загибелі...

Але Михайла від загибелі врятувало саме кохання. Так судилося, що двоє закохалися, і всупереч великим відмінностям дійшло до важливих змін у їхньому житті. Єня почала крадькома приносити Михайлу їжу та одяг. Бувало,

що він діставав шмат сала й сушену рибу. А часом - і ковток горілки. То були блаженні хвилини... Спочатку вони ховалися зі своїм коханням. Батько Єні був суворий і невблаганний. Якби дізнався про теплі зв'язки між донькою та Михайлом, невідомо, до чого б це призвело. Тому молоді бачились потай, крадькома. Коли нікого не було поруч, обіймалися по кутках і говорили одне одному ніжні слова кохання. Михайло переживав райські хвилини, які, на жаль, швидко зникали, але назавжди залишилися у серці й були незабутні.

*Нове життя й краще майбутнє чекало на Михайла завдяки жіночому коханню.*

Така увага дочки Кузнецова до Михайла не могла бути непоміченою. Її прихильність намагалися здобути й інші чоловіки. Достатньо було таких, які б спалахнули вогнем на найменший порух її руки або ока. Охоронці табору всіляко намагалися привернути її увагу, але марно. Відомо, що жінки мають свої примхи і нікому не дозволяють втручатися в своє життя. І якщо оберуть для себе єдиного, вони зроблять для нього все й будуть вірні та щирі в подружньому житті...

Так Михайло здобув перемогу, не дивлячись на те, що був звичайним в'язнем, бідним та убогим. Та таке трапляється дуже рідко. Ніколи не передбачиш жіночої поведінки. У даному випадку Єніно серце обрало людину, на житті якої було поставлено хрест. Але часом трапляється й таке. Це доказ того, що людина ніколи не повинна втрачати надії, коли здається, що вже всі кораблі потонули. Нове життя й світле майбутнє чекало на Михайла завдяки жіночому коханню. Тож подивімось, що було далі...

## *У Сибіру за Уралом*

*За Уральськими горами,  
У краю сибірськїм  
Зародилося кохання  
Між Єнею та українцем.*

*Шяжко вільним почуватись,  
Як нема свободи,  
Всюди знаний, підневільний,  
Не просиш нічого.*

*Ша кохання все здолає,  
Знесе горе і біду.  
Лиш на нього сподівайся  
І чекай, мов на зорю.*

*Буде жінка із тобою,  
Перемогу здобуде,  
І знайде з тобою щастя,  
І вже поруч буде.*

*І такою була Єня,  
Мов левиця молода.  
Не боялася нічого,  
Навіть батькового суда.*

*І ска зала вона батьку  
Про любов велику,  
Що життя з Михайлом розділить,  
Скільки Бог дасть віку.*



*Михайло Сулима – рік 1920.*

*Бачимо його, Єню та її маму. Можна сказати, що він дуже шанував обох.*

Що тут поробиш: кохання є кохання. Не допоможуть жодні пояснення, погрози й розмови. Чому це так, неможливо пояснити. Коли когось кохаєш – то дійсно кохаєш всім серцем і душею. А коли тебе хтось кохає і ти відповідаєш взаємністю без певних почуттів, тоді справді нема іншого виходу, ніж скоритися, хоча потім каятимешся.

Спочатку всі були приголомшені палкими стосунками Єні та Михайла, особливо батько Єні. Для своєї дочки бачив інше майбутнє. Міг її вигідно видати заміж за офіцера або панича. Йому не вірилось, що вона обрала для себе в'язня на засланні. Все могло б інакше статися, якби він не знав Михайла та його здібностей особисто. В цьому парубку він бачив здібного й багатообіцяючого хлопця.

Крім того, відтоді, коли Михайло потрапив у полон, минуло кілька років, і становище в Росії також змінилося. Війна з Австро-Угорщиною через Жовтневу революцію втратила сенс. На військовополонених більше не дивилися, як на смертельних ворогів, як це було спочатку. Більшість полонених симпатизували революції й шукали можливості приєднатися до росіян. Вони перейшли на російський бік, щоб уникнути полону. Краще було знову воювати, ніж "сидіти" в Сибіру.

Так і Михайло звільнився із полону без особливих наслідків. Хіба що не мав права повернутися додому в Боснію. Мусив лишитися ще на кілька років у Росії. Але більше не перебував у околиці Омська, бо переїхав ближче до Свердловська в маєток батька Євгенії Лонгіної.

Це була велика зміна для Михайла. Він ніби потрапив із пекла в рай. Маєток був величезний, і було вдосталь прислуги і тих, хто обробляв землю, городи та сади. А на роботі по господарству Михайло знався, як риба в воді. Віддано взявся до праці, й показав, чого насправді вартий. Мав заради чого

працювати. Панночка Євгенія була для нього багатою винагородою.

Так Михайло в цілому провів п'ять років у Росії. Попрохав руки й серця своєї обраниці й рятівниці, і батько схвалив їх рішення. Михайло поїхав до Боснії багатшим, ніж був спочатку - здобув жіноче серце.

Разом із своєю обраницею прибув у Селіште в сяйві слави й сповнений щастя. Батьки ледь дочекалися повернення свого сина. Були дуже щасливі, що Михайло лишився живий, а коли ще й побачили поруч із ним молоду, гарну жінку, то щастю й радощам не було краю...



*Хата Михайла Сулими (1971), в котрій він жив, де народилися діти і де помер ...*



*Батько Єні був суворий і невблаганний. Якби дізнався про теплі зв'язки між донькою та Михайлом, невідомо, до чого б це призвело.*

*Драго Лазіч ще живе*

*Драго Лазіч ще живе  
В Селіште й до нині,  
Народився досить давно  
Він у старій хатині.*

*Потреба знати, хто є Драго,  
Бо таких є мало,  
Хто б про всіх хто жив в Селішту,  
Дуже добре знали.*

*На віку своєму Драго  
Бачив пребагато,  
Знав усіх своїх сусідів,  
Що йшли в світи від хати.*

*Знав він чехів, українців,  
Пізнав і поляків;  
Ділив з ними Драго щастя  
І біду всіляку.*

*Дивився, як живуть люди,  
Як в село приходять,  
Як шукають вони щастя,  
Як його знаходять.*

*Знає Драго про поляків  
У Новому Мартінці,  
Як назад йшли - за щастям  
У рідній сторінці.*

*Це було у сорок шостому  
Після другої війни –  
Залишали вони хати  
З відпертими дверми.*

*Рушили на батьківщину,  
У Польщу далеку.  
Пам краще, ніж тут -  
В цім світі нелегко.*

*Лишилися українці  
Поділяти долю,  
Корчували вони терен  
І орали поле.*

*Нема струму, нема води,  
Лампадка не сяє,  
Шукає Драго порятунку  
І жартів не знає.*

*Він проводив засідання,  
Він забув про дім.  
Лише думки про допомогу  
Жили тільки в нім.*

*Прийшов струм і до Селіште –  
Води ще не має.  
Буде краще на світанку,  
Ще село дримає...*

Щоб не писати про все самому, попросив свого великого друга, старожила-серба, який вже вступив у "осінь життя", щоб розповів мені про село Селіште й висловив свої думки. Його ім'я - **Драго Лазіч**. Це дуже цікава й помітна особистість. Не дивлячись на важкі умови, він все життя боровся й досяг великих успіхів. Завдяки йому село Селіште досягло великого успіху у розвитку і принаймні частково вибралось і піднялося із відсталості. Він говорить переважно про південну частину Селішта, яку лише згодом приєднали до старого Селішта. А розповів він таке:

*„Це село простягається з півночі на південь. На південному боці воно межує з Новим Мартінцем, а на північному - знаходиться невелика гора Голубовац. У дев'ятнадцятому й двадцятому сторіччі в цьому селі мешкали серби, українці й поляки. Південна частина Селішта колись була у складі села Чукалі, а десь у 1960 році його було приєднано до Селішта.*

*У південній частині Селішта знаходились виключно сербські й польські господарства, приблизно однаково тих та інших. В цій частині Селішта було два українських господарства, а саме: Хрін Янко з родиною і Бойсан Текля з родиною. З-поміж поляків пригадую лише ближчих сусідів, чії імена наведу, це: Войчек Катажина з родиною, Халуз Марія з родиною, Халуз Франек з родиною, Пук Владек з родиною, Анджей Коньські сам на господарстві, Завротняк Станко з дружиною, Авжжек Опалья (коваль), Опалья Юзеф з дружиною, Сеймбіда Франек з дружиною. Ця група будинків знаходилась біля дороги в напрямку Ножічко-Ілічан і- Чукалі через південну частину Селішта.*

*У ті давні часи в цілому Селішті бракувало води. Дециця криниць в основному знаходилась біля потоків (маються на увазі долини між двома пагорбами). Так Алексіч Светозар мав криницю зі свого джерела, звідки сім хат носило воду й*

*напувало худобу. Це господарства: Алексіч Светозар, Алексіч Драголюб, Алексіч Петар, Хрін Янко, Лазоч Мілан, Алексіч Спасоє та Алексіч Душан.*

*В українській -- північній частині Селішта -- води бракувало ще більше. Так у садибі Семчишина Гринька викопали криницю до сорока метрів, а вода не з'явилася. З появою струму в Селішті року 1974 було вирішено частково й питання води. У цій частині південного Селішта й зараз, у 2004 році, досі стоять дві примітивні хатини. Одна -- на обійсті- Людвика Шевчика. Стіни з дерев'яних колод. Друга - в старі часи належала Алексічу Спасою. Це мазанка: стіни з кілків, облетених лозою і обмазаних глиною. Таку мазанку з малими віконцями мав і наш сусід- українець Янко Хрін. Крім сусідів-поляків, пригадую ще кількох у цій частині Селішта. Це: Людвик Шевчик та його син Петар, Віш Михайло, Франек Рудзік, Домін Сова і Еда Сова, обидва були бондарі. Михайло Коньські плів солом'яні брилі.*

### ***Про Новий Мартінац***

*Новий Мартінац був селом, яке налічувало близько 400 господарств. У селі жили лише поляки. Вони були великими трудівниками, але умови життя в селі були нікудишні: без дороги, струму, води, телефону та сільськогосподарської техніки. У 1946 усі поляки із Мартінаца повернулися в Польщу.*

*На місці села лишилось пустище. Ділянки, розташовані на пагорбах, ніхто більше не обробляв. Але згодом на ті землі переселилися деякі сербські родини. Пізніше держава заснувала великий сад і засадила весь Новий Мартінац різними породами плодових дерев. Це був один з найбільших садів у Боснії й Герцеговині. Та згодом і сад було занедбано через масовий від'їзд людей на заробітки за кордон. Сад потребував багато робочої сили. В ті часи техніки було*

*дуже мало. До "Вітамінки" в Баня Луці не було чим довести зібраний врожай яблук, груш, слив та й сама "Вітамінка" зі своїми слабкими потужностями не могла приймати та переробляти таку кількість врожаю. Сад відносився до підприємства "Д.П.Д. Мотаїца Србац", яке через кілька років теж припинило своє існування.*

*На пагорбах Нового Мартінаца певний час саджали кукурудзу та сіяли пшеницю. Але й це згодом припинили. Зараз Новий Мартінац- "мертве" село, яке заросло лісом. Ця місцевість багата першокласною землею і до того ж не така горбата, як сусідні поля. Новий Мартінац межує з Селіштем, Чукалами, Ілічанами, Прос'єком, Шешковцями, Старим Мартінацем і Ножичком. Важливо нагадати і те, що після від'їзду поляків у 1946 році, залишилися прекрасні чисті земельні ділянки.*

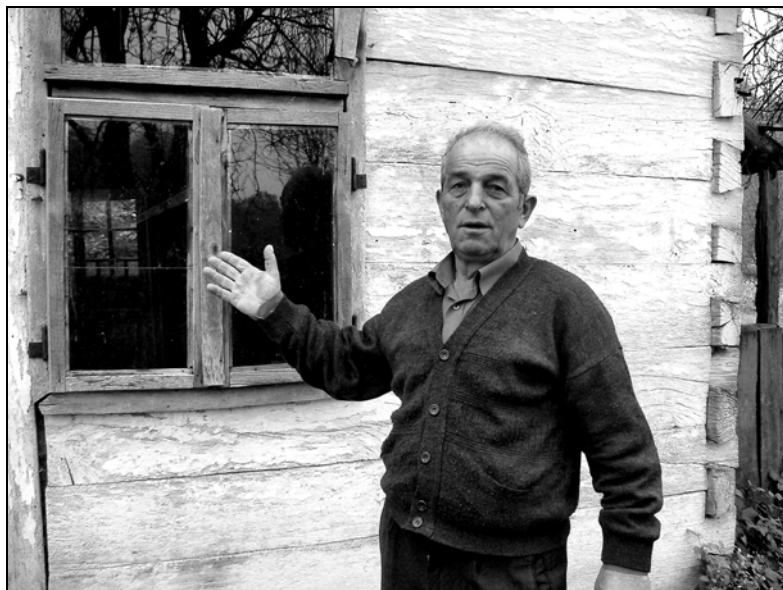
*Через кілька років по всьому Новому Мартінацу "заселилася" дика ожина. Люди з околиці почали масово приходити збирати ягоди. Відкуп ягід здійснювала "Вітамінка" з Баня Луки. Ожину з Нового Мартінца закупували в двох місцях: в Чукалах і в Ножичкому. Туди щодня приїздила вантажівка з "Вітамінки". Збирачам платили на місці й відвозили ожину на фабрику. На відродження саду у Новому Мартінаці були виділені гроші з бюджету тодішньої республіки Боснії й Герцеговини. Першими наглядачами саду "Новий Мартінац" були: Вранич Від і Кошутич Жарко, обоє з Ножичкого. Пізніше за сад відповідали Майсторович Гаєро, дипломований садівник, а згодом Богосавац Момо і Богосавац Милутин. Усі троє разом із Каоца при Србацу.*

*Поляки із Нового Мартінаца серед перших побудували середню школу в районі Србаца. А на Крижу, на пагорбі в напрямку Савичів, вони мали ремісничий центр, що складався*

*з будинків, у яких працювали ковалі, колесники, теслярі, шевці та інші. Потім на цьому місці виникло багато крамничок.*

*Цікаво, що поляки в Новому Мартінацу, кожен на своєму обійсті, мали садки з різноманітними фруктовими деревами. І ліси вони так доглядали, що ті скоріше скидалися на парк. Майже кожне господарство тримало пекарню. Тому вони лише раз на тиждень місили й пекли хліб. Споживали лише чорний хліб, житній та пшеничний. Наш сусіда Авжсек Опаля і його дружина Ягня тримали млин і мололи зерно”.*

Так розповідав мій друг Драго Лазич. Він був товаришем і мого покійного батька Івашка. Цікава людина Драго, як і його розповіді.



*2004 рік. Драго Лазич показує хату Людвика Шевчика*

## *Жилося қолись ваққо*

*Дуже жилось қолись ваққо  
В Селішті малому.  
Ой, багато хто страждав,  
Живучи у ньому.*

*Сонце сильне, прегаряче  
І темній ночі  
Тақ на ниві напрацюєшся,  
Нічого й не схочеш.*

*Росли қуші терну, глodu  
І росла трава.  
Ріс бур'ян густий навқоло,  
А земля тверда.*

*Ваққо тақоқ қолись було  
Орати та прати,  
Зерно стигле молотити,  
Серпом виқинати.*

*Аляли сильній дощі  
І рвалися хмари.  
Було дуже це давно  
У роқи безхмарні...*

## *Про струм у Селішту*

Струм з'явився в Селішту в 1974 році. Тоді із Селища Ножицького, від трансформатора на "Кнежевичах" провели струм лише до чотирьох будинків. Потім ще до трьох. Село практично лишалось без світла. Душан Маркович - начальник електродільниці Србац - поїхав до міста й доповів, що трансформатор не досить потужний і не може живити інші хати електрикою. Тоді Драго Лазич був членом громадського комітету громади Србац і головою філії села Селіште. А його помічницею, тобто секретаркою, була Дудишин Олена (за чоловіком - Пушич).

Поставили питання електрифікації усього села. Засідання відбувалося у хаті покійного Стеви Дудишина і Катіци. Тоді нам, нині вже покійний Стево Буковський пояснив, що "переливаємо з пустого в порожнє, у цьому селі ніколи не буде електрики, бо хати досить віддалені одна від другої та й мають майже усі пусті гаманці".

Завдяки тодішній державній системі й громаді Србац село Селіште дістало високовольтну лінію й дві трансформаторні будки безкоштовно. Одну будку поставили на підвір'ї Гевка Василя та його родини, а другу - на обійсті Жуїч Діани (за чоловіком - Дабич). Лінія електропередачі та дві трансформаторних будки коштували 113 000 000 тодішніх динарів. Це була велика інвестиція. Село виділило робочу силу. Низьковольтну мережу фінансували мешканці Селішта й також виділили робочу силу.

Для села це були величезні кошти. У цій важливій справі найбільше відзначились: Алексич Милорад, Чепка Митар (старший), Чепка Митар (молодший), Пушич Іван, Любольєвич Стоя (за чоловіком - Алексич), Жуїч Милоїца, Жуїч Богдан, Буковський Петар та інші.

## *Сонце сходить і заходить*

*Сонце сходить і заходить,  
І минає час.  
Ані місяць, ані зорі  
Не знають про нас.*

*А я хочу їм сказати  
Істину про себе,  
Про те, як живуть закохани,  
Повідать хочу небу.*

*Як зустріти її хочу  
В далекій місцині.  
Як я мрію, сподіваюсь  
Про це щогодини.*

*Хотів би я її розкрити  
Думки таємничі,  
Побачити ту, що снів нею,  
Заглянуть їй у вічі.*

*Чи думає хоч про мене  
Вона в самотині,  
Коли зажурена мовчить  
У важкі хвилини?*

*Перш ніж жити, треба народитися. Це - стара істина, і можна було б сказати, заяложена. Але якщо трохи більше заглибитися в її зміст, прийдемо до цікавих висновків. Відомо, що одні ретельно планують і розмірковують над тим, як у них колись народяться діти, інші - ніколи над цим не замислюються і не обтяжують себе тими думками. Ніби це найпростіше з усього, що може трапитись.*

*Хтось радіє народженню сина або доньки. Пишається тим і відзначає: стріляють з рушниць, палять феєрверки, напиваються від щастя. А в інших випадках - діти народжуються непомітно, навіть якимось сором'язливо. Ніби це сталося саме собою, і коли вже так, то хай буде. "Якось воно буде!" - це старий вислів, який говорився безліч разів.*

*У будь-якому випадку потрібні батько й мати. І як я вже сказав, одним зовсім байдуже: де дитина народиться, коли народиться і як житиме. Не питають, чи з цього створіння постане людина. Ніби це несуттєво. Але якщо замислитися, то можна міркувати і в наступний спосіб. Можна зробити висновок, що не істотно, чи хтось розмірковує, чи ні...*

*Вирішальним є тільки, чи хтось народився, чи ні. І тоді настає стан, з якого неможливо просто вибратися. Рано чи пізно всі мають збагнути, що щось мусить змінитися в житті тих, у кого збільшилася сім'я. Для нового члена у сім'ї повинне знайтись відповідне становище. І слід знати, що коли вже хтось народився, він повинен жити, бо всі ми народилися з однієї причини - ми хочемо жити.*

*Все це дуже істотно, хотіли ми цього, чи ні. На всі запитання треба давати відповіді. І хоча в першу мить ми не знаємо, як відповісти, врешті-решт все розв'язується саме собою, неначе якийсь ребус чи кросворд. Але все мусить бути розв'язано точно й правильно.*

*Маючи на увазі вище написане, я спробую описати, як було зі мною, коли я народився, і які перспективи в майбутньому чекали на мене. Я відповім на питання: що відбувалося на ту пору, які були обставини, хто що тоді робив, про що думав, і чи були плани стосовно появи нового члена родини, тобто мене.*

*Спробую відгадати, чи я народився, як щаслива дитина, чи було якось інакше. При цьому маймо на увазі судження про те, що хтось може "народитися під щасливою зіркою", в той час, коли інші не мають щастя від народження. Існує цікава українська казка про "сорочку" щасливої людини. Добре було б замислитися над її змістом...*

*А ми весь час питаємо, чому це так? Читаючи мудрість інших народів, доходимо висновку, що істину про життя й щастя вже давно відгадано. Багато хто стверджує, що існує "Доля", яка знаходиться "десь угорі" і яка все вирішує. І марно та безглуздо намагатися шукати щастя самотужки.*

*Так принаймні діється, і хто знає, де знаходиться істина і чи насправді ми здатні змінювати свою долю. Не дивлячись на те, що я багато слухав і читав про неймовірні пригоди, не знаю, чи це правда, і так само не знаю, що принесе мені близьке й далеке майбутнє. Можу лише здогадуватися, та не можу знати напевно. Краще подивімося, як було колись. Це набагато безпечніший шлях, бо легше повернутися в минуле, ніж торувати шляхи в майбутнє.*

*Не щєбєчи, соловєйку*

*Не щєбєчи, соловєйку  
в недїлю ранєнькo.  
Не щєбєчи, малєсєнькїй,  
oй так жалїбнєнькo.*

*Твoя пїснє дужє гарнє,  
тї гарнo спївєшї.  
Тї вєселїй, спарувєвєся  
ї гнїздєчкo мєшї.*

*А я бїднїй, бєзталаннїй,  
бєз парї, бєз хатї.  
Не дїсталoсь мєнї в свїтї  
вєсєлo спїватї.*

*Українськє народнє пїснє  
(Перєклад на сєрбськє А. Гєвкє)*

Умови життя - визначник і дороговказ, як житимеш далі. Неможливо сказати: "Несуттєво, де ти народився і хто твої батьки!" Суттєво, ще й як, і все обертається навколо цього. І що ще гірше - дехто вважає, що з цього кола неможливо вирватися. У різний спосіб тебе запевняють, що будеш "такий самий, як батько" й "подібний до оточення".

Якщо взяти до уваги вищезгадане, муσιш констатувати, що людина не може сподіватись на багато дечого від життя, якщо їй не надано на те певних умов. Як жити й працювати на непідготовленому ґрунті? Про це не слід забувати. Кому легше, тому, хто має, чи тому, хто не має?

Щодо мого народження і розповідей про мою появу на світ, не можу точно пригадати всіх деталей і моментів, які призвели до цієї події. Можу лише стверджувати, що на цей світ я з'явився непідготовлений і надто рано. А як виглядає перехід із світу темряви в "долину сліз"? Це не новина, якщо скажемо, що повсюди панують ненависть, заздрість, паскудство й смуток.

Так було спочатку. Я це не міг збагнути відразу й навіть тоді, коли почав розуміти певні особливості життя. Наскільки важливим є місце народження? Можемо без вагань сказати, що воно вельми істотне. Що робити в закинутому селі, відрізаному від людей і без сполучення?

На що надіятися, якщо живеш, і нікого не цікавить, де ти й що робиш? Важко, якщо не маєш змоги комусь щось запропонувати. І знову ж таки, як пропонувати, коли сам не маєш вдосталь? Набагато легше, коли ти молодий і відчуваєш силу. Коли знаєш, чого хочеш. Теорія й практика переконують, що є й такі, які навіть нічого не маючи, можуть чогось досягти. І пізніше, коли парубкував, не чув жодних похвал, коли говорили про моє село. Це відчувалося і тоді, коли знайомився з дівчатами.

Це було особливо небезпечно. Почувався, як на льоду: один невірний крок- і "впадеш додолу!" Знову ж таки, не можеш збрехати, хто ти й звідки ти, бо це відразу ж розкриється. І дівчата міркують незвично і для мене незрозуміло: про казна-що, тільки не про те, щоб ти хотів сказати й показати.

Замість того, щоб звернути на тебе увагу й послухати, що збираєшся сказати, зазирнути тобі в душу, подумати про те, що їм можеш запропонувати, як не зараз, то в майбутньому, і за всіма правилами, дати б тобі принаймні якийсь шанс. Хоча б дали змогу промовити якесь слово. Та де там! А про вищезгадане - звідки ти й чий - навіть не слід і говорити. Це було справді небезпечно. Настала б незручна мовчанка й вибачення: "Вибач, поспішаю - на мене чекає подруга!"



*У цій частині південного Селішта й зараз, у 2004 році, досі стоять дві примітивні хатини. Одна -- на обійсті-Людовика Шевчика. Стіни з дерев'яних колод.*

## *Ніч холодна, а хата трухлява*

*Ніч холодна, темна, довга,  
А хата трухлява.  
Всюди, всюди – на всі боки  
Ця хатня тіснява.*

*А сніг пада безупинно,  
Заміта дороги.  
Навколо гілля поламане –  
Не проходять ноги.*

*Малі пташки поховались  
Під крони, під гілки  
Позалазили під стріхи  
У теплі домівки.*

*Ой така страшна негода  
Йде й не минає,  
Чому, чому таке буває?  
Ніхто й не питає...*

*Все трухляве, все слабеньке,  
Лиш життя є вічне.  
Всі стоять навпроти всіх  
І воюють вічно...*

*Ой, яка ж там таємниця  
У хаті робилась?  
У Іванка й Марії  
Дитя народилось.*

Світло дня я побачив 20 лютого 1958 року о другій годині за середньоєвропейським часом, у малому сільці, яке називається Селіште. То була четверта дитина батька Івашка і матері Марії. Обоє вони були українці. Снігу було по коліна, мороз стискав з усією силою. На маленьких шибках хати лежав товстий шар криги. Можна було взяти ніж, шило чи інший загострений предмет і писати по склу.

У старій грубці ледве жеврів старий пень, що лишився від зламаної старої сливи. На вигляд все було спокійне й сонне. У ближньому лісі завив голодний лис і відразу почувся гавкіт сільських собак. Село Селіште спало під сніговими перинами й крижаними ковдрами. Ще кілька годин лишалося до ранку...

*Що ще скажу про своє село Селіште? Воно не було "бозна-яке". Якби було краще, мабуть, не дісталось б переселенцям. Невідомо, хто тут жив до нас, серед хащ і пустирищ і скільки людей звідси "тікало без оглядки", без жалю й думок про повернення. Кажуть, що вони змушені були покинути ці місця через турків, Австро-Угорщину, чи іншу владу. А я іноді подумаю, часом жартома, часом серйозно, що люди відходили з власної волі: аби тільки врятуватися від пісної землі, пагорбів, чагарників і пустирищ, і їх ніхто не примушував від'їжджати...*

Щоб надто не розтягувати, скажу, що з моїм народженням на світі нічого, мабуть, не змінилося. Про те, щоб постати "великою" людиною, навіть і не мріялось. Про що мова! Імовірніше було, що залишусь малим, непомітним і нікому не потрібним. Про це тоді важко було щось говорити й думати. Найімовірніше було, що залишусь "ніким і нічим", судячи з того, чий я, звідки і хто мої батьки.

Не знаю чому, але з упевненістю можу твердити, що в момент народження зміна середовища мені не передбачалась. У материнській утробі мені було набагато безпечніше, принаймні тепліше, бо народився взимку, коли за вікном було мінус двадцять п'ять. Я не народився в ліску з казки, де жила Білосніжка і сім гномів, а в звичайній хатині, вкритій соломою, з двома дерев'яними ліжками. Горіла піч, яка дуже диміла, і дим виходив десь через тріщини в стелі, коптив солому під стріхою. В хаті горіла стара лампа чи то був каганець – не знаю. Брати й сестри міцно спали.

Мені така картина не сподобалася. І про це я дав знати всім присутнім. Своє обурення висловив шумом і криком, котрі розбудили жебрака-волоцюгу, який "відходив" від похмілля в нашій стайні. Колись був поширений звичай "блукати по світу". Таких "мандрівників" було достатньо на той час, і ніхто їм не дорікав. Вони нікому не чинили зла, а українські народні оповідання та казки містять багато повчань, що такими людьми не можна нехтувати.

Навіть був обов'язок - "неписане правило", щоб приймати таких людей на нічліг. Мої батьки завжди були гостинні й приймали безпритульних "на кілька днів". Скільки триватиме "відвідування", вирішував сам "відвідувач". Якщо йому подобалось - залишався, ні - переходив до інших. Таким подорожнім пропонувалася їжа і все, що було необхідно. В основному, їх розташовували в стайні, на сіні. Для них досить було розстелити на долівці сніп житньої соломи й дати чимось вкритися. "Мандрівникам" обов'язково давали вечерю, а до вечері знаходилась і чарчина "сливової". На ранок, при потребі, було приготовано розсіл, щоб похмелитися...

Колись в ходу було правило, що треба допомагати людям у біді, в будь-якому разі тим, хто "трохи збився з дороги" й шляється та пиячить - треба допомогти каліці. Що вдієш,

коли так сталося? Врешті-решт, якщо добре подумати: "А хіба вони винні в тому? Можливо, зрадили життєвим ідеалам, чи, може, десь програли своє щастя!" Так воно чи ні, не нам про це судити. Мусимо думати про себе й своїх найближчих, бо повторного іспиту не буде. Така доля. Коли розмірковуєш про це, складається враження, що колись люди краще розуміли життєві труднощі, ніж зараз.

І якщо озирнемося на час, коли народжувалися майбутні жебраки, волоцюги й ті, кому "потонули кораблі", ми можемо лише здогадуватися про думки та бажання їхніх батьків. Відомо, що ніхто не знає, що з ним буде після народження! Це стосується усіх - і багатих, і бідних...

Отак, почувши гвалт і крик, той жебрак поквапився зі стайні, все ще хмільний і заспаний, ламаючи дерев'яні старі сходинки, по яких злизять, і при цьому добряче вдарився й поранився. Поспішив через пень-колоду, щоб побачити, що то за нещастя трапилося в хаті і чи, не приведи, Господи, часом щось не загорілось. Влітає, як блискавка, в хату, щоб перевірити, що сталося. А я в той час старанно виводив звуки високих тонів. Мені не сподобалося оточення, у яке я потрапив.

Охопили дрож і тремтіння. А ще більше мене "образили", коли мене турнули в брудну воду, яку швиденько принесли з "калюжі" (так називали домочадці яму надворі, в якій валялися свині). Влітку вода була дуже брудна, а взимку вона змінювала свій колір із жовтої на синьо - зелену. Таку воду трохи підігрівали, а потім використовували в певних цілях. Не дивлячись на глуху ніч, з'явилась сусідка Йока – бабка-повитуха, яка була "фахівцем" по пологах. Нашвидкуруч мене загорнули в "рядно", сповили й поклали на ліжко поруч із матір'ю...

Це означало, що батько мав переселитися на підлогу й спати на житній соломі. Брат, який спав біля матиного

ліжка, теж мав трохи посунутися, адже з'явився новий член сім'ї. З усього того - близькість матері та її тепло мене трохи заспокоїли, і з усього це мені найбільше сподобалося. Все повернулося до рівноваги: жебракові налляли трохи розсолу, щоб "убив" похмілля, підбадьорився, бо в такі хвилини треба "прийти до тями". Заспівав півень, оголошуючи певну нічну добу. Тільки по цьому й відомий час мого народження, бо годинників тоді ще не було. А півень як "вказівник доби" в ті часи вважався несхибним. Люди тоді дійсно користувалися подібним відмірюванням часу.

Оскільки була "глуха ніч", усе поступово заспокоїлось і втихомирилось. Щоправда, якщо добре пам'ятаю й інші не обманюються, трохи скуштував матиного молока, і після крику й стогонів заснув. Так, мало-помалу почалося моє життя, яке небагато обіцяло...

*Як я можу жити у старій хатині*

*Як я можу гарно жити  
У старій хатині,  
Ще й постійно думати  
Про мою єдину?*

*Чи ти можеш тут дізнатись,  
Що тебе чекає?  
Ні вулиці нема ніде,  
Ні номера немає.*

*А адреса моя тут  
Була усім відома:  
Стара хата-мазаночка,  
На хаті – солома.*

*Малесеньке в ній віконце  
І замерзлі шибки,  
Люблю тебе, мила моя,  
Зараз та навіки.*

*Але куди подінешся  
З бідністю-бідною?  
Хоча вікно й малесеньке –  
В нього поглядаю.*

*Бачу – мила моя, любя моя  
В садочку гуляє  
Ой, не знаю, чи вона  
Про мене й згадає?*

Отож, свідомо чи несвідомо, опинився я в центрі уваги й подій. Постало "питання розташування". Щодо мене, я найбільше хотів би біля мами, але цього не міг висловити, а коли б і міг, ніхто не питав би моєї думки. Все вирішувалось без мене, бо я щойно народився. Так, оскільки колиску було давно зламано, вирішили, що мені терміново потрібне якесь місце для проживання. Ліжко, в якому спала мама, не бралось до уваги - було надто зайняте. На ньому спали тато й мама, а біля підніжжя ще й сестра. У малому ліжечку спали два старших брати. Крім того, було небезпечно, що й іноді траплялося, що попадають дошки від ліжка, і все зламається. Не один раз батько був змушений брати до рук молоток та ремонтувати ліжко. Тому домочадці правильно вирішили, коли поставили питання про моє розташування. Отже, відбулася сімейна "нарада". Але не подумайте, що на цьому все скінчилося. Вихід знаходять і в найскладніших ситуаціях. Так було і в цьому випадку...

Хтось запропонував, що мене можна покласти в корито, в якому місили хліб, а, при потребі, в тому кориті прати білизну. Розміри корита приблизно були такі: 60x30x20 (довжина, ширина й глибина). Треба зазначити ще й таке, що всяка річ у нашій хаті була багатоцільовою й могла мати різні призначення. Цього разу корито перетворили на колиску. Вирішено - здійснено. Постелили ще якесь рядно й нашвидкуруч зробили маленьку подушечку: ось тобі й колиска, й ліжечко, які слугуватимуть і надалі.

Тобто, доти, доки не буде встановлено, що для цієї мети ця річ вже непридатна. І якщо корито до того часу не розіб'ється й не розсохнеться, воно й надалі слугуватиме для різноманітних цілей. Відмінний приклад винахідливості. Моя мама не один раз наполягала, щоб батько зробив нову колиску, але це так і не здійснилося...

## *Моє ім'я*

*Моє ім'я, ім'я твоє –  
Обидва поруч, разом  
Що ти моя, лише моя  
Сказав би я відразу.*

*Два наших імені, а там –  
Проянда й серце, вічність бою.  
Я бачу, бачу, як стріла  
Летить у них без зброї.*

*Я тут завжди, я тут,  
А ти – далеко.  
Деся там! Що буде там?  
Нам знать нелегко!*

*А я прожити хочу тут  
З тобою хоч сто років...  
І ось ти кажеш, що вже йдеш –  
Лунають твої кроки.*

Як колись давали імена дітям і як їх хрестили? Це могла б бути цікава тема для розмови. Вона стосується того, як давати імена новонародженим. Звучить дивно, але може виявитися небезпечним помилитися у виборі імені...

Колись було в ходу правило, що імена дітям дають хрещені батьки або попи. Це було краще й безпечніше, ніж те, як це відбувається тепер.

Всі імена, які українці давали дітям, були "перевіреними" й такими, що не "зганьблять". Не можна було вигадати й дати ім'я дитині, щоб потім з неї сміялися й дражнилися. Носити ім'я, яке "недоречне і недоладне", виглядає, як тягар, який годі скинути: ніби кого обілляли гарячою смолою й посипали пір'ям. Я пізніше помітив, що й моя покійна бабуся й ще деякі люди своїм дітям давали імена святих. Треба визнати, що це не так безглуздо, як можна було б подумати, бо такі імена справді "перевірені" й можуть "пройти" у всьому світі. Що правда, то правда.

Побачимо, як було з деякими іншими іменами, трохи незвичними для сербського вуха, наприклад, українськими, і як їх пристосовували. Це були досить великі труднощі. Першим переселенцям з України було спочатку нелегко сказати, як їх звать. Деякі імена були солідними, а деякі треба було "прилагодити", як наприклад, зачіску: ідеш до перукаря, і він тобі зробить зачіску за твоїм бажанням. А деякі імена не вдалося ані перекласти, ані "підстригти"...

Візьмімо, наприклад, ім'я Федонька (так звали мою бабусю). Нічого іншого - тільки Федора. З чоловічим іменем Федько настали ще більші труднощі: як із таким іменем підеш до школи?! Учитель тебе покличе, але не зможе вимовити звуків, яких нема в сербській мові: "дь" або "ть". Так само зі школярами. Всі мусять знати твоє ім'я, щоб

відповідати на поклик. Знайшли рішення й змінили ім'я на Теодор... Так, був собі Федько чи Федір, а став Теодор.

А тепер зупинимось трохи на імені Івашко. Як ім'я виникло, і як його "перехрестили", я можу лише здогадуватися. Це було прізвисько мого батька, яке він носив довгі роки. Проте він його носив "вельми хоробро" і зовсім цим не переймався. Йому було цілком байдуже, як його звать. Найважливішим було те, що його люди сприймали, шанували й знали як доброзичливу людину. Він був хрещений, як Василь, хоча його ніхто так не звав. А ім'я Івашко трохи дивне і не таке вже славне в тих краях, де він жив (прости, Господи, його душу). А його діти (наприклад, я), здається, справді не найкращим чином витримували іспит, коли нас питали про ім'я батька. Лише коли помер, на його могилі в Селішту написали справжнє ім'я - Василь.

На нашій старій батьківщині, в Україні, міркують інакше. Ім'я Івашко там достойне. Можна прочитати, як "Івась" врятував дівчину від змія, або як він зробив те чи інше. Це можна будь-коли перевірити. Там так, тут - інакше. Можна припускати, що мешканці в околиці Селішта, вимовляючи це слово, мають трохи "викривлену" картину. Ім'я Івашко асоціюється зі словами "п'яниця" або "легковажна людина". І цього батько не міг уникнути.

А до певної міри і я через це потерпав як "син Івашка". Зовсім інакше було б, якби його звали Йован або Йовіца. З цим іменем у тутешніх людей з'являються приємні асоціації: Йован Хреститель, Йован Йованович-Змай, Йован Джучич і тому подібне. Так, на мою думку, всюди де живеш і збираєшся залишитися, пристосовуй або змінюй своє ім'я. Навіщо створювати через це проблеми собі й своїй дружині?

Усе свідчить на користь того твердження, щоб батьки звертали увагу на те, коли і які треба давати імена дітям. Хай не нехтують цим і нехай їм ці рядки будуть нагадуванням.

Чому мені дали ім'я Андрій? Чи це ім'я щось означає, чи я його здобув через святого Андрія? При цьому можу впевнено стверджувати, що більшість мешканців Селіште і не чула про святого Андрія, а особливо мої батьки й найближче оточення. Кому було до того святого? "Облиште, прошу Вас!", - так би вони сказали. Добре пам'ятаю, як брат Петро нахвалявся своїм іменем, бо його назвали на честь святого Петра, а святий Петро - найсвятіший серед святих. На цій підставі я зі своїм іменем мусив заховатися і мовчати. Можете собі уявити, як мені було гірко. А коли я дізнався, що існував і святий Андрій, було вже пізно. Як би сказав місцевий мудрець Джоко Гевера: "Це питання більше не актуальне". І коли так говориться, то жодні скарги не принесуть користі.

Отже, ім'я Андрій я здобув через інші причини: не стільки через апостола святого Андрія, якого розіп'яли на хресті у вигляді літери Х, скільки через татового дядька, якого теж звали Андрій і який після війни поїхав у світи і тривалий час не було відомо, де він і чи ще живий. А я був би на той час його заміною чи наступником. Я був "змушений" взяти й послуговуватися тим, що дістав, і бути задоволеним. Це як у футбольній команді, коли маєш одинадцять польових гравців включно з воротарем, а хтось мусить сидіти на лаві запасних.

*Я трохи змінив думку, читаючи книгу "Тарас Бульба" українського письменника Гоголя. Вперше пишався своїм іменем: ніби тим Андрієм був я! Цю книгу я перечитував багато разів і навіть давав почитати деяким дівчатам.*

## *Маю хату і стайню*

*Маю хату, маю стайню  
І корівку маю,  
Маю ще й малу сокирку -  
Шопора не маю.*

*Маю соху дерев'яну,  
Ша волів малих,  
Орють пагорби й долини,  
Коли впряжеш їх*

*І по воду я щодня  
Ходжу далеченько.  
Можу йти собі повільно,  
Я можу й швиденько.*

*Я їду через ліси  
Ввечері і рано,  
І про тебе, мила моя,  
Думаю безперестанно.*

*Коли їду я по стежках,  
Через пагорби й долини –  
Як мені не вистачає  
Голосу пташини!*

Колись люди не мали таких проблем, які існують сьогодні: як побудувати хату і як в неї вселитися. Хоча грошей на будівельні матеріали не було, люди цим зовсім не переймалися. У кожному разі не сильно переживали щодо цього ті, хто були працьовиті й котрим праця не здавалася важкою. Тому й зрозуміло, чому українці мали багато дітей і в цьому не бачили жодних проблем. "Хай будуть діти: не біда, коли їх багато!" - говорили наші діди й прадіди. Вони не замислювались над загальною кризою, ніби це їх не обходило. Не можна сказати, що не вміли "планувати" народження дітей. Це можна було узгодити й причина була не в незнанні й нерозумінні шлюбних стосунків. Не можна сказати, що діти народжувалися "непланово".

*Можливо, хтось із дітей і народився "незаплановано", як-то кажуть, "вислизнув". Я б так не казав. Але я прибічник такої теорії: українці, як народ, як переселенці з далекої України, мали, як і тепер мають, потужний інстинкт самозбереження. Вони в певний спосіб відчували, що мають щось зробити, щоб вистояти, пережити і що їхнє коріння не присічеться в далекому світі. Це була, на мою думку, головна причина народження великої кількості дітей. А зараз напишу кілька рядків про житлові умови.*

Діти росли, і їхні потреби зростали. Хати, в яких вони народжувалися, робилися затісні. Треба було одружуватися або виходити заміж, засновувати нові родини. А як це зробити, коли були погані умови, не кажучи про нестачу грошей та інші потреби. Хтось би сказав так: "Те, що здобуто тяжкою працею на полях - ледве покривало основні видатки". Треба було сплачувати податки за землю. Скотина продавалася погано. Усі господарства, в основному, виробляють найнеобхідніше для життя. У магазин ходять досить рідко, і список харчових продуктів дуже короткий. Найбільше купують: сіль, цукор, олію й ще деякі дрібниці. Боршно купували лише заможніші.

Решту задовольняли інакше: наприклад, кукурудзяне чи пшеничне зерно мололи ручним млинком чи на водяному млині. Отже, коли поставало питання будівництва нової хати для молодих, воно вирішувалось дуже просто. Вибиралося місце, де мала бути хата, і приступали до дій.

У лісі зрубували кілька дубів, осик чи інших дерев. Усе оброблялося вручну сокирами або пилками. Потім бралися за "розкрій будівельного матеріалу". Ставили скелет хати стандартних розмірів 8м x 4м, що передбачало малу кімнатку, коридор посередині та велику кімнату. Коли був готовий скелет, тоді свердлами прокручували дірки посеред балок і в ті дірки встромляли кругле дерев'яне кілля приблизно на відстані 20 см. Цікаво, що можна побудувати хату без жодного цвяха.

Балки, крокви, кутки - все це можна було скріплювати дерев'яними клинцями різних розмірів і довжини. Так само було і зі стелею. Балки на стелі розташовували приблизно на відстані 60 см одна від одної, і все знову скріплювали таким кіллям. Коли скелет був готовий, тоді бралися робити "вальки": суміш глини, житньої соломи й бур'яну. З них утворювали сувої довжиною з метр або два. Все це обгортали довкола кілля, і виникали стіни та стеля близько 15 см завтовшки. Насамкінець усе це обмащувалось і вирівнювалось глиною з кіз'яком, і на цьому стіни й стеля завершувалися. Чекали ще кілька днів, поки гарненько підсохне, і після цього можна було білити. Вапно відмінно прилягає до глини й утворює гарні білі стіни і ззовні, і зсередини. Ззовні такі стіни ще прикрашали каштаново-червоною фарбою: близько 50 см від землі проводили риску і потім все це зафарбовували вищезгаданою фарбою. Як добували цю фарбу? Дуже просто: ішли до лісу і шукали, де знаходиться жовтуватий чи червонуватий г'лей (глина або жовта земля). Його приносили додому, розчиняли у воді, а потім фарбували стіни зовні.

Хати крили житньою соломою. Цим займалися досвідчені майстри. Мій батько Івашко покрив багато таких стріх. Солом'яна стріха мала свої переваги: в хаті під стріхою взимку набагато тепліше, ніж під черепицею. А влітку - прохолодніше. Отже, від цього потрійна користь (черепиця ще й дорожча за солому). Якщо все добре зробити, то стріха може витримати 30 - 50 років; вона не підтікатиме й не буде в хаті сиро й холодно.

Вікна також були прості й малі. Вони склалися з двох половинок і відчинялися назовні. Їхні розміри були десь 80 x 60 см або менші. Це було справжнє мистецтво – зробити такі маленькі вікна. Ці розміри були достатніми для мешкання 6 - 8 членів родини. Прохід або коридор був посередині розмірами 4м x 2м, тут знаходились вхідні двері, а ліворуч і праворуч теж були двері до великої кімнати та до малої. В кінці коридору знаходились "жорна" й "драбина", яка вела на горище. Горище мало бути трохи вищим за стріху, а крокви - довшими, бо треба було ходити по горищу. Коли, бувало, залізеш на горище, то побачиш крокви у вигляді літери А. На цю середню розпорку вішали взимку ковбаси та інші м'ясні вироби.

Особливо цікавий був камін на даху, бо мав отвори, з яких виходив дим на всі боки, коли в хаті палили піч. Хата, яка була вкрита соломою, для недосвідченої людини видавалась дуже небезпечною для проживання. Існував страх, що все в одну мить спалахне і згорить, бо іскри летіли на всі боки. Особливо вночі було цікаво дивитися на сяючі іскри, що несподівано з'являлися на даху із димаря й одна за другою злітали в небо. Але до пожежі ніколи не доходило. Існують закони природи: усі іскри, що вилітають із каміна - димаря гарячими, завжди летять догори, охолоджуючись – починають гаснути і падають вже холодними на стріху. Ось, як колись вирішувалось житлове питання.

*Колись я зерно молов*

*Колись ми зерно мололи  
Пшеничне й ячмінне,  
І про тебе, мила моя,  
Мріяв неодмінно.*

*Хоч мелю щосереді,  
Дума - лиш про тебе.  
Думаю, що й мою милу  
Годувати треба.*

*Хотів би я усе добре,  
Віддати тобі, мила,  
Ща не маю нічого,  
Крім житнього хліба.*

*Мав би я хоч борошно  
Ща ще й трохи масла,  
Щоді випік би қалачик  
Й приніс тобі вчасно.*

*Ще крутиться қамінь верхній,  
А нижній стоїть.  
Стоїть қамінь і чекає  
На щасливу мить.*

Примітивні жорна з двох каменів і дерев'яною корбою були дуже важливим предметом у нашій хатині. Я багато разів був присутнім, коли мололи жито, кукурудзу, пшеницю, гречку й тому подібне. Це була священна мить. Тому не дивно, що наші предки з України дуже багато знали та співали пісень про жорна.

З давніх-давен, споконвіку люди боролися за зерно, за хліб і накопичували його кожний по-своєму. "Без усього можна обійтись, крім хліба!" - казали наші діди й прадіди. Це говорилося усіма мовами світу, і сьогодні так говорять. Так я змалку пізнав "знаряддя, яке дає людині змогу молоти різні зернові" і виробляє борошно, з якого випікають справжній хліб. Мав би бути старшим і сильнішим, щоб цим займатися, бо тут потрібна сила.

Жорна в нашій хатці виглядали велично. Тим паче, якщо мати на увазі, яке велике значення вони для нас мали. Не будемо говорити, наскільки жорна були важливими в давні часи. Без них неможливо було уявити життя. А скільки сотень і навіть тисяч років ці жорна служили своєму призначенню, можна собі уявити: багато людей, жінок і дітей годували і завжди були напохваті. Під час переселення українців на нові землі легко бачити, що жорна були дуже важливі для кожної сім'ї.

Найімовірніше, що під час переселення з рідного краю в далекі світи вони в першу чергу брали з собою жорна. Добре відомо, скільки важить один млиновий камінь: його непросто і нелегко перевозити. Камінь дуже важкий і мусить важити щонайменше 50 кг. А не забуваймо, що потрібні два таких камені: верхній і нижній. Припускаю, що будь-яка сім'я із собою везла принаймні по два млинових каменя. А решту, що потрібно було для жорен, можна було зробити і в Боснії.

А це - підставка й дубова колода, оброблена в особливий спосіб, яку розтинали навпіл по довжині й долотом видовбували місце для нижнього каменя. Довбали й відповідні дірки та отвори, через які сіялось борошно. Для всіх нас було важливою подією дивитися, як мелеться жито, кукурудза чи інше зерно, як із зернинок з'являється борошно, а значить буде хліб і каша.

Звичайно, на таких жорнах неможливо було змолоти таке борошно, як тепер. Не можна було сподіватися на дрібний помол. Такої якості неможливо було досягти через те, що камені, не дивлячись на таку вагу, були залегкі, й обертання вручну - надто повільне, і не давало відповідного розгону й тертя. Із жорен виходило крупно мелене борошно, яке скоріше нагадувало крупу. А якщо хотіли зробити дрібніше борошно, його перемелювали кілька разів, просіваючи через сито.

Водяний млин був "вищий" ступінь помолу, але від нас він знаходився досить далеко. Кілька млинів знаходилося на річці Врбас. Щоб туди сходити і віднести на спині куль зерна, потрібен був день. Їзда на гарбі з волячою упряжжю тривала ще довше. Воли повільні. Крім того, їх не пускають ходити по камінню, бо це шкідливо для їхніх ратиць. А ратиця -не копито: не підкуєш. Тому жорна себе вельми виправдовували. І наскільки пригадую, майже кожна хата в Селішту мала власні жорна. І я змалку мав нагоду користуватися благами "техніки помолу зерна" і всіх виробів, які потім виникали: кукурудзяний, пшеничний і житній хліб, каша, мамалига, гречана кваша, пиріжки тощо.

*"Без усього можна обійтись, крім хліба!"- казали наші діди й прадіди. Це говорилось усіма мовами світу, і сьогодні так говорять.*



(2004) Примітивні жорна мого діда Павла Дзери.

*Звичайно, на таких жорнах неможливо було змолоти таке борошно, як тепер. Не можна було сподіватися на дрібний помол.*

## *Яке життя у в'язня*

*Яке життя у в'язня  
І як він пожива?  
Чи може захопити його  
Квіточка мала?*

*Чи думає він про щастя?  
Чи має надію?  
Про що снить він? Що він бачить?  
Які має мрії?*

*Чи думає так, як інші,  
Ті, що на свободі:  
Як усе було, змінилося  
Життя у народі.*

*Дехто- мало, хто й багато  
Зазнає страждання.  
Жити – це пізнати муки,  
Шукати кохання.*

*Що робити, як він в'язень?  
Що з ним буде далі?  
Нема долі та надії.  
А він у печалі.*

*Живе собі й надіється  
До самого кінця  
І все так – усі ці роки  
Приватиме щодня.*

Життя, а коли хочеш, животіння триває незалежно від інших речей чи обставин, що протікають зі швидкістю блискавки. І на небі, і на землі настають великі зміни: з неба падають зірки, на землі ведуться війни, товчуться між собою і люди, і тварини. Все в русі. Тільки в мене жодних змін. Ніби нічого й не може змінитися.

Кожен день подібний до попереднього: той, що минув такий, як і сьогодні; а той, що буде завтра, невідомо, чи буде кращий. "Терпи й мовчи! - каже той, кого вже дечому навчили страждання й випробовування. – І ні на що не сподівайся". Шанси, що можеш виділитися й привернути увагу до себе своєю працею й поведінкою, також мінімальні. Найважливіше правило в житті: "Працювати й тільки працювати". А особливо це стосується тих, хто наказує: "Звертайте увагу на всіх довкола себе, щоб не були без діла". Таке ніяк не повинно трапитися, особливо, якщо маєш певну владу і якщо можеш як завгодно і коли завгодно наказувати. Не уявляєш, як здорово, коли комусь кажеш: "Ану, ти, воле, ворухись! Чого кублишся? Хіба не бачиш, худоба голодна й спрагла?" Якщо в тобі прокидається якийсь опір чи жаль, нікого особливо не цікавить, і що ти відчуваєш, нікому не клопіт. І нема краю таким наказам...

Особливо, коли живеш на селі, де є багато дітей. Щоб хтось працював, а хтось ухилився, такого не може бути. Всіх до одного треба навантажити посильною працею. А робота завжди знайдеться, хоча б найбанальніша і найпростіша: стежити, щоб кури не зайшли на город. Чому? "Бо кури можуть завдати великої шкоди!" Тоді тобі перелічать: "Можуть потовкати посіви, перерити пазурями грядки, подзьобають капусту або кабаки й можуть завдати ще іншої шкоди, баченої й небаченої".

Відповідально? Дуже відповідально! То не жарт, коли тільки подумати, що може статися, якщо не будеш добре

дивитися за курми. Таке відповідальне завдання - не іграшка, тут не до вражень і міркувань! А твої міркування повинні бути спрямовані на все, що корисне, і ні в якому разі не на те, як позбутися доручення.

Найгірше за все, коли тебе будять вранці. На ранній зорі діє правило: "Не спи й не ухляйся, вставай і нічого не питай!" Нічого тут пояснювати. День довгий, і багато треба зробити. Їжу треба заслужити, хоча їсти хочуть усі: і працювати, і ледачі (так кажуть на селі). Особливо, коли прийде зима. Такі слова я чув незліченну кількість разів і добре собі затамив. Тому навіть не намагався чинити опір.

Ще одна цікава річ, яка пов'язана з місцем народження: там, де ти народився - це все, що ти маєш, і про що знаєш. Особливо в такому закинутому, мало кому відомому селі, як моє. Я нічого не знав про життя в інших селах та містах, як там живуть люди, чим займаються, як живуть мої ровесники.

Не було й мови про телебачення й радіо. Цього не було, бо не було електрики. Хіба що з'явиться мале "японське" радіо "на паливі", але його міг слухати тільки батько, який сильно "заощаджував паливо". Він слухав "Голос Америки"- вісті, які передавалися з Америки українською мовою. Решта все було недосяжне. Марно було казати, що й ти щось хочеш послухати...

Для мене існували тільки Селіште і Ножичко. Все, що я знав напочатку, що вони існують із своїми вулицями, городами та садками. З цими місцями пов'язаний весь мій первинний досвід, і тут я здобув початкові відомості про життя. А все інше було далеке й недосяжне...



*2004 рік*

*Криницю треба вичистити від намулу. Брати Петро та Франико знають, яка це справа і що треба робити...*

## *Несе Галя воду*

*Несе Галя воду,  
коромишло гнеться,  
За нею Іванко,  
як барвінок, в'ється.*

*Галю ж моя Галю,  
дай води напиться,  
Щи така хороша,  
дай хоч подивиться.*

*Вода у криниці,  
іди та й напийся.  
Я буду в садочку,  
прийди подивися.*

*Прийшов у садочок,  
зозуля кувала,  
А ти ж мене, Галю,  
та й не шанувала.*

*(Українська народна пісня)*

Вода в Селішту завжди була коштовністю. Це важливо для всіх живих створінь, які там мешкають. Нелегко знайти придатну воду для споживання. Для худоби трохи легше, бо вона може пити будь-яку воду, навіть каламутну чи застоюну.

Проблема настає, коли приходить посуха, і коли нема води в найглибших ямах. Тоді потрібно гнати худобу за декілька кілометрів на водопій і знайти місце, де ще є вода. А коли і це обтяжливо, то воду привозили в дерев'яних барилах і діжках. На вози і гарби накладали кілька барил, діжок та іншого посуду. Потім їхали до місця, де ще була вода і бляшаними банками наливали в посуд. І потім поволі - через ліси та долини, несли додому, де воду виливали в порожні ями.

Так було колись, але й нині, коли пишу ці рядки, змінилося небагато (в напуванні худоби). Щодо питної води, то тут трохи інакше: село знаходиться на пагорбі, і викопати криницю непросто. Не дивлячись на те, що є добрі фахівці, це зробити нелегко через кілька причин: відомо, що на вершині пагорба джерела не знайти, бо це не дозволяють закони природи.

Воду слід шукати на найнижчому можливому рівні: біля підшви пагорба. Проблема полягає в тому, що хата не може бути при підшві пагорба з певних причин. А другі причини, що внизу пагорба – ліс, і майже неможливо прокласти шлях від води до хати. Це перша причина, чому криниця й хата в Селішту не можуть бути разом.

Але якщо хтось вирішить викопати криницю ближче до своєї хати, мусить рахуватися з тим, що треба глибше копати. А чим глибше копати, тим важче й небезпечніше. Крім того, потрібно багато цегли й робочої сили. Нормальна глибина криниці складала б від 5 до 15 метрів. У крайніх випадках від 15 до 30 м. І все, що глибше, ненормально, якщо врахувати,

що ту воду використовуватиме пересічно одна сім'я, або дві чи три сім'ї.



*Рік 1970*

*На фотографії можна побачити мешканців села Селиште, котрі цікавляться копанням кукурудзи.*

## *Копав Стево криницю*

*Копав Стево криниченьку  
Звечора й до рання.  
Копав щодня і на воду  
Мав він сподівання.*

*Мусив щодня, щохвилини  
Мучитись, страждати,  
Бажав ко́ня вороного  
Водою напувати.*

*Над усе хотів він дуже  
Дійти до водиці,  
Місив і қлав щодня  
сиру глину й цеглиці.*

*Забув він і про їжу,  
Лише працю знав,  
Падав дощ, холодний іней,  
А води не мав.*

*Билось важко, напружено  
Його серце в грудях,  
Він ко́пав і все чекав,  
Коли сонце буде.*

*Він за щастя коханої  
Відав би все, що можна,  
Та криниця пересохла  
І банқа порожня...*

Українці славляться копанням криниць. У книзі "Misli i sećanja" я зобразив Перу (Петра) Буковського, як він копав криниці. Про цього майстра знали всюди: у ближніх і далеких селах. Мав стільки роботи, що ледве встигав, тому йому мусив допомагати брат Стево (Степан).

Зараз важко судити, чи був брат Стево майстром. Майже неможливо тут щось стверджувати, бо серед українців має силу правило, що коли щось гарно й правильно робиш, водночас стаєш майстром. Завжди кажуть: "Таку роботу виконував багаторазово", або „Такої роботи ніколи не робив". По цьому визначалося, чи ти "майстер", чи ні.

Щоправда, при виконанні певної роботи не може бути двох майстрів. Так не годиться. Це подібно тому, якби недосвідчений селянин тримав цілий курник і мав двох півнів, щоб "топтали" курей. Такого просто не могло бути. Можливо, звідси й виникло прислів'я: "Двоє майстрів і двоє півнів ніколи не виступають разом". Така моя думка, а хто має іншу, нехай собі має. Ніхто не забороняє. Лише теорія теорією, а практика практикою...

Тому так і було: ті хто спостерігав, як інші працюють, переймали їхній фах і "робилися" майстрами. І, на диво, ніхто з ними не сперечався про їхній рівень. Особисто я знав багатьох майстрів-"криничників"- це: Перо Буковський, Стево Буковський, Петро Суботницький (мій хрещений батько), Стево М. Семчишин, Йозо Хом'як і Стево Г. Семчишин. Мій батько Івашко також числився серед тих, хто копали криниці, але він не настільки "випинався". Він більше виконував завершальні роботи. Ставив огорожі, мурував і штукатував.

Зупинюсь на Стеві Семчишину. Він стільки пройшов у житті, що можна було б написати не одну книжку про його важке життя й зусилля, яких він докладав і зараз докладає при

роботі. У молодості він був шляхетним і помітним парубком. За своєю фізичною силою він перевершував багатьох хлопців-ровесників.

Це й не дивно, бо він успадкував її від свого батька Гринька, який також у свій час був дуже достойною й передовою людиною. Його батька пригадую слабо. Знаю, що він багато читав книжок і багато знав. Говорив про всяку всячину, що було і що має бути. У селі Селішту посідав вельми важливе місце й разом зі Степаном Миронюком був серед найзразковіших селян. І в інших селах про нього знали, охоче приходили до нього додому, шукаючи допомоги чи поради.

*Проте, доля досить оманлива. Таких людей, як Стево Семчишин, щастя неначе уникає, постійно повертається спиною й на кожному кроці дурить, як зрадлива жінка. А Стево усе це дні й роки носить на своїх плечах і все ще бореться. Нині він лишився цілком сам і докладає нелюдських зусиль, щоб утриматися в суворій повсякденності. Він потерпає від хвороб, зір його потроху залишає, а іноді й серце б'ється слабше.*

Гей, мій Стево, як було колись і як зараз! Від такого парубка лишилось лише дещо, а ти не піддаєшся й борешся до кінця. Змалюю лише одну деталь з його життя: як він копав криницю на своєму полі. Як йому було, знає тільки він, а інші знають, як він намучився при копанні криниці. У першу чергу треба було підготувати цеглу для мурування.

Він розрахував, що криниця має бути десь 20 метрів глибини, а для цього потрібно багато цегли. Стандартні розміри цегли відомі: вони становлять 24 x 12 x 8 см. Отвір криниці теж стандартний і має в поперечнику 100 см. Отже, для одного круга або ряду потрібно 14 цеглин, а для 1 м глибини - 224 цеглини. Якщо помножити на 20 м глибини,

дістанемо 4480 штук цегли. А з такої кількості цегли можна змурувати невеличку хатину.

Відомо, як виробляють цеглу. Потрібно вдосталь робочої сили, добра земля, глина, вода й форми; у наш час - машина, в яку кидають викопану землю, наливають воду, все це змішується, і під тиском утворюються сирі цеглини. Треба працювати швидко й сиру цеглу класти правильно. Треба працювати дуже точно й класти так, щоб потім знизу можна було б розкласти вогонь. І вогонь треба підтримувати кілька днів, щоб цегла випалилась. Треба рубати дрова й привозити до того місця, де випалюється цегла.

Криниці можна мурувати лише з першокласної цегли. Бо якщо викладати з погано випаленої цегли, криниця може завалитися. Але Стево взявся за діло без страху: був упевнений у собі й знав, що робить. І у Стева на все були сили. Зробив понад десять тисяч штук першокласної цегли, чого вистачало на побудову гарного будинку 7 x 8 м.

Коли все було підготовлено, Стево приступив до копання криниці. Зібрав інструмент, знайшов помічників і визначив місце, де копати криницю. Він розраховував, що нема потреби копати в найнижчій точці, а трохи вище, і думав, що якщо глибина й буде на якийсь метр більша від 20 м, - не біда: має достатньо цегли й перебуває в найкращій формі. Якось буде!

Адже стільки криниць викопав, і з цією буде все в порядку. Так міркував. Єдине, що не врахував – щастя та вдачу. Не знав, що вони якраз в цей момент можуть повернутися спиною. Але саме так сталося. Не було жодних помилок у копанні й муруванні. Він копав дуже точно, долаючи найтвердіші шари ґрунту. Заглибився на 5 метрів, на десять, двадцять п'ять і - нічого... Цегла лягала точно: одна на одну і без жодної крихти промазки все трималося, ніби

простояло роки. В цій роботі неприпустимо помилитися хоча б на міліметр. Бо якщо відхилитися вбік, цегляна конструкція неминуче завалить копача. А таке Стеву ніколи не траплялося. Він копав далі, але води - жодної краплі... Дійшов до 30 м, 35 м - і знову нічого. Почав помалу втрачати надію, і кількість цегли танула. Стево не здавався. Поступово його залишали друзі й помічники. Але Стево копав далі. Ставало все важче й важче. Всякий сантиметр давався, як метр. На такій глибині дихати важко. Ще ніхто так глибоко не копав. Він заглибився на 40 м. Це було, як на краю світу...

Мусив припинити. Хто зна, вкотре був розчарований. Можливо, хтось насміхався з нього, я не впевнений, або потай зловтішався з його невдачі. Але немає рації той, хто насміхається. Треба цінувати працю й муку, хоча б і марну. А Стево живе далі. У його житті траплялося достатньо подібних і гірших випадків. Він не зупиняється і не здається...



*Вуйко Іван Дзера, наймолодший від 16 дітей*

## *І пироги і пиріжки*

*Пиріжки і пиріжечки,  
Вареники й борщ  
Можна їсти, можна взяти  
І поганий хоч.*

*Їжа ця для парубків,  
Невістоқ гарненьких,  
Можуть їсти всі її –  
І старі, й маленькі.*

*Хочуть жінқи старі вгризти –  
Ща зубів не мають.  
Пиріжки тії м'якенькі  
Люди полюбляють.*

*А қоли прийде неділя  
І почне росити,  
Щоді буде моя мила  
Пироги місити.*

*І борща мені наварить,  
Пирогів смачних,  
Я ж лежу, і ніби марю  
Й бачу це вві сні..*

Неймовірно, які вигадливі бувають люди. Вони що тільки не здатні зробити, хоча й мають для того жалюгідні умови та засоби. Не віриться, але це правда. Добре відомо, як колись усього бракувало, а особливо - їжі. Ця нестача найважча і найважливіша. Все, в основному, зводилось до питання: "що їстимемо, і що будемо їсти завтра?"

Боротьба за життя зводиться до боротьби за їжу. Мушиш їсти, якщо бажаєш вижити, і нема іншого виходу, бо лише коли наситишся, можеш мріяти про інше, включаючи кохання, яке, можливо, знаходиться у далекому краю. Дехто "страждає" через кохання, нібито "не візьме нічого до рота, доки кохана на нього не гляне й не виявить свою прихильність". Це все "театр", тут більше гри, ніж правди.

Люди достатньо примхливі, і їм багато дечого вважається. Трапляється, що іноді досить тривалий час не їсиш через кохання, і зі мною колись було щось подібне, але це триває недовго: або ти передумаєш і покладеш цьому край, або кохана дівчина передумає й зробить правильний вибір на твою користь. Проте, основна потреба в їжі все ж таки залишається.

Щодо харчування в українців... Це було щось особливе, а, можливо, залишилося особливим і важливим і зараз. Як я вже казав, українці мали велику майстерність і здібності "з нічого зробити щось". А це "щось" було смачне та добре, духмяне та запашне. Українські жінки завжди можуть приголомшити своєю винахідливістю та вигадливістю: без м'яса й особливих приправ нагодувати голодні роти. Це - найвища майстерність. І знайти таку жінку, яка готуватиме тобі їсти з малими видатками, і щоб ти при цьому був задоволений - велика рідкість. У таку треба негайно закохатися...

Опишу спосіб, як досягти, щоб усі були дуже вдоволені, а витрат при цьому щоб було мало. Виглядає дуже гарно та

апетитно, і почувашся, як на банкеті. Це - пироги. Варто це запам'ятати, згадуючи старі часи, бо ми не знаємо, що на нас чекає.

Пироги мають багато різновидів і відповідно різних назв. Подекуди доходить до непорозуміння, коли хтось плутає пироги з варениками і навпаки. Але то - пусте. Головне, що людина наїється й буде сита, а їжу нехай називає, як хоче. А в нас пироги готували лише в неділю, коли роботи було мало й ніщо інше не дозволялося робити. Мати мала більше вільного часу й могла його присвятити приготуванню цих ласощів. А ми завжди гуртувалися навколо неї, і голодні роти та палаючі очі дивились, що вона робить.

Потрібно було придбати таке: борошно, картоплю, олію й цибулю. Хто був заможніший, міг собі дозволити шкварки й вершки. Але це вже високий рівень, який трапляється рідко. Спочатку мати замішувала тісто з просіяного пшеничного борошна (біле борошно вживалося лише на свята). Зі стола прибиралися всі предмети; стіл вимивали й сушили. Тим часом варилась почищена картопля і пражилась цибуля на олії або смальці. Тісто мати розвалювала по столу так, що виникав великий корж товщиною кілька міліметрів. Поруч знаходилась чарка чи велика склянка, якою мати з тіста витискала кружальця.

У ті кружальця накладалась м'ята картопля, посипана смаженою цибулею. Потім спритні руки ліпили пироги у формі індіанських човників: купки м'ятої картоплі, замотані в тісто. Але це була тільки половина діла. На плиті мусила бути велика посудина з киплячою водою. І лише тоді, коли закипала вода, можна було вкидати пироги. Інакше нічого не вийшло б. Усе б зліпилося, і марною б була вся вкладена праця, а ми б лишилися голодними. У цій киплячій воді варилися пироги. Все колотилося й крутилося, немов у

розбурханому морі, а мати дерев'яною ложкою мішала пироги, щоб вони часом не зліпилися.

Мушу нагадати ще дещо дуже важливе, про що не слід було забувати: діти, які сиділи чи стояли довкола, доки готувалися пироги, ні в якому разі не сміли їх рахувати. Якби таке сталося, виникла б небезпека, що пироги зліпляться або розваряться, що було вкрай небажано.

Так було колись, у давні часи, а зараз ми про це не раз згадуємо з ностальгією. Неймовірно, яка це була смачна й добра їжа, приготована з найдешевших продуктів. Для всіх це був бенкет. Та й тепер непогано, коли готують пироги. Усе так, як описано, за винятком того, що тепер не заощаджують на олії та борошні. Та й вершки й шкварки можна собі дозволити.



2007

*Неймовірно, які вигадливі бувають люди. Вони що тільки не зроблять, хоча й не мають жодних засобів. Не віриться, але це правда.*

## *Колись було дерев'яне взуття*

*Колись дуже вже давно  
(про це згадать варто)  
Взуття дерев'яне було-  
І це вже не жарти.*

*Старий майстер виробляв,  
Як умів, юначе,  
І схвалював він липу, вільху  
Ї осики гаряче.*

*Старий майстер виконував  
Старанно роботу:  
Липу, вільху вибирав  
В лісі для роботи.*

*Мусив ще й знайти колодки,  
Інструмент дібрати,  
Що потрібен для роботи,  
Щоб про справу дбати.*

*Треба спритно і спокійно  
Дерево обробляти,  
І багато днів ще треба  
За верстатом стояти.*

*Мусить майстер ще потрібні  
Розміри узяти,  
І спочатку всю роботу  
Мусить оглядати.*

*Замерзали щозими  
Довкола дороги,  
В хаті холодно, і там –  
Земляні підлоги.*

*Я навколо-зима люта,  
Замело пороги,  
Лиш взуття таке врятує  
Змерзлі мої ноги.*



*2007- інструменти, якими колись обробляли дерево*

Завдяки чому знали мого батька Івашка в Селішту й околиці? Я вже згадував кілька занять, які він виконував. Це відомо безперечно. Але його знали не стільки по цьому, скільки по тому, що полюбляв добру горілочку, а коли не було, то й гіршу, а не було гіршої - годився й "шмурдяк", чи будь-що інше, що нагадувало спиртне.

І його батько - мій дід Василь - пив усе, а найбільше спирт, розчинений у воді. Так пили в Україні. Та й тепер, як я чув від приїжджих українців, в силі лишається правило пити все, що "горить". А це означає, що п'ють, в основному, міцні напої. Відомо, що коли женуть самогонку, то під час перегону якість перевіряють, кидаючи кілька крапель на жар. Якщо горить - годиться, інакше рештки браги виливають і заправляють наступну партію.

І тютюну Івашко не уникав: палив пристрасно і щодня (так само, як і пив). Тут нема чим нахвалятися та прикрашати правду. Відомо, що мій батько і дід мали багато пригод і зробили багато добрих справ, але добре швидко забувається, а в людській пам'яті лишається, що заробляли "так-сяк".

Взимку мій батько Івашко мав гарантований заробіток. Це було виготовлення дерев'яного взуття. Ремесло він успадкував від свого батька, мого діда Василича, а мій дід-від прадіда, і так- із покоління в покоління. Мої пращури виготовляли дерев'яне взуття, яке було особливо необхідне взимку. Чим глибше сягаємо в минуле, тим більше переконаємось, наскільки істотним було таке ремесло і як цінували "дерев'яних взуттєвиків".

Коли я був малий, було й інше взуття, наприклад, гумові чоботи й постолі. Черевики були великою розкішшю. У ті часи ми носили вдома й біля хати дерев'яне взуття. На глиняній підлозі дуже незручно було ходити в шкарпетках. І можу запевнити, що ми дуже зручно почувалися в

дерев'яному взутті. Ногам було тепло, і людина почувалася стабільніше й твердіше. А наша мати ще й плела вовняні шкарпетки й гетри. Таке поєднання вовняних гетр і дерев'яного взуття було надзвичайно вдалим. Зима нам була не страшна.

Всупереч суворим зимам, нікудишнім віконцям, коли піч ледь прогрівала помешкання, треба було шукати рішення. Захворіти ніхто не смів, бо не було ліків, не кажучи про лікарів. Всякий викручувався, як знав і вмів. У закинутому селі, де хати далеко одна від одної, всяка хата мусила замислитися над тим, як захиститися від хвороб.

Збирали липовий цвіт, шавлію, квіти ромашки, шипшину та інші лікувальні рослини. Сушили й зберігали їх, неначе коштовність. У хаті був протяг на всі боки, але майже ніхто не хворів. Ми мали "все потрібне": стільки їжі й лікувальних рослин, що було достатньо. А завдяки взуттю ми були в безпеці вдома й біля хати. Принаймні цим ми не мусили перейматися: батько вмів робити дерев'яне взуття будь-якого розміру. Не було такої ноги, на яку не зміг би зробити взуття.

Щоб зробити таке взуття, потрібно багато знань і праці. І без інструменту не було б діла. Все потрібне було привезено з України. Це були свердла різних розмірів і форм, так звана "ложка", якою вистругували нутрощі взуття, та інші інструменти, якими обробляли дерево: долота й "струг". Це щось подібне до шаблі чи довгого вигнутого ножа, який мав велику гостроту і на кінці отвір у вигляді літери "о", а на другому кінці - дерев'яний держак. Таким "стругом" обробляли дерево. Наприкінці, коли взуття було готове, лишалось додатково виправити деякі дрібниці.

Як усе це виглядало, спробую змалювати так, як сам бачив, коли був малим. Перш за все потрібен був простір і спеціальний стіл, який називався "козли". А простором,

звичайно, була кімната, в якій усе відбувалося: варилося, пралося й спалося.

Взимку ця кімната перетворювалася на "майстерню дерев'яного взуття". Чути було звуки свердління, тесання та стругання. Неймовірним видовищем було спостерігати батька, заглибленого в роботу. Велично було дивитись на того, хто "творить" із найзвичайнішого дерева. З дерева, яке не придатне для опалювання, постає щось гарне - взуття.

"Козли" виглядали так: мали чотири ноги, основну частину зроблено було з колоди довжиною один метр, розрізану посередині й покладену на ноги; в самому центрі було вирізано виїмку, в яку батько вставляв й закріплював шмат дерева для обробки. Послідовність дій була така: в лісі відбирали відповідне дерево для обробки. Найлегше обробляти липове дерево. Коли бракує липової деревини, її заміняла вільха або осика. Отже, для обробки обирають найлегшу й найм'якшу деревину.

Черевики з дуба, бука й граба незручні, як для носіння, так і для зберігання. Коли батько знаходив в лісі відповідне дерево, він його рубав і санками привозив додому. Дерево для взуття добре обробляти, доки сире й не надто сухе. Це треба мати на увазі. Потім батько різав стовбур дерева на стільки шматків, скільки може вийти дерев'яного взуття. При цьому не слід нехтувати товщиною дерева, бо розмір взуття від цього теж залежить.

Розміри обрубків були від 30 до 50 см завдовжки і від 20 до 30 см завтовшки. З одного такого шматка виходила пара взуття. Такий "шмат" ділився на дві половини по довжині: він правив за основу для виробництва однієї пари взуття. Спочатку ці половинки обтесували теслярською сокирою ззовні. Потім прикладали картонний шаблон відповідного

розміру й по його обрисах видовбували внутрішню порожнину.

Шаблон мав форму еліпса й залежав від величини ноги. Порожнину колупали долотом, яке в поперечному розрізі нагадувало літеру "С". При цьому потрібно було стежити, щоб не видлубати надто глибоко. Таку роботу батько довіряв мені, і я цим пишався.

Коли було видовбано порожнину й виникав черевик у грубому вигляді, батько ставив його в "козли". Починалась "мистецька частина" виконання: свердлом відповідної довжини й товщини свердлилась дірка або дві, в залежності від ширини ноги, і знову треба було стежити, щоб не просвердлити надто глибоко. Але таку роботу виконував виключно батько. Мені він її не довіряв.

Коли було прокручено дірки, починалась обробка "ложкою" у формі літери "Г" (без поперечної риски); цей інструмент, як і свердла, під час роботи доводилось неодноразово гострити. Все робилося вручну - не було мови про електричні інструменти, бо й самої електрики теж не було. Обробка однієї пари дерев'яного взуття тривала щонайменше один день. Потім наставала черга "поліпшення й підгонки". Особливо, якщо це робилось для якоїсь видатної особи.

Вчитель, піп, викладач, певна витончена жінка або особливо дорогий друг діставали товар першого класу. Таке дерев'яне взуття оброблялось найдосконаліше й робилось із найкращої деревини. Всяку пару оздоблювали й обов'язково додавали шкіряні ремінці, щоб не муляло ноги. Приємно було дивитись на акуратно складене новеньке дерев'яне взуття.

Якщо був "надмір" дерев'яного взуття і не вистачало грошей, батько дбайливо складав взуття в конопляний чи льняний мішок і вирушав у друге чи третє село продавати

свої вироби. Ми вдома нетерпляче чекали на нього, визирали крізь вікно, коли він прийде й принесе якийсь "банк".

Він ходив по хатах, заходив до тих, кого знав, і до тих, хто його не знав. Із впевненістю можу стверджувати, що його всюди добре приймали й частували. Як "дерев'яний взуттєвик", він користувався великою повагою. Не перебільшу, коли скажу, що його любили й особи жіночої статі (відомо, що й сьогодні більшість жінок любить майстрів). І батько з ними поводився чемно й ніколи нікому не вчинив прикrostі.

Так само вчителі, викладачі та всі інші поважали батька, і можу сказати, що з мене теж ніхто в школі, що стосується дітей, не насміхався у зв'язку з ремеслом мого батька (це було одне з ремесел, якими він володів - більше описано в книзі "Misli i sećanja".)



*1965 – Михайло Сулима та хрещений батько – «майстерка»*

## *Пасу вівці та корови*

*Пасу вівці та корови,  
А іноді й свині,  
“Це не важко, все це легко,” –  
Сказав би хтось нині.*

*Чи у п'ятницю, чи в свято,  
В неділю – віднині-  
Андрій мусить – не хто інший-  
Випасать худобу й свині.*

*Шреба дуже вже глядіти  
Золото-худобу,  
Це найважче, це найтяжче  
Ось бери та спробуй!*

*Хай спробує, хто не знає,  
Хто бігати має,  
Як худобу наздогнати,  
Хай і він пізнає!*

*Як тікає на всі боки,  
Біжиш й ти за нею,  
Важко, тяжко, любий брате,  
Бігати стернею!*

*І пилюка - на всі боки!  
І терен так колить!  
Шільки тоді й спокійніше,  
Коли сон заморить...*

Працювати я почав дуже рано. Так можу твердити неписане правило, яке діяло в нас у селі: "Мусиш заробити хліб, який їси". Тому мене дуже рано почали навчати першому ремеслу: пасти худобу. Зараз не буду перелічувати, що належить до худоби. Відомо, що є всяка худоба, але найгірша- сільська, або її ще називають "дика". Іноді міркуєш, як таке можливе, проте, справді виглядає так, що й скотина "псується", коли нема когось, хто б її "виховував". Хоча це виглядало неймовірним, але я опишу все - таки певні способи, як колись чинили з худобою, яка "не виправдала надій", тобто, які колись застосовували засоби й методи "приборкування" худоби. Наведу кілька прикладів, як наставляли "норовистих" свиней. Відомо, що між свинями існує різниця: є "нахабні" й "менш нахабні". На цій підставі з ними й чинять відповідно.

Змалюю деякі способи "приборкування" свиней. Сподіваюсь, що ці рядки не читатимуть члени товариства захисту тварин. Вони мали б оголосити протест, хоча я зовсім не винний. Колись і я в цьому співпрацював, бо мусив. І дивився, як те роблять інші, бо був допитливий. Тепер це – в минулому. Те, що прочитається нижче, не залежало від мене, але навіть зараз я б не заперечував проти деяких прийомів, які застосовують щодо тварин. Та подивімось, що відбувалось із свинями. До яких заходів і протизаходів вдавались, а ,можливо, й сьогодні подекуди вдаються з метою "поліпшення результатів". Як, наприклад діяти зі свинями, які люблять "встромляти носа" туди, куди не треба.

Це робилось ось так: потрібна відповідна дротина. Якщо це "вишукана" свиня, брали мідний, алюмінієвий чи оцинкований дрiт. Це стосувалося свиней, які були спокійні й неproblemні. А якщо якась свиня норовиста й докучлива, тоді не беруть тонкий дрiт, а товстіший і навіть обглоданий. І якщо мало, тоді ставлять дві дротини. А ставили дрiт у такий спiсiб. Потрiбнi принаймнi трое дужих чоловiкiв, наприклад,

господар і двоє старших синів. Двоє тримають, а найстарший, який має "легку" руку, готує пристрій, який складається з: дроту, обценьок і терпуга. І той, що "головний і відповідальний", відрізає шмат дроту від 5 до 10 см (в залежності від товщини свинячого рила), загострює один кінець дроту до гостроти голки.

Двоє інших дужих чоловіків тримають свиню, третій хоробро підступає до свині й протикає дріт через верхню частину рила. А потім дротину просто загинає, щоб не випала. А якщо випадково станеться так, що дротина випаде з рила, чи свиня якимось інакше вивільниться, вся процедура повторюється. З таким "пристроєм" свиня більше не буде рити - підривати й завдавати шкоди.

У тому разі, коли знайдеться якесь неспокійне "порося", якого одна дротина не зупиняє, тоді вводиться "подвійна доза". А подвійна дротина набагато небезпечніша. Не подумайте, що її протикають через ту саму дірочку на рилі. Ні! Продірявлюється ще одна дірка й ставиться ще одна дротина (як робить сучасна молодь із сержками). І це водночас перший ступінь "приборкування" свині, який діє лише для менш проблемних "поросят".

Якщо ж "налетиш" на свиню, якій подобається валити огорожі й загопи, тини і скирди – все, що трапляється у неї на дорозі, то що поробиш із такою? Вона все порушить, все зламає й не заспокоїться. Будь - яку огорожу чи обору провалить і йде до біса. А скільки від цього проблем, не знає тільки той, хто з цим не стикався. Це такі проблеми, які важко описати. А найгірше те, що таке "порося" не можеш легко вигнати, коли зробить шкоду, бо воно небезпечно дереться й верещить, ніби перешкоджають йому в найважливішій справі, від якої залежить його життя. З такою свинею люди змушені чинити відповідним способом - вдаються до суворіших "виховних" засобів.

Наприклад, молодий кнур, який не дотримується порядку. Або свиня, яка не знає, що її простір обмежений. Такій одягають нашійник у вигляді дерев'яного трикутника. Товсті дерев'яні палиці близько 5 см завтовшки і від 60 до 80 см і більше завдовжки, знову ж таки залежно від товщини свинячої шиї, збивають до купи і одягають свині на шию, щоб вона не могла досягнути до чого їй не слід.

Але існує й найважчий спосіб покарання "неслухняних і непокірних" свиней. Це свині, яких не зупиняють ні дрот, ні нашійник, ні прут- ніщо! Вони зроблять шкоду й підуть собі, куди не сміють, як би ти не старався їх зупинити й повернути назад. Послідовність дій така: 1 дротина + ще одна дротина. Якщо й далі зламає огорожі й обори + ярмо. А якщо й цього замало, такій свині до задньої лівої ноги прив'язують досить велику колоду. Тепер така "неслухняна" й "невихована" свиня повністю оснащена з ніг до голови. Як би сказали в армії: " В повній бойовій готовності".

Так колись муштрували, виховували та дресирували "неслухняних" свиней. Усе це я бачив на власні очі. Намагався збагнути, але питання, чи я тоді хоча б правильно збагнув. Важка це наука, проте повчальна...



2007

*На цій фотографії можливо побачити «сучасні» вівці.*

*Не можна відразу стати чабаном. До всього мусиш мати певні здібності. Хоча ти не зацікавлений у певній роботі, знайдуться ті, що тобі "допоможуть полюбити" роботу, яка тобі не подобається і про яку думаєш, що не маєш до неї здібностей.*

## *Пасу свині й вівці*

*Пасу свині, пасу вівці,  
Пасу я щоденно,  
Де лісочок, де струмочок,  
Правиця зелена.*

*Ой, чи знаю, що чекаю,  
І як час минає,  
Коли рочок, два, три мине  
Як сонце засяє.*

*Ой, нехай минають роки,  
Два або й чотири,  
А я виросту й змужнію  
І піду на ниву.*

*Па й будуть на мене  
Дівчата зглядатись,  
А я буду веселитись,  
Оранням пишатись.*

*Як закінчу, то вирушу  
До коханої в дорогу,  
Впаду, спалий і зморений  
Її прямо в ноги.*

Як бачимо, як майбутній чабан, я мусив пройти кілька стадій, щоб досягти найвищого ступеня чабана. І це особлива наука, як просуватися в цій справі. Не можна відразу стати чабаном. До всього мусиш мати певні здібності. Хоча ти не зацікавлений у певній роботі, знайдуться ті, що тобі "допоможуть полюбити" роботу, яка тобі не подобається і про яку думаєш, що не маєш до неї здібностей. Тобі не хочеться й ти бажав би, щоб твій талант до цієї роботи ніколи не розкрився. Але хто в тебе про це питає? Таке трапляється дуже часто. Можливо, людині не подобається те чи інше, але вона змушена взятися й виконувати ту роботу, яка їй не до душі. Так було й так лишилось.

Я почав із свиней. Дали мені в руки прутик і сказали: "Гайда, сину, паси свині"! І я невтомно сновигав довкола й завертав свиней, коли йшли в небажаному напрямку. При цьому мені допомагала моя старша сестра, чи, може, я їй допомагав, не знаю – хто кому, але головне – що було в чому.

Це не була бозна- яка важка робота, особливо коли свині не "норовисті" і якщо ситі. Якось можна пережити. А ще краще, коли спека: поженеш швиденько свиней до калюжі – вони заваляться в болото, а ти – в холодок...

Коли я трохи підріс, то почав пасти вівці. Як це так? Хтось би міг запитати, як таке можливе, щоб українець тримав вівці й займався вівчарством, коли точно знаємо, що в Україні такого не було. Зі мною це було можливе, бо ми мали сусідів, які переселилися з Боснійської Верховини й вони мали вівці. Оскільки їм бракувало вівчаря, зрозуміло, що мене брали на допомогу. І повернули це діло так спритно, що я взагалі не встиг отямитися.

Не шкодуючи барв та лестощів, хвалили мене, який я "працьовитий, розумний і дужий" хлопець, і що така робота неначе створена тільки для мене. Дали мені ще якісь дрібниці

й курточку. Як потім з'ясувалося, це була велика омана. Тільки щось змінити вже було запізно. Мені "судилась" чабанська кар'єра. Так народився великий чабан.

І в цьому занятті поступово вдосконалюєшся. Коли "доведеш" знання і коли тебе кілька разів переперіщать прутом, як станеться шкода, тоді підготовано ґрунт для подальшого вдосконалення. Спочатку мені довірили п'ятнадцять овець і одного барана (кажуть, що знаходяться такі люди, яким не можна довірити навіть двох овець, бо "такі пришелепуваті", що протягом двох днів одну обов'язково загублять). Можете собі уявити, яку довіру виявили до мене. Коли я успішно "склав іспит", мене нагородили тим, що дали "на додаток" підстаркувату корову, щоб не було одноманітно "бо вівці самі по собі нудні".)

Тільки-но сходило сонце, на ранній зорі, я брав торбу, клав туди шмат кукурудзяного хліба, трохи сала, часнику й шматочок сиру (якщо був). І в такому "озброєнні" вирушав на роботу. Вівці як вівці, спокійні та лагідні, й підстаркувата корова іде з ними й поводитьсь так само, як вони. Люди часто кажуть: "Лагідний, мов вівця", або "Ручний, як ягня". Хто не знає, сказав би, що пасти вівці – велике задоволення. Які вони лагідні та примхливі, і як достатньо одного людського погляду, щоб утихомирити отару. Але чи так насправді? Чи не буває винятків? Якщо прочитаєте нижче написане, побачите, що будь-що може статися.



2005

*На фотографії спокійна та не проблемна свиня з одною відповідною дротиною - Це робилось ось так: потрібна відповідна дротина. Якщо це "вишукана" свиня, брали мідний, алюмінієвий чи оцинкований дріт...*

*Хто заверне її череду?*

*Вже три дні мені палять свічку,  
Дівчину Єлу я не побачу.  
Хто заверне її череду?  
Хто цілуватиме її молоде обличчя?*

\* Селянська (співається під шаргію\*\*)

\*\* шаргія або шаркія = мусульманський народний музичний інструмент у Боснії.

Певний час вівці та баран, і мушу зазначити також корова Зорава, мене добре "слухали" й "поважали". Деякий час мій авторитет тримався "на висоті". Можна було сподіватися, що так триватиме й далі. Але сталося непередбачене - в отарі знайшовся "хтось" і той "хтось" перестав мене "поважати".

Це був баран: великий, товстий, із закрученими рогами. З якоїсь причини він (вживаючи слово, якого я навчився від боснійських верховинців) "передумав"- змінив своє ставлення до мене. Змінився на усі сто відсотків. Його не можна було впізнати. Дивно, але скидається на те, що й у цих тварин іноді в глибині душі "дрімає вбивця". Не знаю, як би це пояснити, але все так, як я написав. Баран мені почав створювати великі проблеми й накликав біду. Щось в мені було таке, що йому було не до вподоби. Не можу твердити напевне, що йому "застрягло в оці".

По зрілих роздумах і аналізу ситуації я дійшов висновку, що його могли розлютити дві речі: або те, що я був невеличкий, або йому діяли на нерви мої смугасті штанці. Причина була однією з цих. Бо я встановив, що з іншими він так не поведився. До свого господаря Сими та до його жінки Йоки навіть підлизувався. І скажу вам, причепилося ж таке нещастя до мене й ніяк не відстане: він мав нездоланне бажання мене вдарити або хоч трохи боднути рогами. Йому постійно сиділо в голові, що мусить мене, дитину, поранити! Не знаю чому, але було так. Той нещасний баран носив ім'я Прда-Лиско. І як я вже казав, був упертий і мав тверде рішення мені "насолити".

Може, я відрізнявся від усіх інших людей, чи його нервували згадані штанці? Якщо через штани, то я мав їх єдині. Хто його знає, що йому було не до вподоби. Можливо йому "свербіли" роги? І тому мене бодав і хотів їх "почесати" на моїй спині й задниці.

Через такі спроби, мусите розуміти, я не був особливо в захваті. Дійсно неприємно дістати удар, якого ти не чекаєш. Треба мати "міцні" нерви, коли баран з розгону в п'ять-шість метрів з усієї сили дасть під зад, – це не жарт і зовсім не смішно. Хто не пробував, той не знає. Краще не пробувати й не бути надто допитливим: я дістав пару таких ударів, і знаю, що це таке. Якось, одного разу, Лиско підстеріг мене і ззаду так гарнесенько буцнув по спині, що я ледь лишився живий. А які гарні зірки я побачив перед очима і скільки їх нарахував – тепер вже не згадую.

Після цього я прив'язав свого "супротивника" до дерева і лупцював його, скільки міг. Але все одно Прда-Лиско не полишив своїх злих намірів. Пристосувався, як "корова до солі" і бодався, хоч вбий. Який спосіб обрати, щоб захиститися від його несподіваних наскоків? Єдиний спосіб був тримати його за роги й не дати розігнатися. Тільки так "зблизька" він був безпечний.

Проте, нерозумно було б цілий день тільки й те робити що стежити за дурнуватим бараном. У людини є інші, важливіші, обов'язки. Дійсно, тільки-но почнеш щось робити чи заглибишся в думки, він тебе – бац!- і вдарить, як грім з ясного неба. Як кажуть: "З неба та в ребра!" Я почав з приводу цього переживати, як нападсть якась звалилася на мене. Багаторазово прокидався вночі через гидкі сни. Завжди снилася страшна потвора з рогами і великими ратицями. Ніколи нікому не смів про це говорити, бо боявся, "піддатися страху". Це б, напевно, сталося, якби я про це забагато говорив. Відомо, що на селі від усього знайдуться ліки. Знову все впало на мою малу спину. Єдиний спосіб був: роби, що знаєш і вмєєш, і викручуйся, як знаєш і вмєєш...

## *Була немилосердна боротьба*

*Почалася боротьба  
На великій ниві,  
Ось стоїть сірий баран –  
Навпроти – хлопчина.*

*А хлопчині тому було  
Тільки десять років,  
І з бараном він почав  
Бій до перемоги.*

*Мав баран той грізні очі  
Закручені роги,  
З люттю так дивився він:  
“Пікайте з дороги!”*

*Але й хлопчик той малий  
Ніяк не здається.  
Ой, що буде? І як буде?  
Про те й мова йдеться.*

*Боролись дуже довго,  
Наче люті леви,  
Попадали, зморені,  
На траву зелену.*

*Так лишилися обидва  
Не дуже здорові,  
Дуже довго пролежали  
На траві шовковій.*

Я був зведений нанівець. Спробував все-таки відкрити свою малу таємницю і поскаржитися. Але скарги на баранову поведінку не допомагали. Всі сміялися, і кожного разу, коли розповідав про барана, відмахувались. Складалося враження, що всі "вболівають" за нього. А зі мною, як буде? Тому почав обмірковувати про те, як протистояти, тобто як позбутися такої напасті й перемогти в нерівній боротьбі. Все більше дивувався й питав, звідки походить бараняча ненависть до мене? Звідки в нього інстинкт "знуцання над меншим і слабшим"? Чому так? "Але досить терпіти! Всі мене б'ють, а тепер ще й він! Ні! Не бувати цьому!"

Я вирішив вдатися до відповідних заходів, щоб "приборкати" цього "безсоромного" барана. Це перейшло всі межі. Добре в народі кажуть: "Бійся барана, бійся лайна, а коли ж жити?" Виховні заходи були такі: Спочатку я зв'язав йому навхрест передню ногу з задньою, щоб обмежити рух. Але бажаних результатів не досяг. Він зробився "тотально" безпорадний. Заплутувався й падав, і всі вівці здивовано оберталися. Я такого не мав на меті. І шкода мені було. (Просто диво, наскільки часом людина почувається самотньою, коли їй бракує ворога. Хто збагне це життя?) Тому я його розв'язав, сподіваючись, що ці виховні заходи на нього подіяли. "Але худоба швидко забуває!",- знову каже наш народ. Так і мій Прада-Лиско замість того, щоб "бути вдячним", продовжував свою "брудну справу".

Іншим разом я обрав легший спосіб покарання і зробив йому "щитки" для очей, щоб не міг бачити вперед. Бачив лише півметра перед собою. Це його трохи заспокоїло, але не надовго. Він ніяк не відмовлявся від "злих намірів". Уперто налітав і ударяв усе, чого міг досягти. Я бачив, що це могло стати дуже небезпечним, і вже мені було всього задосить: і його, і овець, і цієї дурної роботи, де можеш натерпітися ні за що ні про що. І щоб тільки сказали люди, якби почули, що когось забив баран? Велике неподобство й посміховисько...

Тим часом мені спав на думку "блискучий" задум. Я зняв йому "щитки" з очей, і навмисне викликав, щоб напав на мене. Я дражнив його стільки, що він весь запінився і втратив розум. Єдине, чого він бажав, - за всяку ціну мене вдарити. Але я не давав йому розігнатися. Постійно тримав його на відстані, а він лише чмихав носом.

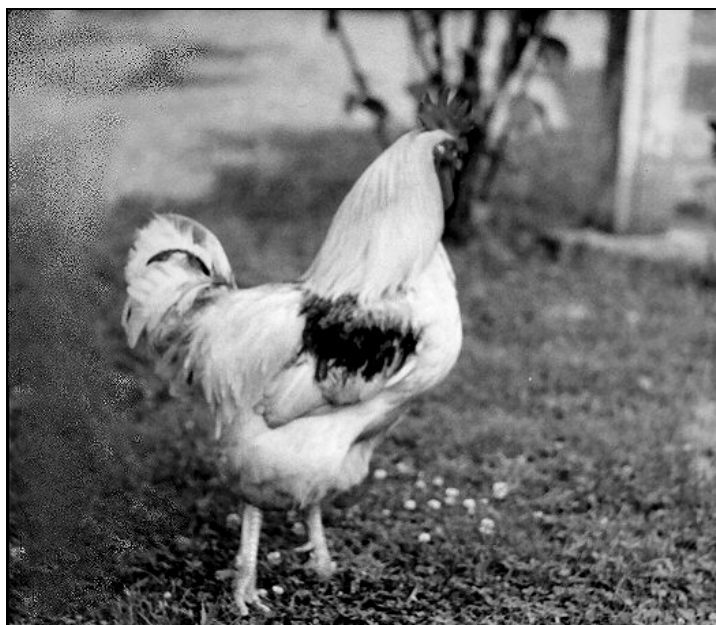
Так я його заманув до одного дерева. Сам став біля дерева, а йому дозволив розігнатися. А він, затьмарений бажанням мене ударити, забув про "заходи особистої безпеки". Він не передбачав моїх намірів! Летів з усієї сили – голову пригнув до землі й кинувся, як вовк на ягня (забув, що він всього-навсього – звичайний баран). Я в останній момент встиг кинутися вбік і уникнути катастрофи. Баран летів з таким запалом, що стер би мене з лиця землі. Його наліт міг викликати захват. Як паровий каток. Я ледве не прогавив моменту, щоб ухилитися. Ще мить – і горе мені! Не знаю, чи пережив би це все і писав би зараз про цей випадок. Він лише зачепив мені штанину лівим рогом, і я дістав малу подряпину. Я уникнув потужного удару, і замість мене постраждав він – Прада-Лиско – і дерево. Певний час на дереві лишались сліди від рогів ...

Дивуюсь, як я міг встояти на ногах. Швидко відчув "смак перемоги". Баран дістав по заслuzі, а я радів і упивався перемогою. "Один нуль - на мою користь!"- сказав би той, хто грає в футбол. А баранові добре дісталось. Тупо дивлячись склянистими пустими очима, почав так жалібно мекати, що я від сміху впав і почав качатися траві. Навіть вівці почали озиратися - що там відбувається? Він ступив ще кілька невпевнених кроків, а потім витягся й "відкинув усі чотири".

Але в мене знову заговорило сумління, коли побачив, що то не жарт. Швидко підскочив до нього, бо побачив, що баран крутить очима і смикає ногами. Мене охопила паніка, щоб він часом не "околів". Швидко встромив руку в торбу, витяг

трохи солі й підсунув йому під ніс.” Хоч би,- думаю собі,- мій Прда-Лиско не "гигнувся", а я б за це не "мав би по самісінькі вуха". Сіль повернула його до тям. Лизнув і невпевнено підвівся. Бекнув пару разів і, осоромлений, відійшов у свою отару з похиленою головою, зовсім не дивлячись на мене.

З тієї "знаменної" дати Прда-Лиско проти мене більше не мав жодних поганих намірів. Навіть решта дітей могли з ним гратися.



2005

*Такий «годинник» часто будив автора.*

*Пас қолисъ воли та қорови*

*Пас қолисъ і я в Селішту  
Воли та телята  
І худобоньку ще й іншу –  
Қорови й поросята.*

*І телятка молодій  
Від гедзів тіқали,  
В ліс і в поле забігали,  
Піақ мене діймали!*

*Позасқочуть у пшеницю  
Піа в чужі левади.  
Яқ я можу післа цього  
Дати всьому ради?*

*Це було важқе заняття,  
Дісталось “по вінця”.  
І плақав я часто, гірқо,  
Мучився, лютився...*

*Я хотів қоқаній, милій  
Всі қвіти зірвати:  
Пролісқи, фіалқи ніжні  
Йй подарувати...*

*Але швидқо все минає,  
В'януть диво-қвіти.  
Восени нема қоқаной,  
Нема йй влітқу.*

Тим часом я просувався вгору по "кваліфікаційним" сходинкам і вже досяг "найвищого ступеню чабана" - мене призначили випасати корів, волів, бузівків та телят. А це, як пізніше з'ясується, набагато відповідальніша й важча робота. Всі думають, як це легко: випустиш корів на пашу, а ти собі сидиш у холодку й насолоджуєшся. Але це велика помилка.

Може трапитись, коли корови "культурні" й коли добра паша, що вони пасуться "смиренно" й без поспіху. Та це тільки "теорія". В мої часи майже ніколи так не було; коли маєш голий пагорб, і припече сонце, вдарить спека, коли нападуть мухи й гедзі, отоді-то корови й воли перетворюються на найгіршу худобу. Не приведи, Господи! Не знаєш, хто гірший - корови, воли чи телята. Нехай вибачає святий Іван, але таку худобу справді ні за що хвалити. Достатньо, щоб їх укусив малий гедзь, і маєш велику біду: задере хвоста й кинеється бігти навпрошки, куди ноги несуть. Не можеш їх наздогнати, хто б ти не був: святий Ілля чи чемпіон світу з бігу - ніщо тобі не допомогло б. Але мусиш бігти за ними: нема іншого виходу.

А ще якщо ти, не дай, Боже, заскочиш у сусідове жито - тоді тобі буде справді непереливки. Не уникнути "виховних" палиць. І ніяк не вивернутись, завжди будеш винний. То нехай ніхто не каже, що пасти худобу - легка робота.

Але облішмо труднощі. Людина до всього при звичається. Усупереч всьому намагаєшся "видобути бодай якусь користь із найгіршого становища". На жаль, я не мав вибору й мусив робити те, що мені наказували, і займатися ремеслом, до якого не тяжів. Від цієї роботи не було перепочинку жодного дня, тижня: ані на святого Іллю, ані на Пантелеймона. Не дивлячись на мої наполягання позбутися цієї неприємної роботи, мені не щастило. Я вигадував виправдання і знаходив причини, чому не можу довго виконувати цю роботу, але мені не вдавалося

"переконати" хазяїв скоротити робочий час чи дати вихідний день.

Я скаржився, що в мене болить голова, шлунок, скаржився на мозолі на ногах тощо. Тікав, ховався, прикидався, що міцно сплю. Та все марно- нічого не допомагало. Уявіть собі, я якось навіть збрехав, що мене вкусила ящірка, але це мені теж не допомогло. "Винайшли" дійовий засіб будити вранці: це була холодна вода, яка "творила дива". Батько вже вкотре виляв мені за шию. А це означає, що завжди я той, кому дістається. Знову повертався на "робоче місце". А худоба, як худоба: я вже згадував, що коло неї не маєш жодних шансів. Нема такого способу, щоб вона схаменулася, одумалася: зробить шкоду - тільки-но глянь у другий бік! А тоді думай про неминучі наслідки - палиці! Найкраще, якщо по найтовстішому місцю, а якщо ні, то - тримай міцніше зуби. Не існувало ніякого способу, щоб когось переконати у своїй безвинності.

Від палиць, на жаль, не можна було втекти. Це було так невідворотньо, як те, що після ночі настає день. Ніщо не допомагало, що потім "гряз хвіст Шареньки". Все було марно. Мій зад заскоруз, як підошви ніг: я бачив, що нема рятунку, мусив "полюбити" цю роботу й пристосуватися у "межах можливого".

## *Як стати кращим*

*“Як можливо кращим стати ,  
Чи є та надія?”-  
Питаються деякі люди,  
І я про те мрію.*

*Чи хочу я, чи не хочу,  
Але стану кимось.  
Хочу бути, хоча й важко,  
Хочу бути кимось.*

*Змарнувать життя неважко,  
Любий, милий брате,  
Ось, наприклад, дуже легко  
П’яницею стати.*

*Потреба, треба йти далеко  
І щастя шукати,  
І без жалю йти за долею,  
Життя скуштувати.*

*В цьому краю, в цій місцині,  
Дорогий мій брате,  
Ніхто тобі й не подумає  
Щось подарувати.*

*Ким би ти не був, мій любий,  
Які б не мав вади,  
Іди, шукай і знайди  
Стежки честі й правди!*

Від усіх нас чогось очікують дорослі. Мусимо поводитись і все робити так, як вони від нас чекають, як вони того хочуть, не беручи до уваги те, як ми самі про це все думаємо. Але найкраще "не виділяйтесь", тобто не бути надто "на виду". Наскільки це можливо збагнути, залежить від нас самих, а також від того, чого хочемо й бажаємо.

Для мене особисто, не було легко вічно сидіти осторонь і чекати "з моря погоди". Іноді бував у таких місцях, де не слід бувати. І майже завжди батьки мене за це карали. Недобре бути, дивитись, а тим паче щось робити на невідповідному місці в невідповідний час. А я це робив, і найбільше мене цікавило, що роблять інші. Тільки їм не подобалась моя "допитливість", і вони завжди говорили, що мене "треба навчити розуму".

Тому мене били всі підряд: знущався, хто тільки міг, з найменшої нагоди. І все це під тим приводом, що це добре для "моєї ж користі", що колись за це ще дякуватиму. Думалось: стану кращою людиною в залежності від того, скільки палиць дістану: чим більше палиць – тим краще, буду дуже розумний. Ой, як згадаю, скільки такої "доброти" випробували моя спина та боки. Думаю, що анітрохи не перебільшу, коли скажу, що вистачило б на двоє пересічних волів. А відомо, як б'ють волів. Не даремно ж говориться в народі: "Натовк його, як вола в капусті". Тут не потрібен коментар, а висновок впливає сам по собі. Моя точка зору анітрохи не змінилась: таких добродіїв добре запам'ятав, але зовсім через інше. Кажуть: "Жива людина все стерпить і переживе!" Отак і я.

А щоб не говорити тільки про себе, як я страждав, наведу приклад, як колись мучили худобу і як її "умиротворявали". Відомо, що всі свійські тварини, будь-то рогата худоба, чи коні, віслюки тощо, мають потребу розмножуватися. Це обумовлено біологічними законами продовження роду.

Незвичним є те, що всі самці вищепереліченої худоби – неприборкувані. Цікаво: доки їм не видалити певні елементи, вони такі, й нічим їм не можна зарадити, крім "надзвичайних заходів", до яких вдаються люди. Все пов'язано зі статевим органом – сім'яниками, який треба видалити.

А процеси видалення того органу називалися: оскоплення, кастрація, товчення. Все звучить дуже гидко, й не варте розповіді, а найгірше з них останнє. А ще гірше, що ці речі виконують і "фахівці", і "нефахівці". І одні, й другі мають на меті те саме: видалення сім'яників, за допомогою яких самці запліднюють самиць. Якщо трохи озирнемось і подумаємо, що гірше: чи легше скотині, коли її оперують "фахово" чи "нефахово". Наслідок той самий. Тільки, здається, все-таки краще, коли вже є потреба, щоб це робили кваліфіковані особи.

Найпримітивніший спосіб кастрації волів виконувався впродовж віків, і зараз я спробую описати, як виконувалась така робота. Йдеться про "товчення". Вираз дуже дивний, а сама процедура жорстока. Той, хто бачив, не міг надивуватися такій роботі. А ще гірше, що таку „роботу” виконують "серйозні" люди. Якщо назвати інструмент, яким виконується така робота, буде дивно, бо він складається із двох частин: дошки, подібної до звичайної дошки, на якій ріжуть ковбасу та сало і дерев'яного молотка. І це все, що потрібно для "товчення" бугаїв.

Можете й самі уявити, про що йдеться мова. Говориться про те, що бугая треба зробити "сексуально нездатним", тобто ту його частину, що висить між ногами, треба зменшити до мінімуму, "розтовкти" або якимось інакше зробити нездатним. Якщо "товчення" не вдається з першого разу, його повторюють (наприклад, коли один сім'яник добре розтовчуть, а другий- вціліє).

Причина "товчення" полягає в тому, що всі бугаї "гвалтівники" і "нападають", "неслухняні", бодаються й постійно "мають на думці" скакати на корови та телиці. Це водночас "фахові" відповіді й виправдання тих, хто здійснюють "товчення". А коли відбудеться "товчення", тоді "грішні" думки як рукою знімає. Які були майстри "товчення", можемо собі уявити. А як виглядає "спостерігання" й втіха від того, як хтось стукає дерев'яним молотком по найчутливішому місцю? Я б не сказав, що це приємне видовище. Іноді мені здається, що таких, які дивляться, потрібно карати, (як і мене карали, коли був біля туалету)\*.

Не найкраща тема для розповіді, але раз ми її вже зачепили, напишу, як це робиться з кнурами. Кнурів треба ще в ранні дні позбавити "здатності" і видерти те, що потрібне для запліднення. Це називається "скоплення". Це робить багато хто з тих, хто не проходив жодної школи. Вони дивились, як це роблять інші і "натренувалися" (поросят багато, якщо якесь і здохне - невелика біда - можна вважати, що це була хвороба - спишуть).

З таким виправданням усякий міг постати "фахівцем" "скоплення" поросят. А потім це перетворюється на "оплачуване хобі". Крім того, "майстер" з великим смаком поїдає вирізани "речі". (Кажуть, що вони дуже смачні, коли спечені з цибулею).

Спосіб проведення "скоплення" дуже простий: потрібна "легка рука", бритва, горілка і хтось, хто б притримував порося. Все вивірено і відбувається так швидко, що й не віриться. Бритва працює, виблискує, як меч, а "майстер" виймає та виймає опуклі частини з заднього проходу поросяти і все складає в одну сковородку. Тільки-но "звільнить" одне порося від зайвої частини й залле хворе місце горілкою, як воно, несвідоме, ще не встигло й

зрозуміти, що з ним сталося, а вже чує: "Гайда далі". Так може "майстер" за годину оскопити від десяти до п'ятнадцяти поросят. Ось йому і смачний обід, і добрий заробіток.



2007.

*Мама Марися і далі так працює. Кого ще обходить XXI сторіччя. Таке було колись і нехай таке буде зараз*

## *Тяжко мені біля волів ходити*

*Тяжко й важко мені щодня  
Біля волів ходити.  
Мусив йти ще орати,  
Мусив все терпіти.*

*Тақ нестерпно й дуже важко  
Всю цю працю знести,  
А ще важче, як хотів  
Щось комусь довести.*

*Нікудишнє товариство,  
Ще гірше орання,  
Для сільського орача  
Непотрібні знання...*

*Нива мала та горбата -  
І натер мозолі  
Багато треба походити  
По зоранім полі.*

*Ще багато муқ пізнав я:  
Гедзі, що кусають,  
Воли, які хочуть утекти,  
Ще й мене бодають.*

*Нема ярма на шиї,  
Та мені ще тяжче,  
Ніж волам: вони в ярмі,  
Мені ж іще важче...*

Якщо трохи озирнемось на історичні пригоди, пов'язані з волами, то виявимо достатньо цікавих подробиць. Відомо, що воли - тварини, які проживали майже в усіх країнах світу. І всі воли на цьому світі мали своє призначення, яке ніколи не змінювалось: для упряжі, оранки, боронування тощо.

Не знаю, можливо, тільки в Індії? Кажуть, що там корова - свята тварина і там її дуже шанують, і не приведи, Господи, щоб хтось корові завдав якоїсь шкоди. А щоб вживати м'ясо - таке нікому і в голову не приходять. Тільки мені не зовсім ясно, як же там справи з волами? Припускаю, що й воли автоматично - святі тварини. Неможливо, щоб тільки корова була святою, а віл - ні. Було б несправедливо. Дійсно, вона дає молоко й телиться щороку, а воли мають свої переваги, хоча б то була й Індія. Неможливо, щоб там воли робили щось інше, ніж воли в інших країнах. (Така моя думка, а якщо хтось думає інакше, хай собі думає).

Ми дізналися про деякі подробиці, пов'язані з волами, і трохи цим розважились. У будь-якому випадку мусимо погодитись, що воли й весь їхній рід мали достатньо пригод. А зараз трохи подивимось, як було з їхньою зброєю. І коли подивимось, мусимо здивуватися, що в історії не було навіть жодних подвижок.

Все зводилось до примітиву. І так до нинішніх днів: воли завжди працювали в примітивній упряжі з ярмом і дерев'яним плугом. Плуг має всього декілька складових частин: головну частину зроблено з дерева, ручки також з дерева. Залізний тільки лемех, сошник (якщо є) і на кінці металева частина, пов'язана з дишлом, яке з'єднане з ярмом. А ярмо складається з ошийника, тобто, двох обручів, настромлених на волячі шії. Всякий ошийник має по бокам по дві дірочки, крізь які просунено дерев'яні клинки, щоб воли не вивільнилися із ярма. Отож - можна розпочинати оранку волами.

Не знаю, чи існує важче й нудніше заняття від орання волами. Хтось скаже: але ж воли такі симпатичні, спокійні і всякий хотів би їх мати. Можливо, але я особисто маю щодо цього сумніви. Хотіли б із ними працювати й проводити дні? Це правда, що вони симпатичні й викликають гарні почуття в тих, хто приходить на них подивитись. Воли бувають симпатичні, й важко відвести від них погляд, як вони граються та лижуться після паші й так далі. Так, коли дивитись збоку, кожен би подумав, які це "витончені тварини". Воли бувають різних кольорів: сиві, білі, чорні й рябі - які хочеш. І доки вони ще бузівки, сказав би: які чудові, як вони граються й бодаються ріжками. Хіба таке створіння може якоїсь шкоди завдати людині? Хіба через таких воликів буде людина занепокоєна? Все це видається неймовірним і дивним. Мало хто повірить, що можна мати проблеми через звичайних собі воликів. Це так тільки для тих, хто не спробував. А пробувати незручно. І найкраще, якщо сказати так: все симпатично, доки не спробуєш і не відчуєш на власному прикладі. Коротше: мені взагалі не було анітрохи приємно працювати з ними, і зокрема, співпрацювати з ними в оранні.

З народної пісні "Про Марка - Королевича" видно, що і йому це заняття було ненависне. Не дивлячись на величезну силу, розум та інші здібності - орання він унікав. Якщо мені не вірите, почитайте народну пісню й побачите, що він мусив щось придумати, щоб звільнитись від такої роботи. Найбільшою проблемою було те, що він не смів образити матір, бо він її дуже любив і поважав. Але врешті - решт, він все-таки кинув орати. Ось, як було насправді і що говорила його мати Євросима:

*О мій синку, Королевичу Марко!  
Припини, синку, воювати  
Бо зло добра не принесе,  
А старій набридло матері  
Прати криваві шати;*

*Пора тобі взяти соху і волів,  
Па й орати пагорби й долини  
Пи сій, синку, білу пшеницю,  
Не рань мене і себе.  
Марко послухав матір:*

Це правда, що він послухав матір. Честь і хвала за це, але чому ж не виконав цієї роботи? Замість того, щоб орати, він думав про що завгодно, тільки не про те, що йому наказано:

*Він бере соху й волів,  
Але не оре пагорби й долини.*

Чому він так зробив і чому не послухав до кінця матір? Можна сказати, що причина виправдана: нудота! Велика нудота. Непродуктивна справа, в якій не просуваєшся вгору. Можеш три дні орати одну ниву і не закінчити. Ось причина, чому Марко не орав.

Облишимо Королевича - Марка. Не можна з ним ні в якому разі порівнювати людину. Але все-таки подумаємо в цьому розрізі: я не Королевич - Марко, і не герой, тим паче не багатий, і мушу працювати. Слухатися матір не передбачає жодних сумнівів. Нема вибору: хочеш чи не хочеш. Тільки спробуй сказати: "Не хочу!" Але це буде тільки спроба, при чому марна. Працювати треба, бо не має на що сподіватися той, хто не працює! Найгірше за все, що воли не вміють самі переходити з борозни в борозну, і на кінці ниви обертатися. Нема таких волів. І нема таких гнuzдечок і подібних допоміжних засобів, щоб керувати волами по-сучасному: щоб, як кіньми, направляти віжками. Нема того по нинішній день: є ярмо, дерев'яні ошийники, і посередині ярма - отвір, через який простролено клин - місце з'єднання дишла з ярмом. Оце і вся техніка, яка є в твоєму розпорядженні. А що робили люди багато років тому? Невже були настільки ледачі, що не могли щось винайти? У ті часи, коли я орав,

люди висадилися на Місяць. Настільки вже тоді була передова техніка, а я мучився найпримітивнішими методами орання. Як це збагнути? Але облишмо зараз це. Нехай цим питанням займається той, хто краще підготовлений. Я знаю, як було зі мною, і як я працював з волами, а було це так: щоб орати, потрібні чотири живих істоти: два воли, орач і поводитир. І спробуйте здогадатися, хто був поводитирем? Правильно - я особисто! А хто був орач? Орачем була моя мати Марія. Не знаю чому, але на відміну від мене, їй завжди було приємне це заняття. Оранка була її „покликанням". І ніхто не смів її цього позбавити. Не знаю, чому їй ця робота так приваблювала. І сьогодні не розумію. Знаю тільки, що брала прут, яким квапила волів і мене: волів, щоб, швидше йшли, а мене, щоб більше приділяв уваги роботі й не пятакав...

А я за будь-яку ціну намагався уникнути цієї роботи. Виправдовувався, що в мене болить шлунок, голова, що не написав домашніх завдань, вигадував ще триста інших причин, але ніщо не допомагало. Доки не смеркнеться чи не буде зорано те, що мати задумала, того не уникнути: води волів і мовчи! Інакше - лозина „співала" в повітрі. Свистало на всі боки, а оранка йшла далі. Так було в нашому Селішту. І Андрій навчався орати...



*2007 - дерев'яний плуг: головна частина зроблено з дерева, ручки також з дерева ...*

## *Відселялись қолись люди*

*Відселялись қолись люди  
І йшли ті від дому,  
Залишали землю рідну,  
Плоти з верболозу.*

*Залишали все, що мали,  
Ниви та левади,  
Залишали всю худобу,  
Ще й порожні хати.*

*І йшли, не оглядаючись,  
З високої долини,  
Пошукати інше щастя,  
Шукати низини.*

*І рушили без вороття  
Чудові родини :  
Тромиличі, Будиші, Вучковичі  
Пішли з Верховини.*

*І прийшли до Селішта,  
І звели оселі,  
Зустрілися Йоқа, Доя  
Й українқа Єла.*

*Пут знаходився й Івашко,  
І Джурадж, і Симо,  
Випили по чарочці,  
Застівали сміло...*

Перш, ніж писати про Симу, найближчого сусіда родини Гевків, хочу нагадати кілька речей про те, як колись люди переселялися. Проходили багато кілометрів, залишаючи все, що мали: майно й домівки, де віками жили їхні діди та прадіди. А була й така політика, щоб усі кудись їхали: тільки, щоб не сидіти на одному місці. Найчастіше їхали в пошуках роботи, найрідше – у великі міста. А трохи пізніше з'явилась можливість їхати до Словенії, Німеччини та інші західні землі. Так було піввіку тому, після Другої світової війни. Це був час, коли люди трохи оговтались і коли почали жити вільніше. Нормально, що кожен з нас може вільно думати й вільно вирішувати, де пустити своє коріння. Подібне відбувається з рослинами і з усім іншим, що живе на землі. Якщо якусь рослину пересадимо, або якщо перенесемо в краї, дуже віддалені від місця, де вона виникла, через певний час можемо бачити, що сталося з цією рослиною – чи пустить коріння, чи ні, і як ростиме далі.

Цікаво описати переселення кількох родин, які прибули в Селіште з околиці Мрконіч Града. Це було в 1957 році. Причиною переселення були порожні садиби українських сімей Миколи Сулими, Іллі Чорного, Івана Гринька та Олекси Суботницького. Одні поїхали, а другі відразу приїхали. Кожен із них шукав чогось кращого. Українські сім'ї переселилися в Славонію та Войводину, а ті що приїхали в Селіште, прибули, сподіваючись, що їм буде краще, ніж у гірському селі біля Мрконіч Града. Як було і що відбувалось, можна дізнатись, якщо запитати когось, хто це все пережив і через це пройшов.

Переселення відбувалось без особливого хвилювання, без бурхливих емоцій - буденно: живеш десь багато років, тобі не подобається, ти береш сім'ю і йдеш далі. Я цього не можу зрозуміти, як таке було можливе, бо все-таки йдеться про щось вагоме. Далеко не всі люблять зміни, а ще менше залишати віковічні вогнища. Але ці переселення в обох

випадках здійснювались без примусу, добровільно. Від'їзд до Славонії й Войводини для українців був виправданий. Точно знали, що, залишаючи пісну землю й село, яке тоді майже нікого не цікавило, вони їдуть на краще місце. Поїхали й не шкодували. Кожен з них поліпшив умови життя, розширив садибу і мав вдосталь для себе й для сім'ї. У Селіште приїздили тільки на відвідини, щоб пригадати, як їм жилось колись і сказати собі та іншим, що вони зробили правильно й так би знову вчинили. Так було, що стосується українців.

А у зв'язку з переселенням людей з гірського села Граці біля Мрконіч Града мають місце інші причини й інакші міркування. В будь-якому випадку прибули люди, які теж знали, що відбувається і що затівається. Йдеться про родини Громилич, Вучкович і Будиша. Це були численні сім'ї. А найчисленніші й найдужчі були Громиличі. Всі перераховані їхали "впевнено", знаючи, що на них чекає і що вони не пошкодують. Напевно, хтось із них був у цих краях і з'ясував ситуацію, перш, ніж вирішити переселитися разом з родиною. І той, хто переконав переїхати решту сімей, добре все зважив.

Чим відзначалися ці переселенці, й по чому їх розпізнавали? Як вони "включилися" в нове середовище і як їх сприйняли українці? Спробую описати все так, як я колись бачив і також введу спостереження інших. Звичайно, спочатку була недовіра й кожного цікавило, що ж це за люди приїхали в Селіште. Як вони житимуть в українському селі та чи щось їм заважатиме. Було багато неясностей. Все-таки йшлося про важливі речі: життя й співіснування з іншими народами завжди приносять певні зміни. І для одних, і для інших трохи незвично, коли дивляться, заглядають, цікавляться тим, що роблять сусіди.

Спочатку спробую пояснити, як українці відгукнулись на ці зміни. Впевнено можу твердити, що всіх дуже цікавило, хто ж такі їхні нові сусіди і не могли дочекатися нагоди

познайомитися. І коли дійшло до такої зустрічі, першими враженнями було те, що - приїхали цікаві люди, які багато чим відрізняються. Отже, прибули люди з "Верховини", і це так швидко поширилось, розлетілося по селу, ніби хтось підпалив порох. І незліченну кількість разів можна було чути вирази: "верховинці", "Верховина", "люди з полонини" і тому подібне.

В українців не прийнято нікого дратувати, і ще менше з когось глузувати. Виявилось, що це назвисько українці не придумали, а що ці люди його принесли з собою. Спочатку не знали, чи це образливо, чи ні. Бо ніхто з наших "місцевих" нізащо не хотів когось ображати, і менш за все - своїх майбутніх сусідів. Вираз "верховинці" походить від того, що ці люди жили на крутих полонинах і переважно займалися тим, що пасли вівці. І ми б їх ніколи не називали цим іменем, якби вони самі себе так не називали, і якби їх так не називали старосельці - серби в Ножичкому й околиці. У кожному разі це були здорові та працьовиті люди, які займалися хліборобством і вівчарством.

Щодо сімейства Громиличів, вони мали зразкових вожаків: братів з іменами Перо, Стево і Симо. Всі три були кремезні хлопці з полонини. Вони були схожі на перший погляд і постаттю, і розумом. Проте можливо, якщо не помиляюсь, наймолодший Симо був трохи здібніший від своїх старших братів. Можливо, я помиляюсь, нехай мені вибачать, мабуть, Симо просто був мені найближчий і я його найбільше знав. Я цінував усіх трьох і мав нагоду бачити, як вони живуть зі своїми сім'ями, й дружив з членами їхніх сімейств. Щоправда, вони дуже відрізнялися від українців - мали інші звичаї та інший стиль одягу, вживали інакші слова.

Найбільше українців приголомшувало те, що певна чоловіча особа одягає червону сорочку або джемпер: так не було прийнято в нашому Селищі. А ще більше дивувало, що хтось носить вовняні шкарпетки і влітку, і взимку. Так

ходили старі. Вони завжди носили овечі гуні. Так само і влітку, і взимку. Різниця лише – лице і зворотній бік гуні: влітку гуня виверталася вовною назвні, а взимку – всередину. Це мало свої причини, не дивлячись на те, що нас це дивувало. А для переселенців з Верховини це було щось цілком буденне.

Вони навіть у питті відрізнялися. Пили "з розумом" і стежили, що говорять. А коли випивали трохи більше, співали. І цей спів ніяк не можу забути. Спів скидався на якесь охкання, завивання, щось, що нагадує відлуння. І коли українці були з ними разом у товаристві, виникали невеликі непорозуміння зі співом. Не знаєш, як почати. Мій батько був дуже дотепною людиною і якимось, коли був на іменинах у цих людей, і коли трохи випив, і треба було розпочати спів, запитав у господаря прямо: "Скажіть мені, як у вас співають – на "а" чи на "е"?".

Господар та інші присутні дуже здивувались цьому питанню, бо для них воно було справді неймовірне. Про таке питання ніхто ніколи не думав. Для кожного нормально, що найбільше любить і цінує свою пісню. І той, хто співає, тієї миті не думає ні про що інше, тільки про свою пісню. І чи та пісня налаштована на те, що наголошується звук "а" чи звук "е", ніхто про це не замислювався. Чи недоречні питання, хай Бог побереже.

А для мене це було невичерпне джерело, з якого я здобував знання й навчився багатьом речам. Це лише кілька думок, які прийшли мені в голову, коли я почав міркувати про переселення й верховинців.

## *Одного дня у Селіште переселився Симо*

*Одного дня в Селіште  
Переселився Симо.  
Був він сильний і відважний,  
Мав велику силу.*

*Він прибув із Верховини,  
З Мирқонича Града.  
У Селішту вся родина  
живе й нині радо.*

*Симо вівці нас завжди,  
Зберігав він силу,  
Знайшов жінку молоду,  
П'ятнадцятирічну, милу.*

*Залишив він Верховину,  
Залишив отару,  
Переселились у Селіште,  
Стали жити в парі.*

*Добре його пригадую  
Бачу, ніби нині,  
Його лице, його вуса,  
Погляд проникливий.*

*А ще хочу розповісти,  
Пам'ятаю поқи,  
Ще, що Симо наш ніколи  
Не уникав роботи.*

Познайомився він швидко  
З Михайлом Сулимою.  
Щой його багато вчив,  
Здружились обоє.

Як дерева прищепляти,  
Садочок садити,  
Деревину обробляти,  
Жито молотити...

Мав Симо в своєму домі  
Й поїсти, й попити,  
Граблі, сани, й таке інше,  
Вмів він все зробити.

Аж одного дня йому  
Все пішло туманом-  
Очі звузились, закрились,  
Боліли, мов рани.

І ходив він до людей  
Від вечора до ранку  
І рятунок він шукав,  
І знайшов знахарку.

Ща послала до джерельця  
Знайти собі ліки,  
Бо струмок біжить в Селішту  
Кожному на втіху.

Коли півні заспівали,  
Йшов він до зорі,  
Умивав він свої очі  
В тому джерелі...

Я довго думав, чи писатиму про Симу, найближчого сусіду, чи це потрібно і кому буде з того користь. Хтось би сказав: "Навіщо писати й говорити про людину, якої більше нема!" Одначе в мені переважила думка, що мушу про нього написати й певним чином сплатити борг за його поради і все добре, що він зробив для Селішта, в якому жив із 1957 року до самої смерті.

Не дивлячись на те, що був звичайнісінькою людиною, не закінчив жодного класу школи й не вмів підписатися - він "знав усе". За яку б роботу він не брався, він її успішно виконував, точно й безпомилково. Неможливо було повірити, що ця людина стільки знає і вміє. Незвичайним було і те, як сам про себе казав, що "до двадцяти п'яти років у рідному селі біля Мркониц Града пас вівці й майже нічого іншого не робив". Чи можливо, щоб протягом усіх тих років чабанування, він стільки здобув для майбутнього життя?.

Живучи в закинутому гірському селі, він не міг нічого дізнатися й навчитися. Обробка землі в них була примітивна, а сама земля пісна та й знаходилася на крутих схилах. Трава жорстка, а із зернових родило тільки жито й хіба що якась гірська пшениця та деякі овочі. Мркониц Град був містечком досить віддаленим від села й ходили туди лише іноді за найнеобхіднішими продуктами. Для цієї мети використовували віслюків, яких нав'ючували усім тим, по що йшли до містечка. А віслюки виконували й інші різноманітні роботи: на них переносили воду в бурдюках, а також дрова й каміння, вони були і як "тяглова" худоба, коли вівчарі-верховинці спускалися з полонин у долини на пашу.

Ці малі й витривалі копитні тварини - незамінний транспортний засіб у гірській місцевості. Пригадую, як приємно й цікаво було дивитись на цих малих далеких родичів коней. Наприкінці осені верховинці завжди

приходили в наші краї з великими отарами. Були отари, які налічували більше сотні голів. На кожних п'ятдесят овець припадав один віслик, а на сотню – один чабан.

Ось таким життям жив мій добрий сусіда Симо до двадцяти п'яти років. Його батьки мали багатодітну сім'ю, і все для них було замалим і затісним. Вони не знали, як усіх розташувати на схилах полонини. І як я вже писав, усі три брати – Перо, Симо і Стево – переселилися в Србачкий повіт і в нашу околицю. Перо і Стево переселилися в сусіднє село Брезовляни, а Симо з родиною – у Селіште, в садибу Миколи Сулими, який оселився у Воєводині.

На перший погляд здавалося, що Симо буде байдикувати та прохолоджуватися собі. Що буде, як раніше, коли нудачись коло овець, робив подвійні сопілки – флюяри та награвав для своєї п'ятнадцятирічної Йоки. Так він підкорив її серце і скоро посватався. Батько Йоки був дуже щасливий, що міг віддати свою юну дочку за такого ставного парубка, як Симо. Але це було раніше й забулося...

У Селішту Симо зробився іншою людиною. Він сильно змінився. Мав молоду жінку, яка йому народила дочку та двох синів. І для них треба було працювати і в житті просунутися. Тому Симо потребував вчителя; спочатку це був Михайло Сулима -- українець, який був у всіх відношеннях обізнаною людиною. З Михайлом по знанню ніхто не міг зрівнятися в близькій та далекій околиці. Особливо стосовно хліборобства, тваринництва та садівництва. Михайло Сулима дуже радо показував Сими, як треба господарювати.

І йому подобалось, що має такого сумлінного учня. Отже, він передав знання молодому та здібному учневі Сими, який дуже швидко навчився і на практиці довів, що може більше і краще, ніж інші. Прищепив багато дерев. Мав реманент

кращий, ніж в українців, наприклад, косу для косіння трави. Таку косу він привіз з Верховини, вона була з твердої сталі. Такою косою він косив по Селішту, неначе розважався. Так само з мотикою, долотом, свердлом, рубанком, сокирою та іншим інструментом. Мав навіть особливого ножа, щоб різати овець. Це був сталевий ніж, що дуже скидався на кинджал, тільки з викривленим у формі літери "с" кінцем.

Симо від українців навчився всього потроху і спочатку працював не за гроші й допомагав у всіх роботах. Мета була одна: якомога більше навчитися і якомога більше вміти. Так він зробився дуже добрим дроворубом, теслярем, столярем, бондарем, ковалем тощо. Він умів, ніби жартома, зробити сани для волячої чи кінської упряжі, підкувати коней, зробити граблі, поставити дерев'яний каркас для хати, стайні і тому подібне. Він робив такі просування і успіхи, що один день його роботи, як тесляра, прирівнювався до праці звичайної жінки, що копає кукурудзу. Його робочий день коштував стільки, скільки три дні копання кукурудзи "від зорі й до зорі". Такий був Симо.

Але одного дня щось трапилось із його очима. Йому ніби хтось "поробив". Якось відразу очі застелила імла - вони постійно боліли, й він відчув важкість: серед біла дня мимоволі починали заплющуватись. Симо дивувався й шукав ліки. Мазав очі горілкою, олією, молодою сироваткою, виполіскував якимись краплями, але ніщо не допомагало. Ставало все гірше та гірше. Його охопила паніка, і він заходився шукати ліки на всі боки й розпитувати, хто б це міг йому допомогти.

Довідався про знахарку, яка "лікує все" і яка "має ліки від усіх хвороб" та й поїхав до неї. Невідомо, скільки разів він до неї їздив, і як вона його лікувала. Тільки одного дня цілком випадково розкрилося, що Симо щодня ходить до джерела в Голубовац, яке називали "муштерка", біля хати Павла

Буковського. На світанку, до зорі, коли заспівають другі півні, Симо зі своєю Йокою ішов до того джерела й мив очі.

Невідомо, як до того дійшло, і чому Йока з ним мусила ходити щодня. Чи так знахарка вимагала, чи Симо сам хотів? Чи йому якимось допомагало її товариство? Адже всі знали, що він нічого не боявся ні вдень, ні вночі. Ходив вільно всюди без страху, і ніхто б йому ніяк не нашкодив. Ось питання, які слід перевірити.

І так поступово Симо прозрів. Більше очі йому не дошкуляли. Вилікувало їх джерело у Селішту. А це джерело і справді цілюще, і кажуть, що колись і турки, які жили в Селішту, лікувались джерельною водою. Цю таємницю вони забрали з собою, відступаючи після анексії Боснії Австро-Угорщиною. Можливо, цю таємницю хтось розкрив і розповів комусь поблизу Селішта. Невідомо, як було насправді, тільки багато пліток пов'язано з цим джерелом.

Доки ще був живий Павло Буковський, можна було почути багато неймовірних розповідей і про джерело, і про ліс Голубовац. Було як було, хочете вірте, а хочете - ні, але наш сусіда Симо вилікував свої очі і ще довго років жив здоровий та веселий. Дожив майже до ста років.

І я особисто не раз із ним розмовляв, прикидався і говорив у стилі переселенців з Верховини: "Дай мені, Боже, щоб сусіда Симо жив сто років!" Це досить велика цифра, і багато хто з нас були б раді стільки прожити в щасті й здоров'ї, тільки мого сусіда це не веселило. Треба було називати більше число, бо тоді б ще більше прожив. У кожному разі можу сказати, що Симо прожив не марно. І нехай моє писання нагадає всім нам про цю людину, яка жила у Селішту.



*Автор і Симо Громилич в 2003 році.  
У кожному разі можу сказати, що Симо прожив не марно.*

*Знайти когось і бути разом*



## *Кохав дівчат і дівчаток*

*Кохав дівчат, дуже кохав,  
Від усього серця,  
Коли поглядом своїм  
Вбивали відверто.*

*Чорні дами чарували  
Ї гарні молодиці,  
Все дурили, обіцяли  
Ї лишали наодинці.*

*Па кохав я до безтями  
Ще й і “дам пікових”,  
Кохав, кохав, не питаючи  
В їх серці любові.*

*Всі дівчата, жінки милі,  
Біляві й чорняві,  
Мали вроду, красу дивну,  
Лиш серця не мали.*

*А вночі, як серце стука  
В тиші сумно, журно,  
Я страждав, я мучився  
Ніяк не безжурно.*

*Товно смутку, мало щастя,  
А більше біди.  
Марно думав, сподівався  
Вкритись від журби*

*Знайти когось і бути разом. Це основна мета, властива всім живим істотам. Особливо вона важлива для представників людства. У людини цей інстинкт споконвіку розвинений особливо. А ще більш розвиненіший інстинкт у людини -- небажання ні з ким ділитися здобутим. Шлюб здобуває кохання мусить бути твоїм і більше нічим.*

*Інші істоти, які не припадають до людського роду, не дійшли до вищого ступеню розвитку. В них все ще діє закон, що самиця належить найдужчому. Можливо, виняток становлять деякі різновиди птахів. Відомо, що, наприклад, горлиця - надзвичайно віддана своєму обранцю. Разом живуть до смерті, коли одне з них загине, тоді і другий так страждає й намагається якнайшвидше покінчити з життям, бо зникають усі підстави, щоб існувати далі. У інших тварин панує боротьба між самцями за володіння самицею...*

*Найдужчий у кожному разі має усе, інші - дуже мало або нічого. По всьому судячи, жоден різновид тварин ніколи не дійде до ступеню, властивому людині. Але відомо, що людська істота має свої вимоги. Чи й тут йдеться мова про те, що жінка належить найдужчому? Я сказав би, що це в кожному разі, ще одна форма істини. Можливо, у багатьох випадках так воно і є.*

*Боротьба за самицю тривала, триває і триватиме вічно. Шляхи боротьби інші. Прийоми і тактика, якими користуємось, іноді дуже складні. Для здобуття особи протилежної статі потрібні сила і розум. Хіба що сила характеризується не стільки м'язами, скільки іншими даними: товщиною гаманця, майже напевно вирішальним є майновий стан та наскільки красномовно ти вмієш говорити, наскільки вмієш спокушати тощо.*

*Відомо, що всякий хотів би знайти те, що йому найбільше до вподоби, і успішно скласти іспит. Спочатку здається, що ти досяг максимуму, і що знайшов те, що шукав, а потім виявляється, що міг би знайти й краще. А це означає, що ніколи не буває "все в порядку", і чи ти потім задоволений, чи ні -- це вже інша річ. Багато хто через згадане розчаровується: б'є посуд, страждає, хворіє, стогне, плаче, ріже вени і тому подібне.*

*І все це ще раз доводить, наскільки воно складне й запутане. Намагаєшся всіма засобами "вполювати" свою здобич, і якщо тобі вдається, кидати "спис у кущі". І ніби нічого не було. Або якщо, не приведи, Господи, "полювання" буде невдалим- горе тобі. Настають такі страждання й крики про допомогу, чого, напевно, нема у жодного виду живих істот, що живуть на планеті Земля.*

*Я зараз би, якщо не маєте нічого проти, замовив би якусь слово про прекрасну статтю, яка в моєму житті відіграла важливу роль. Тому ніяк не можу оминати главу про вищесказане. Через жінок я пережив багато важких хвилин; не буду розповідати скільки разів був розчарований і роздратований. Часто ставав перед дилемою - або я їх ненавиджу, або кохаю до нестями. Багато разів вирішував стати "повним женоненависником", але завжди виходило інакше від того, як я зарікався.*

*Подумати тільки, скільки мене дурили і скільки пошивався в дурні сам! Всупереч всім цим неприємностям і розчаруванням я сотні раз вискакував перед дишлом, як "паршиве лоша". Ніби мені так судилось, чи якась сила призначила такі несподіванки. Відколи знаю себе, якщо не перебільшую, думав про них із раннього дитинства. І це траплялось ще тоді, коли зовсім не мав жодних здібностей для кохання.*

*Не говоритиму про часи, коли був малий, і коли носив смугасті штани з очкуром. Для людини, яка не має добрих життєвих умов, залишається тільки надіятися на "світле" кохання. Хоча іноді надії марні, все одно борешся, не визнаєш поразки, і далі на щось сподіваєшся. А це дуже важливо: суттєво вірити, що щось станеться, що щось зміниться. Така надія дуже позитивна, і доки її в собі маємо – то живемо.*

*Всі знаємо оповідання про короля, який несподівано опинився в пустелі без води і їжі. Не знаю, як сталося, що він залишився сам, усіма забутий. В історію увійшли його знамениті слова : "Півцарства за коня!" Ні про що інше він не мріяв, хотів лише будь-якого коня, щоб*

відвіз його якнайдалі та визволив із безнадійного становища. А в такому стані чи подібному може опинитись будь - хто.

Подібне сталося і зі мною. Почувався, як той король. Але мені не потрібен був кінь, я бажав кохання, якого наполегливо шукав. Мріяв знайти дівча, або дорослу дівчину, якій міг би приділяти найбільшу увагу (у цьому я був впевнений), ставився б до неї з повагою і шанобою, аби тільки відчув її тепло і ніжність, її ласку та кохання – все б зробив для неї, з усією душею й серцем.

Багато днів і ночей проводив у роздумах: мене мучило питання, як наблизитися до жінки - мав велике бажання кохати. І навіть був настільки великодушний, що не дивився на те, чи гарна, чи гідка зовнішність була, байдужий і вік - він теж був несуттєвий.

Цим питанням почав перейматися, щоб не збрехати, з чотирнадцяти років. І дуже дивувався, чому мене жінки не помічають, як сподівання внаслідок моїх великих зусиль. Я був особисто впевнений, що не був потворний. Правда, я був невеликий на зріст, але є й багато нижчих від мене, тільки вони мали дивовижних жінок, які їх кохали й обожнювали. Питав у себе: що зі мною не так? Мав особливості, які відчував: це багатство, що розливалось в моїй душі. Але носив у серці великий тягар, який хотів десь скинути, звільнитися від нього і з кимось поділитися хоч шматочком щастя.

А проте доходило до "відштовхування й нерозуміння." Мої пориви й сигнали відскакували від дівчат, як відгомін у горах, що відбивається від ущелин і скель. Пропозиції мого неогоїстичного кохання до протилежної статі не давали позитивних результатів, і що ще гірше - не видно було "ознак поліпшення". Всі мої старання не падали на плідний ґрунт.

Причини були напевно такі: віддаленість мого села від міст, брак спілкування з дівчатами, мій бідний одяг і тому подібне. І до певної міри було соромно водитися з дівчатами. Тільки-но я б спробував, усі б насміхалися і від самого початку унеможливили поступ у цій справі.

*Ша й дівчата мали свої підстави не закохуватися. Кожна з них  
снила про свого "принца", а принц із Селішта не був якийсь особливий  
"принц". Жодні старання не допомагали, щоб якось привернути увагу  
дівчат до себе. Навіть найближчі сусідки не хотіли на мене дивитись.  
Нема краю моєму смутку, сказав би той, хто розчарований у житті і  
коханні, але жити треба. Треба чекати нових ранків і щасливої  
нагоди, яка може трапитись в будь-яку хвилину. А коли це буде --  
невідомо...*

## *Середня школа була далеко*

*Моя середня школа  
Була далеченько,  
Ща ходив я стежиною  
Навпростець рівненько.*

*Удосвіта, на зорі,  
Треба вже вставати.  
Сяють зірки й місяченько,  
Кличуть тебе з хати.*

*Щодня мусиш, брате милий,  
До школи спішити –  
Дують вітри, завірюха,  
Можна й заблудити.*

*Їдеш собі через ліси,  
Зозуля співає.  
Дикі свині на дорозі,  
А ти ідеш далі.*

*Рано в селі встають  
(Помилки немає)  
Сільські півні точну пору  
Віками являють.*

*Треба, треба все здобути:  
Знання і уміння  
І топтати на зорі  
Болото й каміння.*

*Треба думать про майбутнє,  
Про велич науки,  
Бо знання нікому легко  
Не дались без муки.*

*Нічого незвичайного, якщо повторимо, що було багато підстав для смутку; куди б не глянув і в кого б не запитав, бачив або чув, що є багато турбот: важко заробити на хліб, тяжко в наймах, важко носити воду, треба купити солі й тому подібне. Людині потрібно було багато. Мало хто говорив, що має всього вдосталь і що йому нічого не бракує. Так і мене часом охоплювало невдоволення, і я розмірковував, чому людина мусить страждати і навіть народжуватися, коли ти нещасний. Проте незабаром збагнув, що такі думки не для мене. Я собі сказав, що мушу думати інакше, мушу шукати своє щастя і "рано чи пізно", але все одно його знайду.*

*Не дивлячись ні на що, я іноді відчував себе найщасливішою дитиною в світі. Це було тоді, коли приходила весна: слухав спів птахів і намагався наслідувати їхні голоси. Батько мені казав, що є пташки, які "розмовляють". І коли я від здивування роззявив рота і хотів сказати, що це неможливо, дістав переконливі докази. Не всяка пташка порівнюється з папугою, але якщо добре прислухатися, то, напевно, почуєш цікаві голоси і навчишся "пташиної мови".*

*Переказують, що прадід Олекса Гевка таких птахів слухав у далекій батьківщині. Цей птах зветься "буревісник". Коли його почуєш, це безперечний знак, що сани вже не потрібні: випрягай воли й готуй віз, бо птах уперто повторює: "Бери віз, бери віз, кидай сани, бери віз!" Це була одна з пташок, яка живе в Україні, а коли прадід переселився до Боснії, ця пташка перелетіла за українцями і так само попереджала їх, коли треба замінити сани на віз. Коли мій дід навчився сербської мови, то в тих краях, куди він переселився, якась пташка постійно про щось нагадує: "Купи крону, купи крону..."*

Середню школу я закінчив у вищезгаданому сільці, яке називається Ножичко. Ходив щодня пішки по п'ять кілометрів, туди й назад. Шлях пролягав через ліс, яруги, потоки та яри. Особливо взимку треба було бути спритним, щоб не влізти в болото, і сама думка, як потім усе випрати, була страшна. По дорозі до школи все могло трапитись. Були випадки, коли переповнені потоки зносили місточки та кладки, які мостили наші селяни. Якщо було погане взуття,

часто ноги повністю промокали, а відомо, як незручно ходити з водою в чоботях. Всяке траплялось – були і гарні, теплі та сонячні дні, а були і погані, холодні та дощові дні – коли як.

Людина до всього при звичається і ніщо їй не важко. Тим паче, коли нема поняття, як ведеться іншим, тоді вона вдоволена тим, що має і не ставить якихось вимог, так само і я не ставив жодних запитань про умови життя. І немає сенсу бідкатися. Відомо, що той, хто пізнав страждання, звекає до нього. Людина і страждання стають друзями нерозлий-вода. І коли прийдуть кращі часи, згадаєш дні, коли страждав, і зітхнеш. Неначе страждання-якесь задоволення...

Мій робочий день був точно визначений, і протягом багатьох років все було однаково: встати вранці о пів на сьому і йти до школи. А до школи треба йти пішки щонайменше годину. На сніданок мені мама смажила два яйця, якщо кури неслися, а коли ні, той ні. Іди й нічого не питай. Поснідавши і склавши речі в торбину, я завжди вирушав у те саме місце: в Ножичко - за знаннями.

І так щодня, без змін і без надій на зміни. Якщо не було двох яєць, достатньо було й одного. Аби якось надурити голод, яйця змішувались із кукурудзяним борошном, і все разом я розігрівав на сковороді. Іноді траплялось трохи молока, тоді я міг накришити кукурудзяного хліба і їсти. Уроки в школі тривали десь до дванадцятої чи до першої години, а потім знову додому. І так щодня, крім неділі. А про їжу в школі не було й мови. У той час ніхто не говорив про їжу під час перерви. Можливо, хтось побіжить до крамниці і купить якусь дрібницю, але це робили тільки ті, хто були заможніші.

У неділю можна було трохи відпочити від школи, але це тривало дуже недовго. Для мене особисто і в неділю не було відпочинку: відпочивав, випасаючи худобу. А це найгірше,

що може статися. Одне є такі, які не вірять, що це тяжка й нудна праця. "Це легко", - хтось скаже: "Пустиш корів на пашу, а ти сядеш у холодок і насолоджуєшся!"

Чорта з два! Я не жив на якійсь плодючій землі, де є добра трава, та худоба може спокійно пастися. Ні, я мав худобу, як ні в кого: якась "погана порода", миршаві корови й телята, і тільки бігають, мов подуріли. Тільки-но відвернешся, вони негайно зайдуть у шкоду: найчастіше в чужу капусту, пшеницю, кукурудзу чи щось інше. І тоді, брате, налаштуй гузицю (сідницю) і виправдовуйся, як знаєш. Жодні виправдання не допомагали: ти винний – і все! Нема про що говорити: "Погані, чи не погані, чи дикі, чи подуріли – дивися пильно і будь уважний!"

Я мусив звикнути до палиць, хотів того чи ні, але це мене, мушу визнати, стомлювало й дратувало і я не міг привычати до таких умов життя. Але кому клопіт, як ти відчуваєшся? Тому, хто б'є, аж ніде не болить. Чхав він, що ти скиглиш і дерешся. Виправдання – б'є тебе для твого ж добра. І кого батьки товкли, став шанованою людиною. Якби його не товкли, виріс би бандит або негідник: "Бити було корисно хоча б раз на тиждень, щоб вибити із голови усякі дурниці!" - ця думка була поширена й схвалювалася по всій околиці.

Так у загальних рисах міркували й мої батьки й цього правила суворо дотримувались. Але найгірше, що вони були неточні в ступенях покарання. Вони діяли за правилом: за все всім однаково. Здавалося, їм найбільше подобалося бити саме мене. Неначе я був "найпридатніший", щоб сікти мене різками, молотити, бити кием, давати пасків, чи періщити чим завгодно, що попаде під руку. А бив мене той, хто перший наздоганяв. Можливо, було й трохи правди в тому, що я був дійсно неспокійний. Може, це було частково й правда. А можливо, виною було те, що я завжди шукав "правду" й забагато розпитував. А питання були такі: "Чому мушу я, а не

хтось інший?" Це питання нікому не подобалось. Ніхто не любив пояснювати свої рішення. Маєш робити те, що тобі наказано. І небажано забагато говорити. Той, хто карає, знає добре, що робить і чому карає саме тебе. Ти маєш слухатись і не заперечувати.

Це я засвоїв з дитинства й мушу визнати, що ця наука давалася мені важко. Добре, якщо тобі наказує хтось, хто справді має авторитет і знає, що робить. Але що поробиш, коли з'явиться якийсь ледацюга, який особисто нехтує будь-якою роботою, а тебе змушує робити. Таку особу дуже важко слухати.

Все-таки наука "Про накази" і наука "Про слухняність" вкарбувались мені глибоко, неодноразово подібні ситуації траплялися в інших місцях і за інших обставин; завжди було так або подібно: найкраще зробити те, що тобі наказано, і лише після виконання дорученої справи розміркувай, якщо матимеш на це час. Ця наука, наука "Про слухняність" допомогла мені в житті не один раз.



*1973 - товариши автора (стоїть, другий з правого боку)*

## *Шляжко тому, хто кохає*

*Шляжко тому, хто кохає,  
Хто пізнав коханья,  
Хто зненацька відчуває  
Велике бажання...*

*Раптом стисне твоє серце,  
В очах потемніє,  
І головонька, і погляд  
Ураз помарніють.*

*І не скажеш своїй милій,  
Нічого не скажеш,  
Лише тая таємниця  
На дно серця ляже.*

*Небезпечно та незручно  
Про це говорити,  
Дуже важко, ніби каміння  
Догори носити.*

*Хто спробує, хай відчує-  
Недобра ця справа.  
Все вгадають, все відчують  
Людоньки лукаві.*

*І зі мною таке таке було,  
Це можу сказати.  
Від важких сердечних мук  
Довелось тікати.*

А зараз я вам ще таке розповім - конкретна пригода, яка справді трапилась зі мною у четвертому класі середньої школи. Цього разу я брав безпосередню участь у "події", і дорого "заплатив" за те, що дивився, а не мав би. Не тільки не смів дивитись - я навіть не смів бути присутнім в одному місці, про яке мені навіть соромно писати.

Але правди не уникнути, і треба писати про все. Не можна писати лише про гарні речі та забувати про погані випадки. Істина мусить вийти на "чисту воду", хоча й дорогою ціною. Таке я чув від старих людей, які мені неодноразово говорили про те, що сьогодні нічого не можна приховувати. І це добра наука, яка мене неодноразово попереджала в житті не дивитись, куди не треба, не слухати, що не треба і не "встромляти носа", куди не треба. Я вже писав про те, що буває з іншими живими істотами, які "встромляють ніс"...

Не дивлячись на те, що я не був винний, і що не був безпосереднім учасником події, я був значною мірою винний і покараний. Це через мою допитливість і потребу знаходитись біля коханої особи будь-коли і будь-де. Часом це небажано і навіть безглуздо. Хто допитливий, дістане те, чого не шукав.

Пригадую, що це було під час великої перерви. Ми всі вийшли на подвір'я побігати, тобто, щоб "ковтнути трохи свіжого повітря". Зрозуміло, що надворі набагато краще, ніж у задушливому класі, де відчувається різноманітний сморід немитих ніг. А того дня чомусь в повітрі добре відчувався запах часнику. Отже, вийти на повітря було просто необхідно. Та й добре, що деякі знаходили собі різні заняття: хтось грає в кульки, хтось у квача, хтось ганяє м'яч. Хтось має задовольнити потребу - велику чи малу. Це стосувалось і представниць прекрасної статі, які мусили йти куди треба - в туалет.

Шкільний туалет був звичайною халупою з чотирма дверима: двоє для жінок і двоє для чоловіків. Між ними була тонкостінна перегородка. Двері були нікудишні, до того ж відкривалися в протилежному до логічного напрямку. Логічно, коли двері відкриваються всередину. Коли сидиш навпочіпки і хтось бажає увійти, ти схопиш двері і не даси нікому увійти, бо ти ще знаходишся у фазі задоволення потреби. В протилежному випадку потрібно пристосовуватись: мусиш до дверей прив'язати мотузку довжиною 50 - 60 см і доки задовольняєш потребу, міцно її тримати. Але це не дуже надійно, бо не маєш стільки рук. Якщо тримаєш мотузку, не можеш тримати штани - і навпаки.

Проте, як я вже зауважив, у нас було не так. Щодо дверей, то вони були дуже не надійні, не кажучи про гачок, засув чи хоча б якийсь цвях із шпагатом, за допомогою якого можна було застрахуватися під час задоволення потреби. Тому велику потребу задовольняти в школі було ризиковано. Я, наприклад, натренувався задовольняти велику потребу всякий ранок перш, як прийти до школи. Якщо це не випадало вдома, я знаходив якесь зручне місце по дорозі до школи, бо було достатньо лісу й державної кукурудзи.

Є ще одна дуже істотна обставина, якою не можна нехтувати: той, хто мало їсть і погано харчується, не може так часто задовольняти потребу, як, наприклад, той, хто їсть регулярно чи надмірно, забагато і жирно. А я, звичайно, не припадав до останньої категорії. Я припадав до категорії, про яку кажуть: "Сіромахи, які їдять від полудня до полудня."

Проте, не всі школярі мали таке щастя і не були натреновані задовольняти потребу, як я. Однією з них була гарненька чорнявка з кирпатим носом, у яку всі хлопці були таємно закохані.

І так сталося, що я опинився, не знаю як, біля туалету якраз тоді, коли вона задовольняла потребу. Я можу сказати, що обрав найневідповідніший час, щоб бути на тому місці, і якщо зараз у мене хтось запитає, як таке могло статися, я не зміг би відповісти. Один нещасливець Ш., який був найгіршим учнем у класі й постійно бився й викликав проблеми, і цього разу викликав велику біду, ще й мене потяг за собою.

Найгірше те, що від нього неможливо було відчепитися. Наче якимсь чудом чи магією чи якоюсь силою "тяжіння" завжди опинявся на місці, "де не треба". І цього разу було так, а найгірше за все був факт, що я й сам був там. Ой і велика ж біда, тільки подумати! І через те, що він справді був "придурок" і завжди робив, що не слід, то й цього разу не могло статися інакше. Коли хтось невдаха, він справді - невдаха. А той, хто поруч із ним -- ще більший невдаха.

Цього разу він хотів проявити себе ще більшим "фраєром" або дурнем (дехто пишається, якщо його називають дурнем). І він, оце "нещастя", навстіж розпахнув двері туалету якраз тоді, коли мала скинула спідничку й трусики. Ця картина мені глибоко закарбувалася в пам'ять: мала стоїть, як укопана, спідничка впала на бетон, мокрий від сечі, трусики також на бетоні. І вона тобі, горе мені, бризнула в плач. Так гірко заплакала, що мені серце розривалося від болю. А найгірше, що я ніяк не можу їй допомогти. Почав гарячково міркувати: якщо підйду ближче, буде ще гірше. Нікому не до вподоби, коли бачиш його в такі хвилини, а ще менше, коли йому допомагаєш. Бо якщо хтось у "лайн", краще тікати від нього, бо й сам замажешся. Але я тоді того не міг знати, бо був ще недосвідчений.

Моя несуджена мила ледве встигла якось натягти одяг. Витерла носа і - прямо до вчительки. А мені ноги задерев'яніли, ніби були з бетону. Стояв, як укопаний, з

великими переляканими очима й відкритим ротом і не міг поворухнутися. Те, що я бачив, пройняло мене, як грім з ясного неба. А те нещастя голосно ревіло. Мені ж було не до жартів. Я знав, що через це хтось має постраждати, і що інакше не може бути. Така ганьба не повинна минутися просто так. То правда, що нас поблизу було достатньо (принаймні п'ятеро-шестеро хлопців), але виглядає так, що я був на першому плані, найближче й не знаю за якою логікою, "найпомітнішим!" Незабаром моє припущення справдилося. Мала добре запам'ятала Ш. і мене.

Тільки-но увійшла в клас, почала щось говорити вчительці й водити пальцем. А я витріщився на той палець, як дурне теля (мені відразу став зрозумілий вираз, який згадувався на уроці сербохорватської мови - "перст долі"). І цей "перст долі" спочатку вказав на Ш., а потім - на мене. Коли побачив спрямований на мене палець, я був приголомшений і розгублений. От така моя доля, горе мені - "загину без потреби, без бою і без лютого ножа." Мені стало дуже прикро й соромно. Не через те, що знав, що на мене чекає, а через неправду й образу почуттів, які я плекав до коханої особи. Та я б заради неї смиренно прийняв би палиці, як найбільший віл, але ж не в такий спосіб: безславно і підступно.

Як я вже згадував, до цієї малої я плекав "приховані симпатії". Кохав її великим коханням і так само сподівався на взаємність, якщо не тепер, то хоча б через рік або два. А зараз бачу: все пропало, все згинуло і не повернеш. Розтанули мої мрії, мої сподівання, моє кохання розлетілося на всі боки, як шматочки розбитого дзеркала. Я відчув, як по моїй спині пробігли холодні мурашки. Збагнув, що "вскочив у халепу, як шкідливий кіт." І як у мультфільмі "Сотні сердець", переполовинилися й розлетілися, а в голові стукало, як молотком.

З погляду вчительки я зрозумів, що вона взагалі не сумнівається в моїй вині, що я для неї безперечно і безспірно винний; і що мені нема порятунку, а це означало, що буду немилосердно битий, "як віл у капусті".

І що найгірше - мене чекає така сама доля, як і того, що "спричинив цей інцидент". Мимоволі згадав урок Закону Божого, коли священик розповідав, як прибили Ісуса Христа на хрест разом з двома злочинцями. Тоді теж люди не відрізняли невинне ягня від зашкарублених злодіїв. Вчителька мене пронизала до кісток своїм "холодним" поглядом, засичала, як змія, і процідила: "Обидва по різки! Негайно! І не баріться!"

## *Різка свіще на всі боки*

*Різка свіще на всі боки -  
Простягаєш руки,  
Заболіла головонька  
Ще й розум загубиш.*

*Схибив я і согрішив,  
Бо я подивився  
На свою милу, чорнобриву-  
Пепер провинився.*

*Простягаю я, нещасний,  
Руку та ще й другу.  
Не дивись ти зараз, мила,  
Бо матимеш тугу.*

*Ой, на милу, свою любов  
Не смів я дивитись,  
Шукав щастя і кохання,  
Міг і заблудитись.*

*Твоїй милій буде легше,  
Як трохи хворієш,  
Болі всі візьмеш на себе,  
Коли стогнеш, млієш...*

*А коли той біль пройде  
Після покарання,  
Знов полегшає – й тоді  
Мрієш про кохання...*

А ми удвох пішли до найближчого лісу по різки, понуривши голови і підігнувши хвости, немов промоклі пси. Ми збагнули, що нам нема порятунку і що "судилося дістати палиць". Хоча ми ніколи не приятелювали і завжди були лютими ворогами й ніколи не мирилися, зараз були одностайні. Таке товариство було б для мене великим тягарем, і я б втратив репутацію. Я бачив, що був принаймні на кілька щаблів вищий за нього.

Перш за все в навчанні. Зокрема я добре декламував вірші. Але цього разу було інакше: я і він були однаково винні, зараз ми знаходилися на одному щаблі. Обидва великі грішники! Усупереч всьому, що доти пережили, і всупереч "різним поглядам на життя" одне було безперечно: мусимо об'єднатися і зібрати докупи всі сили, які маємо, а також досвід, який до того здобули. Правда, мого "напарника" в порівнянні зі мною били більше: його, як "великого вола в капусті", а мене, як "малого вола в капусті". У цьому ми обидва були більш-менш схожі.

Тільки, що різниця зараз полягала в тому, що він приймав удари за те, що заслужив справді, а я – за те, що дивився. То ж бачите, кому було важче. А лозина однаково "плаче" і за тим, хто провинився, і за тим, хто не провинився. Так воно в житті. А ще болючіше було мені через зраду "несудженої милої"! Це було найважче витерпіти. Але – досить лементу. Я дійсно трохи "розпустив нюні". Тому зіціп зуби і промовив собі: "Терпи та мовчи! Ти не перший і не останній, хто страждає через кохання! Нехай і кохана бачить, як хтось несправедливо дістає палиці!"

*Так відбулося: не перший і не останній раз буваємо винні у справах, котрі не зробили. Хто повірить, що ти не винний: найперше – покарання, а потім – буде, як буде...*

В ці хвилини не було часу для любовних переживань. Я і мій "колега", якого б я ніколи, нізащо і "ні за які гроші" не обрав - постав моїм нерозлучним супутником. Ми почали "вивчати", як "вгамувати" біль. Я забув про муки кохання (нехай трохи зачекають, доки "мине гроза"). Ми спільно думали про те, що будемо робити далі. Найпростіше було б "відтягнути і відкласти", тобто, зачекати, доки скінчиться урок. Але це було неможливо, бо урок тільки розпочався. Але якби ми так і зробили, те саме на нас чекало б і на наступному уроці. Проте гнів учительки зріс би ще більше.

Міркувати треба було дуже швидко і в розрахунках не припуститись жодної помилки. Я запропонував "використати" кропиву, це означало попекти руки, і коли падатимуть різки на "сверблячку від кропиви", удари діятимуть "контрпродуктивно", і ми тільки відчуватимемо тепло в долонях. Виглядатиме, ніби нас щось "лоскоче", і цим зменшимо біль. Узгодили. Почали жаритись кропивою, і коли добре "напеклись", тоді почали випробовувати різки.

Шукали таку лозину, від якої найменш болітиме: спочатку він простяг руки, а я "випробував", а потім я простяг руки, і він "випробував". Так ми вдвох "навивпробували" стільки лозин, що було б "собі дешевше", якби це зробила вчителька. Та найгірше за все було прикре відкриття, усвідомивши яке, ми вигукнули: "Чорт би побрав ті різки! Нема такої, від якої б зовсім не боліло!" Від усякої болить: чи з верби, граба, бука, дуба, ліщини, бузини і не знати, з якого дерева.

Висновок був, що, можливо, "найлагідніша" була різка з бузини. Від неї боліло б найменше і без очевидних наслідків. Але ми швидко усвідомили, що така різка швидко б розлетілась через свою порожнину. І тоді було б ще гірше, бо вчителька взяла б тоді дерев'яну указку для географічної карти і нею б нас "змолотила".

Чи візьмеш товсту різку, чи тонку – обидві завдають болю. Та й дія кропиви була "під питанням": вона не виявила себе як задовільний засіб "пом'якшення" болю. Одначе врешті-решт визначились: я взяв різку з ліщини, він – з верби. Відтак рушили до школи "з піднесеними головами" і "чорними" думками в головах.

Обидва міркували про те, як може людина "по– дурному" загинути і що нема способу уникнути трагедії. І нарешті ще гірший результат страждань: усе згадане "експериментування" з різками не породило якихось "особливих плодів". Вчителька, як ми і сподівались, настільки "сказилась", що зламала обидві різки; їй ще й цього було мало, бо ми, бачите, надто довго затримались у лісі. На додачу вона нам ще й вуха накрутила. Так була "кровожерливо налаштована". Мій колега Ш. дерся, як баран, якого колють, а мене обілляв холодний піт. Здається, я трохи й писнув від болю. Не можу гарантувати, але впевнено можу твердити, що дістав таких палиць, як ніколи. В душі я знову прокляв весь жіночий рід на світі і всі іменники жіночого роду, які саме на ту пору ми вивчали.

Так сумно закінчилась історія мого кохання до милої, яка мене підступно зрадила. А мої шляхетні почуття обірвалися в нужнику. Я збагнув, що з жінками не можна гратися, і що на майбутнє треба добре зважувати, кому дарувати свої почуття.

## *Писав қолись задачі вдома*

*Писав қолись малий Андрій  
Всі задачі вдома,  
Взимку – холодно, замерзнеш,  
А влітку – спекотно.*

*Він зазнав тоді біди  
Й клопоту достатньо –  
Мала кімната, діти менші,  
І тіснява хатня.*

*Я писав, як міг писати,  
При свічці і лампі,  
Було гіршо, сподівався  
На оцінку гарні.*

*І багато речей мені  
Дуже дошкуляло:  
Часу мало, гніт короткий,  
Старе скло від лампи.*

*Було тоді мені всяко,  
Ще й гірше буває,  
Сидиш, пишеш, та й думаєш:  
“Чи краще буває?”*

*Ща незручно було мені  
На столі писати,  
Небезпечно, і боїшся,  
Щоб не замарати.*

Столик був загромаджений  
Та дуже маленький,  
На ньому часника, солі, перцю  
Набралось швиденько...

Всього було на столику,  
Бо є нас чимало –  
Кожний хоче ближче бути  
Біля хліба й сала.

Посередині, як купа, шматок  
Житнього хліба,  
Візьми хлібець, намасти  
Й сїдай пообїдай.

А стіл збоку задріпаний  
Молоком та сиром.  
Не чекаєш, бо голодний,  
А голод не милий.

Заламані, пожмакані  
Деякі сторінки,  
Замащені тақож,  
Книжечка й торбинка.

Швидко тоді б у мене  
Все позамастилось,  
Коли хоча б одне горнятқо  
На плиті розбилось.

Ось так, мої любі читачі, я закінчив усі вісім класів середньої школи у чітко вивіреному ритмі: до обіду – у школі, після обіду – пас худобу, а увечері – розв'язуй задачі, як знаєш і як вмієш. Не так легко колись було ходити до школи. Треба було добре подумати, що робити і завжди знати, що слід робити. Не так було, як тепер, коли треба просити дітей, щоб устали, щоб ішли до школи і щоб робили уроки. Такого раніше не було.

Батьки не хотіли чути про те, що тобі треба вчитися й готувати уроки. Вони завжди думали, що брешеш і уникаєш роботи. Треба було бути дуже спритним, щоб переконати їх в щирості й відвертості своїх намірів і випросити час для вивчення уроків. Протягом дня до навчання не доходило: це зрозуміло, бо день присвячувався роботі. А ввечері було ще важче. Маленька хатка, тіснота, всі вкупі, і кожен з нас має свої потреби. Завжди перемагає найдужчий і той, хто вміє постояти за свої потреби, і це завжди старші від тебе, а доки дійде твоя черга, пропаде все, про що ти думав і що тримав у думках.

Ех, якби був струм, то увімкнув би світло, із задоволенням сів би до столу й писав... І ще якби ніхто не заважав... Та дійсність була інакша. Уроки робив при свічці чи керосинці, при цьому мав знайти місце, де писати, бо не був єдиний, хто ходив до школи. Ми мали всього дві кімнати: в одній робилося все: куховарили, прали, спали тощо. І в цій кімнаті був один маленький столик, за яким обідали, так- от за отим столиком я і робив уроки, якщо діставав місце для писання. Якщо ні, то мусив писати на стільці, сидячи на ліжку.

А керосинка була нікудишня. Постійно мали проблеми зі склом. Воно дуже часто розбивалося, а грошей, щоб купити, не було, і ми мучилися та намагалися всіляко заткнути дірку будь-чим, хоча б і папером, бо гнот не горів, коли довкола нього нема захисту від протягу. Всупереч всьому я досить

добре навчався у школі. Був "солідним" учнем. Додому приносив четвірки та п'ятірки.

А над усе любляв мови: сербохорватську та російську. Ці мови старанно вивчав і мав їх у розпорядженні. А якби викладали більше мов, вивчав би їх з великим задоволенням. Щоправда, спочатку мав деякі проблеми з сербохорватською мовою, бо вона не була для мене рідною. Але це було лише в першому класі. Цей недолік я швидко усунув і почав дуже добре спілкуватися мовою, якою викладали...

*У паршивої вівці завжди погане руно*

*У паршивої вівці завжди  
Руно небагате,  
І одяг мав я теж такий,  
Любий, милий брате.*

*І не було його досить,  
Завжди носив вірно  
Штани широкі й неймовірні,  
Тісні та безмірні.*

*Чи короткі, чи великі,  
Завжди носив старі  
Залатані штанці тісні  
Задовгі чи малі.*

*Кроїв, брате, та мучився,  
Все перекроїв  
Погано, мила, в ті часи  
Ой, погано жив...*

*Всякі латки можеш знайти  
Малі та великі,  
Коли шукаєш ганчірку,  
Старістю побиті.*

Колись, не так вже й давно, досить достатньо було проблем з одягом. Так, як тепер, не модничали: то одягни ці брюки, то скинь це й одягни інше. Цього не було. Людям бракувало одягу та взуття. Та найбільша ганьба була – ходити обірваним.

А коли подивимось сьогодні; є такі, які купують рвані штани-джинси, бо така зараз мода. І що ще гірше, такі штани удвічі, втричі дорожчі, ніж цілі. І якби хтось років 20-30 тому казав, що до цього дійде, ніхто б йому не повірив. Сказали б: "Чи ти дурний, чи щось у тебе з головою не в порядку!" А сьогодні це цілком нормально. Якраз дивуватися нічому не слід, бо скажуть, що ти відсталий, і не знаєш, що добре і що сучасне, що модне і що гарне.

Я вже не кажу про жіночу моду: користуються апаратами для бриття, ставлять сережки на всі можливі місця на тілі, пиячать, палять, швендяють і не знають що роблять, бо їм нудно. Не мають інших турбот. А я б їм дав хоч один день пасти худобу, як я колись, тоді б вони побачили й дізналися, де "раки зимують". Їм би більше в голову не прийшло виробляти безглузді речі. І чоловіки в нинішні часи почали вставляти сережки у вуха й проколювати себе різноманітними голками. А якщо щось скажеш, знову виявиться, що ти відстав від життя й не розумієш сучасної моди й трендів. Ох, дав би я їм мотику в руки і коней з рання до світання, от тоді побачили б, як проколювати вуха!

Дивно, любі, дивно, та нічого не вдієш. Єдине, що лишається, це дивуватися всьому тому. Але насправді це і є мета сучасної молоді. Тому найкраще вдавати, що нічому не дивуєшся, а тільки можеш дивитися й хвалити молодь. Підійде до тебе дівчина й каже, як ставила сережку на пуп. Не можеш нічого відповісти, а вона вже задирає маечку і показує тобі сережку. А ти кажеш: "Відмінно, справді виглядає супер!" Хоча брешеш, що тобі подобається, але вона вірить. І

це ще не все: вона тобі тоді висолопить язика. Доки ти роззявляєш рота від здивування і думаєш, як їй "врізати все по списку" на це посміховисько, виявляється, що вона має сережку й на язиці. Їй мало того, що ти вже її похвалив. І так далі, можна було б ще багато нарахувати, що трапляється в нинішні дні...

Краще повернутися назад і побачити, як було раніше. Що було зі мною, в мої часи: я в юнацтві нічим не міг хизуватися й пишатися. І жодному бідоласі не було чим пишатися. Якби я носив подерті й латані штани, не був би сучасний, а на мене б скося поглядали й насміхалися. Нікому б не прийшло в голову, що така мода (бути бідним ніколи не було модно).

"А що ти тоді носив?"- питаєте. Ех, носив я ті речі, які колись давно були нові. Хтось їх носив до мене хоча б років зо два і коли з них виростав, надходила моя черга. Був і одяг, куплений у циган на базарі. Його до мене носив казна-хто і казна-де. Будь-яка частина мого одягу мала довгу історію. Не виключено було, що одяг, який зараз припадав мені, когось супроводжував у "останню путь". Бо всі інші, старші від мене, ставили дивні питання: "Чи хтось часом у цьому піджаку чи брюках не вмер?" Такі питання були для мене дуже неприємні. Особливо, коли дивився на колір піджака чи брюк і в вічі впадала чорна барва або виразно сіра.

Не раз траплялося, що діставав щось, що було надто жовте, або яскраво-червоного кольору. Коли таке траплялося, і я в тому з'являвся, то мав великі проблеми. Труднощі також з'являлися і на робочому місці: при випасанні худоби. Не тільки через те, що одяг не узгоджувався з моїм тілом і зростом, але й виділявся з оточення, а худоба не звикла до різних кольорів, яких нема в природі. Бо відомо, як воли та корови не люблять "дражливих" подразнюючих кольорів. Це дратує худобу, не кажучи вже про людей. Я зненавидів

червоний та жовтий кольори. Краще мені таких кольорів не показувати, бо тварини від них тікали.

Коли я успадкував такий одяг, то не смів обурюватися і варнякати, що це задовге, а це надто широке чи надто вузьке. Таких відмовок не могло бути: одягай і мовчи! Бувало, я носив штани на три номери більші від мого розміру, і я мусив підв'язуватися шворкою, а були й такі, що щільно прилягали до тіла. Якщо вже в мене запитаєте, то я краще почувався в широких штанях, хоча вони мені заважали ходити.

Вузькі штани були набагато незручнішими. Одного разу сталося так, що я роздер штани, тільки-но їх дістав. Не знаю, що я робив, але трохи розкарячився, і штани рознизалися на очах усього класу. На нещастя, я мав строкаті підштаники в кепському стані, і це викликало у класі шквал реготу. Однокласники валялися від сміху через мою біду. Не знаю, чи такий сміх міг викликати Чарлі Чаплін.

Чи мені хтось повірить, що характер сміху може відрізнятись. Насмілюсь твердити, що існує багато різновидів сміху. А найгірше, коли сміються з тебе. Щоб змалювати, як було насправді і ви б це повністю зрозуміли, змушений розповісти історію цілком. Мушу визнати, що мені трохи незручно. Соромно мені, любі мої, розповідати такі дурниці. Але якщо ви так хочете, хай буде! Тільки спочатку маю дещо пояснити...

## *У школі суворі вчителі*

*Вчителі қолись у школі  
Суворі бували,  
І багато тоді учнів  
Різқи відчували...*

*Простягаєш свої руки,  
Удари приймаєш -  
Дуже болить, але терпиш,  
Бо ж їх заробляєш.*

*Дуже добре ще тоді  
І вуха крутили,  
І за всі твої гріхи  
Тобі відплатили.*

*Вчительқи тақ само були  
Сміливі тоді:  
Ховай очі, ховай погляд –  
Не нақлич біди...*

*Қоли вершать учительқи  
Суд свій постійний,  
Нема рятунку й милості  
Для всіх неспоқійних.*

*Подобаются тільки добрі,  
Чудові та гарні.  
Ті, що знають, не питають  
Та сидять прегарно...*

*Мовчи қраще, не патяқай,  
Яқ не маєш сили.  
Зақвайся, яқшо можеш,  
Від своєї милої...*

Мої милі, це не жарт: кажуть, що найкраща пора – шкільні роки, що у школі переживають незабутні хвилини, закохуються, пишуть спогади, пустують, знаходять нерозлучних друзів, що ніколи не нудьгують і завжди згадують минулі дні. Багато хто думає: ходиш щодня до школи, трохи слухаєш, трохи читаєш, трохи запам'ятовуєш, розв'яжеш деякі задачі – і це все. Хто тільки може казати, що щось важко? Взимку напалиш піч – і нема тобі холоду, влітку відчиниш вікно – і жодних турбот. Але чи дійсно воно так? Можливо, і могла б людина насолоджуватися, яка має порядні життєві умови, коли вона сита й має принаймні щось для себе. І могло б навіть бути добре для когось, хто поза цими клопотами. Комуś навіть все одно.

*А я децю напишу про трохи делікатні питання. Не скажу, що щось неправильно чи погано. Це, напевно, не скажу. Бо, кажуть, що кожна річ на цьому світі для чогось добра. Хто розумний, з усього може чогось навчитися. Хоча іноді певна ситуація виглядає безвихідною і безнадійною, завжди існує певний вихід, і завжди людина може здолати перешкоди й перемогти біду. Ніколи не треба думати, що певна загадка не має розгадки й відповідного розв'язку.*

Найгірше, що вчителі та вчительки у школі щось постійно вигадували. Знайдуть у читанці якусь казку про kota й мишу і почнуть "обробляти й дубити" матеріал для читання. Стільки разів чуєш ту саму казку, що тобі потемніє в очах, заболять вуха й мозок набрякне через таку казку. І ось чому: не досить того, що спочатку вчителі прочитають казку. Це відбувається ще не раз і в різних способах. Неначе варіації у соль-мажорі Н. Паганіні: казку прочитають усі учні; дівчатка і хлопчики.

А потім виявиться, що і цього мало: гайда читати в особах. Якщо думаєте, що це вже кінець, глибоко помиляєтесь: лише тепер настає найгірше. Це акторська гра. Мусиш грати те, що тобі призначать. У цьому випадку kota або мишу, промовляти слова, які прочитав у книжці, мусиш

якогого глибше вжитися в свою роль, а це не легко. Не кожен створений для акторської гри, і не кожному дано бути актором. І навіть у школі не кожен може грати. Якби моя воля, я б ніколи не примушував робити щось, що йому не до душі, бо через звичайну гру може статися що завгодно, і для тебе буде аж ніяк не смішно.

А люди дуже люблять сміятися. Дехто хворіє від того, якщо хоча б тричі на день добре не посміється і якщо не знайде причин для сміху. Для декого це така сама потреба, як наїстися хліба. Сміятися і тільки сміятися, будь-коли і будь-де, тільки не з себе, а на чужий рахунок.

Так трапилось зі мною, грав проти свого бажання і роль мені виділили проти моєї волі. Я цим не насолоджувався з причин, невідомих широкій публіці. Таке теж трапляється. Нижче написані рядки, які розповідають саме про те, як воно було, що було і що сталося потім, не кажучи про те, що ще мало відбутися. Все це – комедія, в якій сміються всі, крім тебе...

## *Мені казали, стань актором*

*Мені казали: "Стань актором!  
Це є просто чудо!"  
Як згадаю, що добра  
Від цього не буде.*

*Це нелегка була справа,  
Якщо хтось гадає,  
Важко було, небезпечно,  
Милості немає.*

*Актор хоче так любові!  
Він не қоқетує!  
Қоли вийде він на сцену,  
Шоді не жартує.*

*Як же можна твою гру  
Серйозно сприймати,  
Қоли штанці твої порвалися –  
Їх треба латати...*

*І сприймають всі таланти-  
Великі й важливі,  
Қоли граєш ти ті ролі,  
Серйозні та сильні.*

*Шоді вже ти не глузуєш,  
Мудрувати маєш  
І сміятися не треба,  
Як Гамлета граєш.*

Грати kota чи мишку, мій друже, небезпечно! Я цю небезпеку добре відчув, особливо, коли настала моя черга грати мишку. Мене трусить, коли це пишу. Було гірше, ніж у мультиплікації "Том і Джері". Там всяке відбувається, але мені здається, що зі мною було набагато гірше. Отже, я був мишкою, а на роль kota призначили найтовстішого учня в класі. Здавалося, ролі підбрано було добре, але тільки на перший погляд. Хоча я до певної міри скидався на мишу, а він – на kota, але що мене найбільше обурювало, це його назвисько: "кабан". Це було всім ясно, як білий день, тільки не вчительці. Перш за все я не міг збагнути, як "кабан" може грати kota, а ще гірше мені було, що я мушу грати мишу. Я міг би грати й горобця, якщо треба, якби мав можливість, але з огляду на вищезгадані труднощі з одягом і блаженською тканиною я не був спроможний щось грати (навіть хвору мавпу).

Але про ці муки ніхто не знав, особливо вчителька. Спробував викрутитися, що мені болить шлунок, але ніщо не допомогло: мусив "грати" за будь-яку ціну. І коли згадую про це, весь здригаюсь. Я знав, що добра не буде, але відступати нікуди. Мене просто виштовхали до дошки і нетерпляче чекали на початок гри. А мої штани натягнуті, як струна у скрипки. "Кабан" у ролі kota вже почав "виконувати", декламувати текст, а я тільки мовчу і видивляюсь, як сховатися під стіл.

Бо треба було не лише читати текст, але й "діяти подібно до kota та миші". Треба було, "втїлитися в образ" і показати, як відбувається в житті. Конкретно: коли миша надто "вистромиться", кіт має стрибнути і на льоту люто звалити мишу, вдаючи, ніби хоче її проковтнути. І в ту мить, коли "кіт" напав і я кинувся тікати, штани з тріском репнули, ніби хто випалив з пістолета.

Шви рознизалися ззаду повністю. Горенько мені, що робити?! Забився під стіл, а під столом тісно: голова всередині, а задниця зовні. Все рознизалось і назовні визирають підштаники, найстрокатіші зі строкатих. І весь клас вибухнув реготом."Боже, змилуйся! Як би не загинути від величезного нещастя?" А вчителька ніби й не бачить, що діється. Вона думає, що ми так добре граємо, і що діти сміються через це, а не через те, що сталося „нещастя". Так я мусив свою роль "відіграти" до кінця, бо не мав іншого виходу (став мишею з роздертими штанами).

Єдине, що було важливе, так це те, що виконав учбовий план і програму, а як це було і скільки було „жертв"- це несуттєво. Я червонів, міняв колір і на обличчя виглядав, як мої червоно-білі підштаники (як божа корівка). Я "згубив авторитет" в очах однокласників принаймні на рік, як не більше. Треба було довго чекати, доки забудеться така "ганьба". "Яка після цього дівчинка схоче на мене глянути?" - довго розмірковував я. Але й це минуло. Мій перший "акторський" досвід дорого мені коштував і запам'ятався мені на все життя.

*Гордана була, як росяниста квітка*

*Ой, Гордана та була  
Квітка росяниста  
І дививсь на неї я,  
Ї не міг надивитись!*

*На рух, на погляд ясний той  
Свій зір не раз я слав,  
Як говорить, як мовчить,  
В снах її видав.*

*І сидів за партою  
В неї за спиною  
І чекав, коли вона  
Хоч заговорить зі мною.*

*В тії очі глибокії,  
Не смів подивитись,  
Це ж глибоке, синє море,  
Де можна втопитись!*

*І купаюсь я ось тут,  
Деся біля колиби,  
І в думках я до Гордани,  
Наблизитись хотів би.*

Соромно сміятися на чужий рахунок. Але тому, з кого глузують, не до того. У будь-якому разі такому, як я. Я був із тих, хто хоче мати симпатію. Я бажав увійти в контакт із особою протилежної статі за будь-яку ціну, всупереч усім труднощам. Дуже бажав цього всупереч усім злидням і мав велике натхнення. Закохався в дівчину на ім'я Гордана. Забув, справді бажав забути своє акторське мистецтво й сцену з роздертими штанами. Мені здавалося, і я бажав, щоб було так, що про це й інші забули.

Можливо, не всі думали про мою неприємну пригоду. Мені здавалося, що мої однокласники все-таки дивились на мене, як на собі рівного і як на доброго товариша. Але мене дещо інше діймало. Мене хвилювало, чи смію я хоч трохи наблизитися до якоїсь дівчинки, щоб вона мною не знехтувала. Про це я міркував протягом шкільних канікулів, випасаючи худобу й читаючи книжки, в яких описувалось, як колись кохали і як жили закохані. Мені здавалося, що я чогось навчився і вже став "досвідчений", бо в книжках пишуть те, чого я не знав. А про кохання писалося, що воно не визнає правил, що кохання "сліпе" і що при цьому не обов'язково бути красенем. Але іноді саме в цьому я найбільше сумнівався. Боявся, що недостатньо гарний для неї, тобто, не відповідаю її мірилам краси. Проте я себе завжди підбадьорював і вирішив випробувати щастя.

Тільки-но відновилися заняття в школі, я в найперший день уже заздалегідь запланував, за яку парту сісти. Це мало вирішальне значення й було частиною мого плану. Парта була початковим пунктом у плані по досягненню бажаної мети, як трамплін для тих, хто стрибає у воду. І в цьому я ніяк не смів помилитися.

Там, де я сяду в перший день навчання, за тією партою сидітиму цілий рік. Так і сталося: сів за парту в середньому ряду позаду двох найкращих дівчаток у класі. Це був сильний

хід. Наче граєш у шахи і знаходишся поруч із двома королевами. А при грі в шахи треба мати спеціальну тактику і вміння розрахувати хід на декілька кроків уперед. Так, друже, якщо нічого не маєш ні в голові, ні в серці - не лізь і не берись за небезпечні справи. А якщо хочеш кохати, озбройся найкращою "зброєю", яку маєш (особливо мусиш зважати на те, щоб не бути звичайною фігурою, в шахах будь хоча б конем або слоном, якщо вже не можеш бути королем).

Хоча я жив у злиднях, проте компенсував іншим. Я не мав доброго одягу чи взуття, але мав дещо інше: голову на плечах. І це на той час було все, що я мав. Потрібно було тільки "поворухити" мозком і бути добре підготовленим до уроків, щоб використати таємну зброю - підказки. Я так і робив. Обом дівчаткам підказував відповіді на запитання, які ставив викладач. І це в мене добре виходило. Я напружено слухав, що викладали вчителі. "Ковтав" кожне їхнє слово і навіть додатково конспектував. Все було спрямоване до мети - підказувати відповіді. І обидві дівчинки цим добре скористалися.

Тільки іноді траплялося, що не знав, як відповісти на запитання, поставлене викладачем особисто мені, бо був сконцентрований підказувати їм і не міг одночасно думати про себе. Але все було в порядку. Важливо було, що я можу їм допомогти, особливо Гордані, а мені вже, як буде. Це був мій спосіб вияву безмежного кохання. Я почувався, як кіногерой, який був відважним лицарем, хоробрим воїном та непереможним багатирем у нерівних битвах. Я був дійсно сильно закоханий і боявся, щоб ніхто цього не помітив, навіть не здогадався.

Іноді здавалося, що вона помічає мої залицяння. Може, це був самообман, чи я забагато сподівався? Хто знає. Та імовірніше було, що вона бачила, але прикидалася, що не бачить. Хто знає, що тоді діялось у її голові. Може, вона мене

мала в думках десь у далекому куточку мозку. І добре, що я нічого не питав. Я ж не мав мужності зробити такий крок. Хоча завжди вважав, що я хоробрий. Та й інші ровесники завжди визнавали, що маю риси справжнього борця. Хіба що я нікому не довіряв. Був хоробрий, та не в таких випадках. Завоювання серця й завоювання фортеці – різні речі. Перше, на мій погляд, набагато важче.

Якби мене зараз хтось запитав, чи Гордана мала мене в думках, як хлопця, якого вона кохає, гадаю, що відповідь була б дуже невтішною. Думаю, вона взагалі не розмірковувала про кохання. Можливо, в неї була певна мала симпатія. Лише така симпатія стосувалася більше моїх знань та моїх "влучних" підказок. Легко запрошується такий висновок: мене тоді мучили важкі питання: чи я їй симпатичний і чи вона щось відчуває до мене. Чи маю хоч якісь надії, чи вона відчуває биття мого серця? Та цілком зрозуміло, що відповіді не було, і я ніяк не міг на це сподіватися...

Що Гордана в мені цінувала, було щось зовсім інше, ніж те, чого я бажав. Вона була особою, яка бере, але повертати не здатна. А я приходив їй на допомогу лише тоді, коли їй треба було давати відповіді на запитання викладача. Я був прещасливий, що можу ззаду шепотіти їй відповіді. Хоча мені так хотілося їй нашіптувати слова кохання. Ех кохання, звідки воно тільки взялося на цьому світі і хто його тільки вигадав?

## *Я чув про інакший світ*

*Слухав я тоді багато  
Про інакший світ.  
Ним я снів і ним я марив  
Днями з юних літ.*

*Під Альпами, понад морем,  
Десь просто неба  
Живе Кекец, мала Мойца,  
Родина Галеба.*

*І поет Прешерн великий,  
Писав там вірші вправно,  
Це я знав, я чув давненько,  
Що там дуже гарно*

*І вирушив я відважно,  
Міркуючи трохи,  
Чи досягну його швидко,  
А зважував довго.*

*Хай думає про майбутнє  
Бажання хто має.  
Чи є щастя десь для мене?  
Чи його немає?*

Безперечно, доля - дуже складна й примхлива річ. Одні кажуть, що долі не існує, і що її люди вигадують. А нещасні твердо переконані, що все, що народжується на цьому світі, підпорядковане долі. У будь-якому випадку, краще її не випробовувати, віриш ти чи не віриш. Не варто посилати їй виклик. Для такого твердження існує багато підстав, які переконують, що доля все-таки існує.

В дні юнацтва я твердо вірив, що доля пов'язана зі щастям і що вони вельми близькі родичі, як рідні сестри; якщо вони добрі, то кажуть "добра доля й добре щастя", а якщо ні - "зла доля і зле щастя". І найбільше бажання людини - дружити з добрими. Тільки що поробиш, як не маєш вибору. А я давнього 1974 року був у такій ситуації, що мусив зробити щось доленосне, щоб моє життя змінилося. Все, що було до цього, більше скидалося на животіння й життя без мети. Якби озирнувся навколо, ніщо не вселяло надію на краще майбутнє. Не бачив виходу і шляху, яким рушити, якби лишився у Селішту і в рідній хатині. У собі відчував велику силу і потребу щось здійснити, щось змінити, але не знав, що саме. Мимоволі пригадалися нижче написані рядки.

Очі плачуть, чорні брови  
Од вітру линяють.  
Серце в'яне, нудить світом,  
Як пташка без волі.  
Нащо ж мені краса моя,  
Коли нема долі.

(Тарас Шевченко, "Кобзар", "Думка")

Мої батьки були бідні і ледве зводили кінці з кінцями. Вони вважали, що для мене досить і п'ятирічної шкільної освіти. Навіщо більше? Та коли вони побачили, що я справді добре навчаюсь, і в зв'язку з цим вони зі мною не мають жодних проблем, вони дозволили мені завершити

восьмирічку. І це мені добре вдалося. Вони казали, що ледве довчили мене до восьмого класу, а про те, щоб вчитися далі, не могло бути й мови. Говори чи не говори, плач не плач, дерись не дерись. Ніщо не допомагало. Як би сказали верховинці: "Нема хісна". І ще багато інших думок я міг почути, тільки ніхто мене не міг втішити. Я знав, що мушу вчитися далі, за будь-яку ціну.

Я досяг такого рівня, що закінчив добре середню школу. Зазнавав всіляких мук, але на ту пору це було несуттєво. Я вже відзначив, що найбільше мучився через одяг, якого мені завжди бракувало, і що через це мав великі проблеми. Я навіть припустити не міг, що батько мені купить нові штани й сорочку. Я доношував усе старе, якщо щось лишалось від старших братів, але таке траплялося рідко. Ми жили в злиднях та нестачі: як правило, штани носив, доки не доривав їх повністю, разом із латками. Не було виходу. Не раз скаржився батькам, але вони тільки знизували плечима. Міг тільки незліченну кількість разів чути три втішних слова: "Потерпи, буде краще!" Та були й інші труднощі, про які я вже писав.

У восьмому класі постала велика проблема: куди і як. Я не міг не подумати, щоб зараз усе раптово скінчилося: що не буде товаришів і подруг, що більше нікуди не ходитиму, що припиняться усі мої шкільні обов'язки. "Що робити?", - сам собі ставив питання. Я не мав жодних, навіть теоретичних, шансів продовжувати навчання в своєму муніципалітеті Србац, до якого належав. Перш за все від нашого села до Србаца було добрих п'ятнадцять кілометрів, а регулярного сполучення не було. Мені казали, що виходу нема, і я змушений буду залишитися на селі. Так говорили люди, а я в себе питавав, чи таке можливе. Як я не міркував, виходило, що вихід існує. Більше всього хотів продовжити освіту, бо потребував знань. Таємно прагнув вивчитися на телевізійного майстра, бо це мене дуже цікавило. Мій старший брат Франц

займався цим любительськи, і в нього добре виходило. І я сподівався, що теж зможу опанувати цю справу. У сьомому й восьмому класі я відзначився з фізики, багато зрозумів і зробив практично. Тому над усе хотів стати "майстром електроніки".

Але про це міг насправді тільки мріяти. Це ремесло я міг засвоїти лише у Баня-Луці, до якої близько 50 км. А хто б мене міг послати в Баня-Луку і платити за навчання? Батьки, безперечно, не були спроможні, а хто ж другий міг платити за вишкіл, як не вони? А я вперто бажав іти далі. Навчатися і вивчитися за будь-яку ціну. Пішов би й на шахту, був би й сажотрусом. Ким завгодно, тільки б не лишатися на пісній землі в багатодітній родині. Надійшла пора цього великого АЛЕ, що має бути зі мною.

Я все більше журився. Не спав ночами, а вдень ходив, мов сновида. Мої думки були похмурі й сумні. Молився в душі й спрямовував погляди в небо. Чекав, чи не з'явиться певний знак, чи раптом не засяє яка зірка, яка поведе мене в далеку путь до поступу. Я знав дуже добре, що я мушу щось зробити, бо ніхто не зробить це за мене і що я не можу чекати надто довго. Не знаю, хто мені сказав, що набирають учнів до Словенії, і що треба записатися у Србацу в конторі по найму. Не вагаючись жодної хвилини, вирушив прямо в Србац. В конторі мене прийняла якась недобррозичлива жінка, прошила мене поглядом від голови до п'ят: "Що, малий? Чого тобі? Ти часом не заблукав?"

Не зважаючи на її холодний прийом, я їй люб'язно розповів, заради чого прийшов. Що я чув про набір до Словенії, і теж хотів би записатися. "А, ти хотів би? Що ти кажеш? А де твої тато й мама, щоб підписалися?" Сказав, що повернуся з батьками. Так і зробив. Вдалося якось вблагати маму, щоб пішла зі мною (батько про це не хотів навіть слухати). Ми знову прибули в Србац, до тієї самої жінки, яка

цього разу була трохи люб'язніша. Мама підписала якісь папери. Було домовлено, що я вирушу до Словенії першого липня й буду вчитися на тесляра. І все. Куди саме поїду, про це мови не було. Суттєво, що їду до С Л О В Е Н І Ї. Це було магічне слово. Бо Словенія є Словенія: "Там живуть словенці, які не абихто, а словенці. Вони люди розумні, і треба стежити за своїми словами! Словенець тебе відразу оцінить, розумний ти, чи ні!" Так мені казали й давали різноманітні поради, як там треба поводитися.

*Прощавай, звивиста дорого...*

*Прощавай ти зараз моя,  
Звивиста дорого.  
Від Селішта, мого села,  
Ведуть мене ноги.*

*І вирушив я на волах  
По знайомій дорозі.  
У старому, трухлявому  
Поламанім возі.*

*Рухатися треба швидко,  
До станції дістатись,  
Ща їхати дуже довго,  
Не можна спинятись.*

*А волам все однаково,  
Вони не поспішають,  
Ні про що не турбуються,  
Нікого не обганяють.*

*Повні смутком мої очі,  
Вже станцію бачу.  
Де ті, хто мене знають,  
Для кого щось значу?*

*А спогади з усіх сторін  
Обступили душу.  
Хотів би я залишитись,  
Щі їхати мушу.*

*"Не приведи, Господи, нікому!"- як сказав би наш народ. Хто не пробував, не знає, як це виглядає. Особисто я не переселявся з України, як мій дід і прадід (заспокой, Господи, його душу), дуже мені його шкода, бо знаю, як він настраждався. Всякому своя доля, і від неї не втечеш. Не збрешу, коли скажу, що спав на найрізноманітніших ліжках і переселявся з місця на місце неодноразово. І уявіть собі, як незручно волочити за собою валізи та інший хлам. Тепер мені остогидла сама думка про переселення. Віддав би все на світі, щоб лишитися на одному місці й ніколи нікуди не переїжджати. Але життя виглядає саме так: те, чого не хочеш і постійно уникаєш, мусить тебе наздогнати. Так і зі мною.*

Настав і той довгоочікуваний день 01.07.1974 – історична мить мого переїзду. Перед тим було проведено надзвичайну підготовку; щоб не збрехати, я дістав тисячі порад, як треба поводитися, щоб мене словенці не прогнали.

Мені напхали повну валізу речей і всіляких дрібничок. Хто знає, де знайшли ту валізу. Вона мала принаймні 20 років, була стара, зношена, заплямована, і що найгірше – мала дуже дивний вигляд. Якщо добре пригадую, мала приблизно такі розміри: 140x100x20. Якийсь жах. Я намагався чинити якийсь опір, що це занадто, і просив хоча б витягти груші й сало, але мама, ніби не чула: "Усе це тобі, синку, знадобиться!"

Напхали мені ганчір'я: старі штани, які давно втратили первісний колір, але ще якось трималися. Вони мали всі складові частини. У них навіть була "молнія", яка, на диво, все ще працювала. Запхнули також два дощових плаща. Кожен з них важив принаймні чотири кіла. Я казав, що коли вже так, хай залишать тільки один. Але ніщо не допомагало. Мусив взяти обидва: бо коли піде дощ, вони стануть у нагоді.

Крім того я мав свої "особисті" речі - взяв книжки - романи, без яких не міг. Це були всі частини "Тарзана", "Віннету", "Ласо", "Ваят Ерп" тощо.

Коли ж, брате, все зібрали докупи, валіза заповнилась, навіть замала виявилась; тому її мусили зв'язати навхрест мотузкою від корови Црвеньки. Батьки запрягли воли в гарбу, вкинули туди мою валізу й мене, і я, мій любий брате, вирушив до Словенії вивчати теслярське ремесло. До автобусної станції було приблизно кілометрів десять. А воли, як воли – нікуди не поспішають. Повільні, мов черепахи. Якби не така багнука й важка валіза, я б нізащо не їхав волами.

На десять кілометрів дороги треба було витратити близько чотирьох годин їзди, та ще й на кожному пагорбку мусив злазити й фіксувати задні колеса за допомогою різноманітних примітивних гальм, які потрібно було добре загвинтити, якщо не хотів разом із волами зірватись у прірву. Ось так. Але все це ми подолали і якось приплентались до автобусної станції. Не буду розповідати про те, що воли могли забодати, та про інші небезпеки.

Пізніше в Словенії я довідався, що взагалі існує такий предмет, як "Техніка безпеки". Це означає, що ні в якому разі не смієш виконувати певну роботу, якщо існує хоч найменша небезпека, що щось станеться. До того ж мусиш дістати добрий вишкіл, перш як приступити до певної роботи. Про це я дізнався пізніше.

Але тепер тільки-но подумаю, яких я зазнавав небезпек, при чому, без будь-яких запобіжних заходів, мені паморочиться в голові й волосся стає дибки. Візьмімо, наприклад, машину. Передбачається, що ти мусиш пристібнути пасок безпеки, і при цьому ти всередині, захищений з усіх боків.

*А тепер погляньмо на селянина, який має добрих коней і платформу (віз із колесами на гумі). Такий віз настилають лише широкою дошкою без сидіння й захисних бортів. Нема навіть сидіння, як на гарбі з волячою упряжжю. І є люди, які женуть такі вози навстоячки з найбільш можливою швидкістю. Але я щось не чув, щоб візник випав із такого воза.*

Ось так ми якось приплентались до автобусної станції. І хоча стояла велика спека, мені від тривалого сидіння потерпили руки й ноги. Ми прибули заздалегідь, за годину до відходу автобуса. Волів і гарбу поставили в холодильник. Я поволі зліз, обтрусив солому з одягу і скинув валізу. Тільки тепер відчув, яка вона важка. Я озирнувся довкола і побачив людей, що теж зібралися в мандри. Усі косилися на мою валізу й на мене. Я теж почав придивлятися і побачив, що жоден не має такої валізи.

Всі інші подорожували з малими торбинками, плетеними кошиками або звичайними валізами. Але справжня біда прийшла, коли почали з'являтися мої майбутні колеги, що завербувалися до Словенії. Відразу було видно, що вони зібралися в далеку дорогу. Всі були приблизно одного віку. Нікого з них я не знав. Я почувався повністю відчуженим від усіх. Тільки батько стояв поруч зі мною і щось говорив, та я його не чув. Міркував про своє подорожування.

Незабаром з'явився автобус. Я згріб валізу й перший кинувся до автобуса. Спробував увійти в автобус, але мені не вдалося. Двері були завузькі для моєї валізи. "Гей, малий! Куди прешся?" -зупинив мене якийсь вусань (пізніше я дізнався, що це кондуктор). "Та я ж їду до Словенії!" - розпачливо вигукнув я. "Гм, до Словенії, а я думав – до Лос Анджелеса!"- відповів кондуктор. "Що мелеш, дурню? Ану, малий, злязь і постав валізу на належне місце." І відштовхнув

мене. А я мало не впав. Потім він відчинив якісь дверцята внизу автобуса та й каже: "Ану, постав свою рухлядь сюди!" Поставив він мою валізу і наліпив на неї якийсь папірець. "Два динари, малий!"- каже він.- "Як, два динари?"- питаю. - "А через те, що не хочу везти твою валізу безкоштовно!" Заплатив я йому, а він відвернувся й почав приймати інші речі. А я стою та дивлюсь.

"Мерщій в автобус, чого чекаєш? Рушаємо!"- каже мені хтось, і я, як сновиди, вліз у автобус і сів на найперше вільне місце. Не встиг навіть попрощатися з батьком. Мені дійсно було не до того...

## *Шукаю жінку свого життя*

*І шукаю жінку я, і марю я нею,  
Ща нема її ніде, тої, що про неї  
Завжди мрію,  
Завжди хочу бути біля неї..*

*Лише крила моїх снів,  
Що летять невпинно,  
До знемоги стомлюють  
Щодня, щогодини.*

*А потім... вирушаю на край світу,  
Питаю у неба  
І боюся, що не знайду,  
А знайти так треба....*

*І холоне вмить моє серденько шалене,  
І я дуже хочу  
Час змінить, знайти ту мить  
Де ти біля мене...*

*Це бажання не вщухає, щоб бути з тобою  
Що ж ти вдієш?  
Де та мить?  
І де ми з тобою?*

*Як важко знайти споріднену душу, у це справді важко повірити. Які маєш страждання та проблеми і через що треба пройти, доки знайдеш щось посереднє. І нарешті, коли знайдеш, що шукав, постане питання, чи зможеш його втримати.*

*Мимоволі згадаєш Одиссея та його мандри, який мусив пройти сито й решето, проплисти багато вод, перш, ніж повернутися до своєї Пенелопи. Нічого не значить, що колись вона належала йому. Це ніби не враховується! Він мусив ще раз почати знову й боротися за те, що колись було виборено й завойовано. Більше про це не говоритиму, бо відомо все, що з ним відбувалося. Бував голодний і спраглий, морили його й насміхалися по-різному і мало не перетворили на свиню.*

*Побував і у підземному світі між мертвими й міг там позбутися голови. Не кажучи про те, що його міг зжерти брудний потворний собака на ім'я Цербер. Та й обвітрена пика старого Харона, що перевозив душі мертвих через річку Стикс, не вселяла жодної надії. На мою думку, Харон мусив мати одворотну пику, коли не через щось інше, то через службу, яку виконував. Бо стільки років виконувати ту саму справу й перевозити душі мертвих – це не могло вплинути на людину позитивно, що стосується зовнішнього і внутрішнього вигляду. А ще як подумати, що все це він робив у темряві, то можете знати, котра була година. Одиссей мусив завоювати неприступну Трою й витратити на це цілих десять років. А після цього йому треба було, якщо Гомер каже правду, ще стільки ж років, щоб дістатися до своєї рідної Ітаки.*

*Та й та Пенелопа, напевно, вже не була такою красунею, як у молодості. Через стільки років мусила змінитися, бо неблаганна природа робить своє: негарний залишається*

*негарним все життя, хіба що станеться чудо й перервтілиться, як лебідь.*

А той, хто був гарний і про кого всі кажуть, що гарний, теж врешті-решт втратить багато. То ж сфотографуйся в молодості і зберігай фото, щоб потім показувати іншим, чи милуватися самому. Відомо, що стару людину майже ніхто не любить. Єдине, що цінується – це твої заробітки, за які ти все життя працював і боровся. Судячи з усього, ті, хто з легкістю захоплюють неприступні фортеці, набагато важче завойовують жіночі серця. Так і я нещодавно вважав і усвідомлював труднощі; так воно частково мабуть було насправді, хоча все у цьому світі, як твердив Ейнштейн – відносне.

Щоб надто не розтягувати, розповім, що відбувалося зі мною, і які муки й ускладнення у розв'язанні подібних задач я мав особисто. Ні, я не завойовував Трої, не брав участі в жодній війні, за винятком життя, яке сприймаю, як постійний бій. Як я вже казав, на ту пору я жив у колективі. У Словенії спочатку було важкувато. Жили ми по-холостяцьки і було нас близько 30 – всі хлопці приблизно одного віку. Пишу про нас, хто разом приїхав до Словенії – гарну "дежелу" на сонячному боці Альп. А ця "дежела" завжди вважалась землею, на якій не бракує красунь на будь-який смак. Отже, всього було, потрібні були лише знання, тобто практика і вміння вудити те, що тобі потрібно. Це добре вміють досвідчені рибалки. Гадаю, що в них можна дечому повчитися. Особливо терпінню й чеканню, доки риба "кльоне".

А ми, парубки, в той час, зокрема я, не володіли технікою завоювання жіночих сердець. Це було не так, як співає якийсь розумник у пісні "Кохав я двох дівчат". Можеш кохати, скільки хочеш, але коли нема взаємності, все марно. Це не було так легко, як би хтось собі уявив. Набагато важче, ніж здається на перший погляд. Якщо ж говорити про мене, мені

було особливо важко. Зокрема через те, що я не мав такого гаманця, який був би потрібен для мінімального задоволення подібних потреб. І що найважливіше -- мусив добре зважувати, щоб не нарватися на щось не по стандарту, аби не сказати на якусь "потвору" (хоча нині важко знайти жінку, яка була б цілком потворна), щоб не осоромитися.

Ті ж щасливці, яким вдалося щось вловити, траплялися надзвичайно рідко. І тепер мені не ясно, як працювала тодішня система. А найбільша несправедливість полягала в тому, що той, хто був найбільшим придурком, був для жінок найпривабливішим. Вони "западали" саме на таких типів і їхня "придуркуватість" була великою перевагою в порівнянні з нами, що виглядали „нормальними”. Про це можна було б багато міркувати і хтозна-куди зайти, хоча відомо, що з цього нічого не вийде, якщо ти не здатний перетворити думок на діло.

Найбільше нас тоді дивувало, які настали часи та які панують мірила. Не скажу про фільми, акторів і співаків. Вони могли диктувати яку-завгодно моду. Якщо співак відпускав довге волосся і вдягав короткі штанці – це був "шик". Якщо знову ж таки голив голову на нуль – знову "шик". І як не крути, він гарний. А ти, звичайний бідолаха, як не старайся, нічого не досягнеш; вдавай хоч хвору мавпу – ніщо не допоможе. Діяли дуже дивні й незбагненні "природні" закони.

## *Колись я був парубком*

*Був я колись і парубком  
Й недозілим хлопцем  
І шукав я свою милу,  
Що кохав би серцем.*

*І був сповнений думок,  
Певних, сокрівених,  
І чекав, коли кохана  
Пройде біля мене.*

*Бажав дійти до неї –  
Була неприступна.  
І казав їй про кохання –  
Було їй не чути.*

*Як багато я тоді  
Хотів їй сказати,  
Через гарнії левади  
Її проваджати.*

*І не знав я, чи вона  
Думає про мене,  
Чи страждає, чи хворіє  
В годину тяжченну.*

*Так було колись зі мною  
В юності крилатій,  
Невеликих радощів  
Довелось зазнати.*

Отже, існували дуже складні системи та критерії, як бути "привабливими". Якщо маєш довгі коси (по можливості брудні) і якщо вони скидаються на спагетті, це – "шик", і, на мою думку, ти тоді мав усі шанси "впасти в очі". Як каже наш народ, будеш на виду і "припадеш до ока".

Це був лише один спосіб і приклад. І якщо хочете конкретно, серед нас був один такий колега. Високий, "заморочений", довгі зліплені коси, відстовбурчені, як локатори, вуха, брюки більші на два номери. І саме це було "воно", що приваблювало представниць жіночої статі. Був у нас ще один – із прізвиськом "Заїка", який і справді заїкався. Він також відпустив довгі коси, але у вигляді "оселедця", що звисав до плеча. Не дивлячись на те, що борода в нього росла погано, він це надолужував оселедцем, і це був вирішальний фактор, який приваблював тендітних красунь. На обличчі в нього завжди грала дурнувата усмішка. Постійно сміявся безглуздо й без будь-якої причини.

Як доказ його "відв'язаності", наведу лише один приклад: випадок, який з ним трапився на шостий рік перебування в країні. Ішов "Заїка" по залізничній колії і корчив із себе фраєра. Говорив, який він спритний, і як може ходити по одній рейці. Він настільки захопився, що випустив з уваги можливі погані наслідки. І саме з ним. А через деякий час проходив поїзд, який штовхнув його в плече так, що Заїка відлетів у кущі на якихось 5 метрів праворуч. Його щастя, що не впав ліворуч, бо саме тоді водночас проходив зустрічний поїзд. І трапилася б біда. Після цього Заїку і годинникар не склав би. Він мало не позбувся голови. Ледве викарабкався й вижив.

А я, наприклад, намагався гарно вдягатися та причепуритися, наскільки дозволяли можливості. Проте я міг лише сфотографуватися й милуватися собою, який я гарний, і дивуватися, як це так, що жінки мене не помічають.

А якби сьогодні хтось запитав, у чому проблема, тобто в чому справа, я міг би йому дати лише приблизну відповідь, яка багато не промовляє і її дуже важко зрозуміти новачкові, який не надто розбирається в жіночій політиці. Отже, в чому головна проблема? Найістотніше, щоб не бракувало чогось саме тоді, коли воно конче потрібне, тобто, коли нема того, чого дуже сильно бажаєш і воно знаходиться на похваті, а ти не знаєш, як підступитися і взяти: неначе знаходишся в лабіринті, проходиш багато коридорів, і все манівцями, а головну ціль весь час минаєш.

Ось так приблизно воно виглядає, і хто має щастя вибратися з цього лабіринту, справді щось відчує. А з другого боку – є люди, які постійно знаходяться в якомусь лабіринті, і хоча існує дуже простий шлях, вони блукають і ніяк не знайдуть торованої дороги.

## *Колись знав одного Йована*

*Колись оце давно було -  
Знав одного Йована,  
Найдорожчою йому  
Була Олена қохана.*

*Цей Йован задля Олени  
І душу віддав би.  
Недоїв би, недоснав би,  
Сам голодував би.*

*Хтів купити їй намисто,  
Дістать зірку з неба.  
Та Олена десь далеко,  
Її цього не треба.*

*Йован вхр̄див у оману,  
Дуже помилявся,  
І побачити Олену  
Весь час сподівався.*

*З ним в думках його Олена  
Вічно перебуває,  
Хоч нема її ніде,  
Він її шукає.*

*Десь далеко, десь не близько  
Дівчина қохана.  
Та не прийде вже вона,  
Не любить Йована...*

Як я вже казав, поле моєї діяльності було сильно обмежене. Не було нагоди потрапити до жіночого товариства. У гуртожитку мешкали самі чоловіки. Школа, до якої ходив, теж була чоловіча. Уявіть собі чотириповерховий будинок, у якому нема жодної жінки, не рахуючи вчительок, які для нас були недосяжні. Неможливо було навіть подумати, щоб комусь із нас пощастило до них наблизитися. Отже, треба було дуже глибоко обмірковувати, що і як буде, і в який спосіб вполювати "здобич". Щодня після роботи, яка була досить стомливою (будівництво), треба було іти на "полювання". А це означало: влітку – басейн, а взимку – кіно. Це були єдині місця, де можна було на щось сподіватися, хоча шанси були дуже малі.

У басейні я намагався привернути увагу протилежної статі різними способами: плавав на спині, на животі й на боці, наближався, пірнаючи і дивлячись із жаб'ячої перспективи, здійснював неймовірні стрибки (сальто мортале), але все це ніяк не допомагало. І коли мені іноді вдавалося знайти якусь дівчинку й зав'язати з нею розмову, відразу наближались п'ять-шість "корєфанів", які втручалися у розмову й переривали мій діалог. А це ніби сполошити голубів...

Та одного разу мені все-таки пощастило спіткати, так би мовити, випадково одну гарненьку дівчинку. Я був сам і вловив мить, коли поблизу не було жодного "приятеля". Коли "закинув вудочку", вона "кліонула". Сам не знаю, як мені вдалося. Вона здалася мені досить підходящою. На подробиці уваги не звертав. Так, вона мала трохи розкинуті очі й дивний усміх, а її сміх більше скидався на овече мекання. Але придивлятися до цього всього, вишукуючи дрібні вади, не годиться: гріх шукати волосину в яйці.

Суттєво, що вона людська істота жіночої статі і що їй було не більше 16 років, а це відповідало моїм вимогам. І мені як-

так вдалося якось до неї наблизитися й законтрактувати. Пригадую, мені дуже допомогли яблука, які вона мала з собою. Попросив у неї яблуко і, на диво, отримав. Це означало, що я відкрив чарівний рецепт, як до неї підійти. (Пізніше я натрапив на книжку, яка так і називалася: якийсь розумник-"рогуль" здогадався написати книгу на цю тему, і украв мої думки. То була книга "Як до неї підійти").

І так якось непомітно ми домовились, що наступного разу ми підемо разом в кіно. Сказано – зроблено. Через кілька днів ми опинилися в кіно. Та сталася біда. Хоча я пильно зберігав свою таємницю й нікому не казав, куди йду, але мої колеги все-таки відчували, що я до чогось готуюсь. Найгірше, що я перед "репером" тричі вмився, поголився й надухався. Намастив голову "фітом" - особливим препаратом для волосся. Я виглядав, як дон Корлеоне у першій серії фільму "Хрещений батько". Тоді це було дуже модно – намастити коси до блиску.

І чим ти зализаніший, тим краще. На мені був парадний одяг, білі шкарпетки, вузьконосі туфлі. Я був споряджений краще від середньовічного лицаря в кольчугі. І в такому вигляді рушив на побачення. А ті пройдисвіти, мої товариші, все це підгледіли й пішли за мною. Хоча фільм був ніякий і ніхто б його не дивився, але вони увійшли слідом. Під час демонстрації вони трималися більш-менш пристойно й особливо мені не дошкуляли. Одверто кажучи, я теж нічого не робив. Не знав, що робити, бо в кіно з жіночою особою був уперше. Та й вона затислась у куток і поводитася, ніби мене й не знає.

## *Шукав собі я кохану*

*Шукав собі я кохану  
В літа молодії.  
Пількн рвав своє взуття,  
А все без надії.*

*Ой, три дні та ще й три ночі  
Ходив я невтомно,  
Доки ледве, випадково  
Не вийшло знайомство.*

*Коли знайшов свою милу,  
Була молоденька,  
Вранці сонце виглядала,  
Дивилась смирненько.*

*Підійти до неї вирішив,  
Хай буде, що буде.  
Як від мене відвернеться,  
Шукать іншу буду.*

*А від мене моя мила  
Та й не відвернулась.  
Розлучились дуже швидко,  
Бо щастя минулось.*

*Так буває у житті,  
Бо інші не люблять,  
Як щасливий, милу маєш,  
Твоє щастя гублять.*

Але не питаєте, як було, коли кіно скінчилося й ми вийшли на вулицю. Ми вирушили додому, була темна й похмура ніч. Ми ідемо, а мої товариші-розвідники – за нами. Ми зупинимось – і вони зупиняться. Ми рушимо – й вони рушать. Наче якісь персонажі з оповідань Антона Буковського. І що найгірше – постійно пердять та сміються. І щоб у вас не виникало сумнівів: сміються дійсно з нас, а ще точніше – з мене. Та "головного удару" я зазнав, коли повернувся в гуртожиток. Зазнав таких знущань і глузувань, яких ще ніхто не зазнавав. Говорили, що вона і така, і сяка. Має велику гузицю, кривороту, ходить затинаючись, і ще безліч вад знайшли мої товариші.

Стільки мені її паскудили, що я прокляв усіх жінок на світі. Я питав сам у себе, звідки вони знайшли в ній стільки вад за такий короткий час. Ще гірше мені стало, коли вони почали питати: "А де ж твоя корова?" Це була остання крапля; після цього мені остогидли пошуки дівчат та залищання. "Краще мені цим не займатися, якщо не виходить", - подумав я собі, і цієї тези певний час дотримувався. Це тривало стільки часу, що моя несуджена мила змирилася й забула про мене. Та, певно, їй і не потрібно було багато часу, щоб мене забути. Добре відомо, як то з жінками, скільки триває їхнє кохання, і що їм до наших почуттів. Але про це потім...

Через певний час я побачив мою колишню кохану, як вона прогулюється з моїм другом. Який пройдисвіт! Адже саме він, наскільки пригадую, був головним ініціатором паплюження й вишукування вад. Саме він був той, хто постарався нас розлучити та розбити мені серце. А ще запевняв, що він ні при чому. Ніби нічого й не сталося. І що найгірше – і їй було цілком байдуже, що зі мною. Поводилась, ніби мене й не бачить. Так завершилося моє велике, але несуджене кохання. Але й понині я не знаю, скільки й що пропустив

## *Пішов я в моряку*

*Пішов у військo моряком  
Служити на флоті,  
Батьківщину захищати-  
Ось мої турботи.*

*І залишив все, що мав,  
І чого бажав,  
Мою милу, що знайшов я  
Ща щиро кохав.*

*Кохав тоді милу Наду  
Ща її кучері,  
Але Нада не хотіла  
Чекаати на мене.*

*Вона мені лише раз казала,  
Що буде моєю,  
Що довіку вона буде  
Моєю зорею.*

*Але Нада, як надія,  
Швидко розтавала.  
Доки служив я на флоті,  
Ішого кохала.*

Я служив у Югославській народній армії, або ще точніше на ЮВМФ (Югославський військово-морський флот) у м. Спліт й демобілізувався в грудні 1978. Служба проходила досить нудно й одноманітно. А я думав: тільки-но одягну білу морську уніформу й зйду на корабель, усі жінки "шизигимуть" за мною, і я зможу вибирати, яку схочу.

Та я страшенно помилився й розчарувався. Крім того, за таку ідею я поплатився додатковими трьома місяцями служби в ЮВМФ без будь-якої потреби, бо міг піти служити в "піхтуру", бо піхотинці завжди служили менше, ніж моряки. Але хто ж тоді знав? А я, дурний, захопився ідеєю, що жінки люблять море й білу уніформу. Яким же я був дурнем, неможливо описати! Велика помилка, про яку краще не говорити й не згадувати. Так минав день за днем і місяць за місяцем. Скінчилася зима й настала весна, і наближалася третя пора року, а моя вудка лишалась порожня – не клювало, і я не зловив жодної риби.

*Не зрозумійте мене неправильно: жінки - таки люблять море. Як його не любити? Люблять його всім серцем, якась би й сьогодні хотіла смажити свою гузицю на морі. Всяка цього бажає. І білий колір люблять жінки, чого б це вони його не любили, особливо в комбінації: вони люблять білий колір на чоловікові з повним гаманцем. А я до цієї категорії не належав. Можеш почепити свою молодість і кохання котові під хвіст, бо всяка жінка любить широту душі й гроші. Отже, можеш бути який-завгодно, тільки не будь скнарою. Все інше можна вибачити, але бідність на сьогоднішній день - великий і смертельний гріх.*

Я трохи відхилився від теми, але відразу повернувся до того, про що почав розповідати. Отже, після перших розчарувань я побачив свою помилку в розрахунках, що мене ніхто не кохатиме за таких обставин, які я перелічив, і що, крім мене, ще багато тих, хто носить таку саму уніформу, як

я, і що в місті Спліт, в якому я служив, було вдвічі більше вояків, ніж цивільного населення. Єдине, на що я міг розраховувати, - це перевестися до іншого міста, звернути увагу на свою зовнішність і по можливості начепити на себе якусь "макаронину", тобто, здобути чин і просто так, заради порядку, і щоб перед жінками показатися: створити враження, що тебе інші мають поважати й коритися твоїй волі.

Жінкам подобається, коли їхній чоловік якась "шишка", тільки нехай не намагається ними командувати. Дочекався я і переведення, і "макаронину" здобув, навіть дві. Не знаю, як цього досяг. Може, я трохи "шуршав" заради вище згаданого, щоб мені дали ці чини. Але як тепер виявити ініціативу й шукати жінку свого серця, яка тебе зможе покохати? Знову лишається відкритим питання, як їй сподобатися. Я познайомився з одним добрим хлопцем, який умів спритно говорити й брехати і знав, як будь-якій жінці підкинути щось таке, щоб вона посміхнулася; а як тобі жіноче створіння всміхнеться, вважай - лід на 30% тронувся. Ми вдвох ходили на Риву й зачіпали всіх, хто проходив. І насмілюсь запевнити, трохи виходило, якась оберталася і навіть всміхалася. Та коли бачила наше вбрання, передумувала і йшла собі з думками: "А якщо мене хтось побачить з ними? І грошей в них, напевно, нема, то навщо витратити дорогоцінний час?"

Існують різні кохання, або якщо хочемо, можемо й інакше сказати – симпатії, які люди мають до когось чи до чогось – можна було б сказати, що існує якась привабливість або якась особлива принадність, яка людину причаровує чи відштовхує. І майже кожен з нас має певну схильність чи потребу щось пережити.

Колись, коли в наших краях жили турки, в них було дуже добре відпрацьовано, як насолоджуватися життям, або, як вони казали по-турецьки: вміння "кайфувати". А це і в наш

час - мистецтво. Людина повинна вміти розслабитися, а не бути постійно "затягнутою" й "надутою". Той, хто мав статки, мусив уміти насолоджуватися й "кайфувати", а той, хто небагатий і нічого не має, теж мусив шукати спосіб щось „ухопити” і якимось "кайфонути", інакше їй чи йому буде дуже погано, якщо не зуміють цим скористатися. А в турків заходило навіть так далеко, що деякі випробувані речі правила за ритуал: наприклад, пиття кави. А при каві й паління обов'язкове. І це не було абияке пиття кави чи абияке паління. Тут треба було знати послідовність і спосіб, як це робиться. Але зараз ми не будемо про це говорити...

Я б більше зупинився на тому, як людина знаходить симпатію чи кохання до особи протилежної статі. Як при цьому менше намучитись і не втратити забагато нервів. Як тому, хто живе в злиднях, знайти когось для себе і як втримати знайдене? Ну, це проблема. Щоб не бути, як якийсь справжній сіромаха, який любить пити, та не має грошей. Той, хто просить на кухню найгіршого пива. Або такі, які завжди напиваються, тільки-но трапиться будь-який алкоголь.

У коханні такого не повинно бути. Хоча й кохання - певний різновид сп'яніння.

Особливо стосовно закохування в жінок. Саме щось подібне передбачив і виявив Зигмунд Фрейд. За його теорією, в людині є щось таке, що змушує її шукати когось для себе, заради втіхи. Якщо коротко – когось любити. А це досить складно. Ти можеш любити й намагатися любити що і кого завгодно. І як я вже писав, можеш мати одне або більше кохань. Залежить від тебе самого, скільки кохання можеш прийняти й віддати. А смаки різні, і, як приклад, наведемо старе народне прислів'я: "Кому – піп, кому – попадя, кому – попова дочка, а мені – вареники зі сметаною". Тому

спробуємо коротко описати деякі види кохання й пристрастей.

Знову ж таки, є вірні пияки, тобто ті, які б все віддали за чарку, продали б навіть рідного батька. Є й треті; вони люблять пити й палити, і найкращу жінку їм подавай. Всякої всячини є на цьому світі; важко все пригадати, а описати й поготів. Я, бачите, не був такого сорту. Паління мене справді ніколи не цікавило (хоча були такі, які ладні були мене постачати тютюном, якщо треба, то й на протязі місяця за їхній рахунок, щоб і я залучився до паління, але я, хвала Господу, якось протримався без цього).

Єдине, від чого ніяк не міг відмовитися, це від думки за будь-яку ціну знайти якусь жінку, байдуже, яку: брюнетку, шатенку, блондинку. Що завгодно, аби якось скоротати сумний і нудний час на флоті. Знаєте, як ведеться молодій людині, яка чогось палко бажає, а їй постійно в цьому відмовляють. І саме Фрейд сформулював, що це через потребу розмножуватися й продовжувати рід. І саме воно мене й смоктало... Хоча й не варто згадувати, як і скільки разів я через це "сідав у калюжу".

Не розповідатиму про те, як кілька разів у мене перед носом вислизала жінка, яку я супроводжував пару годин і ніяк не наслідуювався до неї наблизитися, знаючи, що вона це бачила, бо мусила мене помітити, а особливо мої нашивки, які я випинав, наче якийсь генерал. Це в кожному разі вона мусила бачити, але що вдієш із рогулем, який не вміє зав'язати діалога. Так і пішла з якимось коростявим, який до неї наблизився першим, хоча не мав на рукаві жодних відзнак. Ще й наприкінці мені висолопила язика. Ось так було зі мною. Не буду згадувати, як надібав одну худюшу, гидку й високу, і як я з нею провів півдня. Не кажу, як вона мені набридла. Проте, я й наступного дня збирався йти з нею, але на другий день її не було, а мені не важко було її забути. Але

вона годилася для "тренування", тільки мені було соромно мого чину й товаришів.

Я ж нахвалявся перед ними, яку гарну й вдалу "рибу" спіймав, і що вона завтра прийде до мене в гості. Та, на нещастя, того дня її зі мною випадково бачив один мій товариш у місті, і всім розповів, з якою потворою я ходив. Так, з одного боку, я був щасливий, що її наступного дня не було в місті, а з другого боку, мені було сумно, що пропустив нагоду хоча б когось мати біля себе жіночого роду. Так минула весна й настало літо, а я й далі жив самотнім життям. Мені вже остогидла служба й мої чини, якими я досі дуже пишався, і стало мені ще сумніше.

Я почав нехтувати своєю службою. Вранці тільки з'явлюсь на шикування, а потім прокрадусь через охорону і – в самоволку – на міський пляж. Я придбав собі плавки й цивільні брюки. Затешуся, було, між цивільними, і так проводив дні, які мені глибоко закарбувалися в пам'ять; я навіть познайомився з одним дуже добрим чоловіком, який віддавав на прокат гондоли (малі човники) і я примудрився безкоштовно користуватися човном. І лише так, нарешті, я дістав змогу наблизитися до жіночої статі. І знову підтвердилось на ділі, що мусиш мати хоч щось і хоч чимось привернути до себе увагу.

Щоб не збрехати, мені протягом семи днів вдалося познайомитись із двома чи трьома дівчатами, і це для мене був великий успіх, я навіть їх трохи покатав, одній навіть чухав спину, бо їй щось свербіло, другій допомагав в'язати джемпер, а з однією завів розмову про кохання, але все це скінчилось, коли зайшла мова про мене (я й тепер не люблю багато говорити про себе), і всі мої мрії пішли за водою, і мені лишалося тільки мріяти й розробляти всі можливі й неможливі комбінації та вигадувати любовні історії про себе й кохану, якої насправді в мене не було. Вона існувала лише в моїй уяві.

## *Барбара*

*Тти всміхалася  
І я тобі всміхнувся,  
Згадай, Барбаро,  
Я ж тебе не знав,*

*Ані ти мене.  
Згадай.  
Згадай все ж той день,  
Не забудь його.*

*Згадай це, Барбаро,  
І не дорікай, що тобі кажу "ти".  
Я кажу "ти" всім, кого люблю,  
Навіть коли їх і не знаю*

*(Жак Превєр; переклад Я. Гевка)*

Одного дня з'явилась Вона, Барбара зі Словенії. Це було несподівано й раптово. Добре, коли на щось сподіваєшся. Це дуже втішна думка для всіх тих, хто чогось чекає і для тих, хто надіється. Це сталося, коли я вже, було, подумав, що для мене не буде ніякої фортуни і що мої шанси знайти дівчину своїх снів марні й нереальні: як вояк, який служить на флоті в Спліту без грошей і часу, які на все потрібні, я не міг ні на що сподіватися.

А проте вона з'явилась поруч зі мною, неначе її причарував чарівник із чарівною паличкою. Вона лежала неподалік і читала "Антену". На ній був блакитний купальник із двох частин. Я дивився на неї, мов заворожений, та й вона на мене позирала. І хоча я не словенець, я почувався так, ніби ним був. Я наче побачив найдорожчу людину з рідних країв. Я заговорив по-словенськи, і цим заслужив, що вона "змірjala" мене "від голови до п'ят". Вона була сильно вражена й запросила мене підсісти до неї. Спитала, як мене звуть, і я їй сказав. А вона мені відповіла, що її звуть Барбара. (Я відразу пригадав поета, який склав незабутні строфи про Барбару).

О, як я жваво пригадую Барбару! Середня на зріст, білява, з очима синіми, як море, трохи конопата, з ластовинням по обличчю й спині. Та хто б на це звертав увагу! А її погляд, хто б його міг забути: замріяний і загадковий, як у Монни-Лізи.

Що казати, справжня королева моїх снів. І що найістотніше, не була надто висока, була трохи нижча від мене (при умові, що не взує туфлі на високих каблуках). Що ще можна побажати в таку мить? Мені трапилась нагода наблизитися до неї, звернутися й привітатися. У мене була солідна словенська мова, і я з того пишався. За тих обставин було великою несподіванкою, щоб до тебе хтось у чужому світі звернувся рідною мовою. Так я виграв "першу атаку" і,

як прийнято казати, мені вдалося знайти щось, як "одноокій курці зернину".

О, які радощі, яке щастя! Але що тепер робити, коли заплететься язик і не знатимеш, як почати й що казати, щоб не видатися дурнем? Одверто кажучи, в наш час не так то вже й погано "бути дурним". Це я збагнув трохи згодом. Нинішнім панянкам подобається, коли ти трохи "відв'язаний", винятковий, дурнуватий і ще якийсь, щоб бути привабливим. А я не вмію бути ні дурнуватим, ні відмороженим, та й розумного вдавати дуже важко.

"Підсипати філософію" на пляжі не проходить: це, любий брате, себе не виправдовує, і знову намагаєшся щось вигадати. А коли зустрінеш якусь жінку, кажеш собі: "Може, ця якраз культурна й розумна. Горе мені, якщо "ляпну" щось безглузде! Прощайте тоді, всі плани про кохання!" Все тобі "підє за водою" і знову залишишся сам. А стільки ж часу витрачено на те, аби щось вловити!

У моїй ситуації я ризикував бути відданим під трибунал за самоволку (усі, хто служив у ЮНА, знають, як було). У мене був і цивільний одяг, що був суворо заборонений, і нові плавки. Проте бажання й потреба закохатися були дужчі над усе. І я собі казав: "А нехай буде, що буде! Нічого не буде такого, що ще нікому не траплялося".

## *Схили голову на мене*

*Схили голову на мене,  
Коли б того хотіла,  
Не хотів би, любя моя,  
Щоб ти захворіла.*

*Подай мені, моя мила,  
Долоні, що змерзли,  
Коли в путь далеку ти  
Вирушиш промерзла.*

*Притули обличчя своє  
До мого чола  
І згадай слова кохання,  
Тії мої слова...*

*Я зігрію твої пальці  
Диханням гарячим,  
Тіи зігрієш свої руки  
На грудях палаючих.*

*Зашарієшся, коли  
Будеш біля мене.  
Я ж і дихати боюсь,  
Під поглядом вогненным.*

*Все віддав би за той холод,  
Де стою з тобою.  
Ой, прийди до мене, зимо,  
Звесели собою!*

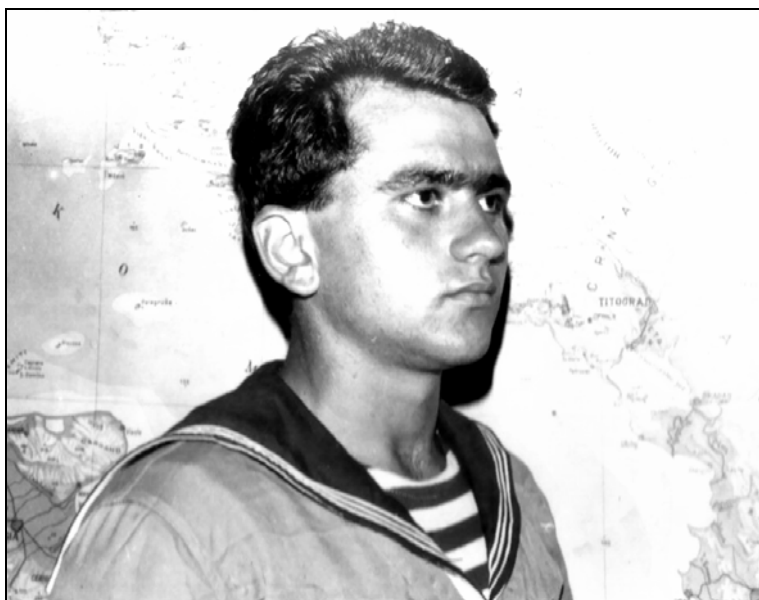
Велике значення для мене мало знайомство з підстаркуватим вуйком, який відав на пляжі прокатом човників, які називались гондолами. Він був "світський лев". З першого погляду було видно, що ця людина перепробувала всі чари життя. Так би мовити, всупереч усім труднощам, з якими стикається звичайна людина, вуйко Іве від усього для себе хоч щось узяв. У своєму житті він не мусив, як деякі, сьорбати дармову сироватку й хлебтати кисле молоко з мамалигою. Вуйко, напевно, скуштував трохи "вершків", осетрини, а може, й кав'яру, по ньому це було видно, як на долоні.

Хто знає, скільки він у своєму житті мав жінок. Хто знає, скільки сердець "розбив". Я дивився, як невимушено він розмовляє з дамами: жодних проблем, і оком не моргне. Та він взагалі не упадає біля жінок, вони самі злітаються з усіх боків. Він не виявляв жодних ознак збудження. Здавалося, що найбільше його цікавила люлька, яку він постійно тримав у зубах і гриз кінчик чубука. Він не зрікся б тільки цієї насолоди, а решта – як прийде, так і піде. Так задавалося, але істина була дуже близько.

Скільки він морів проплив і ураганів вистояв. Що тільки не пройшов, і з ким тільки не розмовляв. Все це закарбувалося в його посивілих косах та на обличчі, поораному вітром і хвилями. Він носив, як моряк Папай, брюки-кльош і вигорівшу тільняшку. Мав і безкозирку, а з рота стирчала люлька, яку він ніколи не гасив.

Можливо, він здогадувався про мої думки і, може, знав про мої очікування. Може, відчував і здогадувався, який неспокій роздирає мою душу. Хто знає: він виглядав таким спокійним, безтурботним і задоволеним. А якби я йому сповідався, що мене мучить і як сохну по дівчатах, не знаю, чи зрозумів би він мене, і чи можлива була б така розмова взагалі. Адже він усе це вже давно пройшов і забув...

І цей доброзичливий вуйко Іве довірив мені прокат човнів. Був настільки доброзичливий, що дав мені ключ від каси і все мені довірив. Досі не можу зрозуміти, звідки така доброта. Доки він сьорбав свій фрич, я відмінно розважався. Давав напрокат човники і наглядав. Приходили старі й молоді, поодинці й групами. Можна було й грошенят заробити. А коли при човнах був вуйко, я міг вирушити на "крейсрування" зі своєю Барбарою.



*1978 – автор моряк*

## ***Не питай, чого в мене заплакані очі***

*Не питай, чого в мене заплакані очі,  
чого часто тікаю я в гай  
І блукаю я там до півночі.  
Не питай, не питай, не питай.*

*(Українська народна пісня "Заплакані очі")*

Це було безпросвітне життя. Щодня те саме. Команди сипалися градом з усіх боків, і ти мусиш слухатися. Не дивлячись на те, що я мав заслуги і був командир, цього було не досить, щоб радіти. Щоправда, я мав кількох добрих товаришів, які мені допомагали й прикривали тили. Це було майже все. Я міг займатися спортом і раз на тиждень піти до міста у звільнення. Та цього було замало: я бажав набагато більше.

Завдяки Барбарі я дуже виріс в очах товаришів. Добре пригадую, як одного разу вона прийшла в гості, і всі (близько 30 вояків) вийшли на прохідну і з усіх боків її розглядали. А мені було образливо, неприємно й незручно, ніби її хотіли вкрати чи відібрати. Мені не подобалось, що хтось дивиться на мою кохану і її оцінює. Я добре пам'ятав, як траплялося раніше, коли мене дурили й псували радість. А тепер я закликав, що мені ніхто, ніщо й нічого не могли заподіяти. Я був готовий взяти багнет, ніж чи будь-яку іншу холодну чи вогнепальну зброю. За свою кохану я б їх тоді всіх знищив.

Лише тепер я став "Кимось" у їхніх очах. А аж до цієї миті я був звичайним командиром з двома червоними нашивками (боцман). Здавалося, що це "Щось" – щось дійове. Куди не повернись, усі дивляться, хто ти по чину. І якщо маєш хоч щось, однісіньку "рисочку" на рукаві, тобі вже легше. Я думав, що це також великий козир для приборкання дівчат:

що вони спочатку дивляться, що в тебе на рукаві, і лише потім "закохуються".

Та виявилось, що в дійсності воно не так, і це ніякий не козир: у жінок інші правила й інші мірила. Вони мають свої певні "неписані" закони.



Автор 1980

## *Я любив сумні оповідання*

*Любив қолись қазқи сумні,  
Ша оповідання,  
Яқ қохала миленьқого,  
Любила до рання.*

*Люблю, қоли смутоқ мені  
Серденьқо торқає,  
Люблю, қоли її ім'я  
Іноді згадаю.*

*Люблю, қоли душа моя  
У небо злітає,  
Яқ цигани прийдуть до мене,  
Ще й мені заграють.*

*„Ме сом чоро...” – співа циган,  
Сумно поглядає,  
Ша розқаже, яқ він свою  
Миленьку қохає.*

*Відспівано тих пісень  
Було так багато,  
І всім, хто қохаються,  
Було ран завдато...*

*Певно, давно написані  
Вразливі ті пісні,  
Яқ співаєш, болить серце,  
Шақі ж вони чудні.*

*\*"ме сом чоро" = я безталанний  
(ромське)*

О, як було гарно! Її сині очі переливалися кольором моря, а блакить неба узгоджувалась з її лагідним поглядом. Пригадую, як сьогодні: все виглядало таємниче й чарівно. Човник був тісний, ледве вмещав двох. І я доторкався до її тіла: це було відчуття, якого ніколи не забуду. А вона не боронилася...

Для неї все було природньо. Доки я "вмирав" по сто разів при всякому дотику до її засмаглої шкіри, вона вдавала, ніби нічого не сталося. Не знаю, скільки разів збирався розпочати розмову про кохання: як скажу їй усе, що мені засіло в горлі й гнітить, мов млинове коло. Як розкрити їй свої почуття, сказати, як її нетерпляче чекав і снів нею? Як сказати про щастя бути з нею? Як їй запропонувати все на світі? Ніщо мені не спадало на думку. Не знаю, яких тільки дурниць я не казав. А вона тільки сміялась і поводила своїми синіми очима. Не знаю, скільки разів мене охоплювало бажання її згребти, притиснути до себе, поцілувати, надкусити, як яблуко, закричати, як я її кохаю...

Але нічого цього не було. Багато днів ми бачились, зустрічалися й розлучалися та обіцяли одне одному, що побачимось наступного дня. І я щодня тікав з казарми. А добрі друзі приховували мою відсутність. Я найбільше покладався на свої дві "макаронини": якщо мене хтось закладе перед начальством, або виявить мою відсутність, пожертвую "макаронинами", бо кожна з них була варта трьох місяців в'язниці.

Я собі казав, що кохання й моя мила набагато цінніші, ніж чини. Це була добра втіха. А дні минали, і відпустка закінчувалась. І коли лишилось тільки два дні до її повернення до Словенії, я наважився зробити все: підійти до неї, як справжній чоловік, і сказати їй усе, що мав сказати...

Так і сталося. Прийшла, як завжди: точно, як годинник. А я ледве вивільнився. До начальства просочилося, що я вчащаю на пляж. Але всупереч всьому я пішов. Взяв гондолу й свою Барбару й відвіз її за кілька кілометрів на самотній острівцець. Казав, що мусимо відпочити, і вона погодилася на це. Певний час ми лежали й про щось розмовляли. Серце мені бухало, як молот по кувалді. А іскри сипалися на всі боки. Я чекав нагоди перейти в напад. Горло захрипло, я ледве говорив. І знову мене охопив страх. Що зараз робити? А її сині очі так лагідно на мене дивились. Неначе мала сарночка в ліску край левади. Я питаю у себе: "Що ховається за цим дивним поглядом? Чи й вона хоч трохи кохає? Що, якщо замість поцілунка дістану ляпаса?"

Ех, який же я був віслюк! Віслюк над віслюками. Та я ж давно міг щось спробувати! А я все чекав. Але якщо гине – нехай гине! А я, як кажуть турки – "йок". Нічого та й нічого.

А вона, ніби щось передчуваючи, лягла на живіт, щоб я їй не дивився в очі, і неначе трохи задрімала. Для мене це був порятунок. Трохи прийшовши до тями, я знову заходився розробляти план, як до неї наблизитися. Я в неї запитав, чи можна щось накреслити на її спині. І вона погодилася. Я почав ніжно проводити лінії по її плечах. Залишалися маленькі сліди. Їй це подобалось, і вона попросила продовжувати. Це в мене увілляло стільки хоробрості, що я її повернув до себе й міцно стиснув. А потім ми довго цілувалися й пестилися, і я був у небесах. Тільки час швидко минав, а я забув, де я...

Треба було вихопитися й прокинутися. Та година чи дві – не знаю, скільки тривала ця ідилія – мені здавалась, як мить, яка триває вічно. Пробудження прийшло раптово. Коли сонце почало заходити, і коли ми лишилися зовсім самі. Я мусив повернути човник і вибачитися перед вуйком за запізнення. А він тільки всміхався. Чекав і нічого мені не казав...

*Це більше не злива*

*Це більше не злива  
З заліза, криці й крові.  
Зараз це просто хмари,  
що здихають, як цуценята  
водяними струменями вздовж Бреста  
І відходять, щоб згнисти десь далеко.  
Далеко, страшенно далеко від Бреста,  
Від якого зараз нічого не лишилось...*

*Жак Превєр*

І я мусив іти до казарми. Зустріч із прохідною й вартою була вкрай небажаною, я подумав про ще чотири місяці строку. Як усе це витримати? А моя Барбара від'їздить через два дні. З нею мені лишилась тільки одна зустріч, а потім – настане кінець. Це було напередодні великого культурного заходу, який щороку відбувається в місті Спліт і зветься "Сплітське літо". Виступали найкращі співаки колишньої Югославії. І я все дивився, а поруч була моя кохана Барбара, яка поклала свою гарну голівку на моє праве плече. Я не відчував ваги. А її волосся пахло, як синій бузок. Її сині очі дивились на співаків і великий оркестр. Я відчував її подих, який змішувався з легким вітерцем, що віяв між стінами, бо "Сплітське літо" відбувалося під відкритим небом...

Коли все скінчилося - було вже пізно, треба було подумати про повернення до казарми. Північ була крайнім строком, до якого можна було лишатись. Якщо запізнитися, може статися що завгодно. Я рушив з коханою до парку і довго сидів на лавці, пригортаючи й цілуючи її. Ми настільки захопились, що забули про все довкола. У парку було спокійно й не було жодної душі. Трохи далі горів вуличний ліхтар, біля якого роїлися нічні комахи.

І вони зліталися на світло в надії пережити щось гарне. Вони невтомно кружляли в жовтавому світлі; багато з них при цьому опекли свої крильця. Та вони й далі зліталися, на щось сподіваючись, як і я того вечора. А мої надії були дуже великі. Я збирався свою кохану повністю приборкати, щоб вона мені віддала все, що віддають коханій особі. Може, воно так і сталося б, не дивлячись на пізню годину і на те, що я поспішав до казарми. Хто його знає, що було б, якби не втрутився "перст долі".

Цим "перстом долі" виявився немилосердний міліціонер. Але як можна бути таким, як він, мені й досі не ясно. Без

пояснень і без приводу підійшов до нас, і почав вимагати паспорт від моєї коханої Барбари, ніби це було щось найважливіше в житті. Що я тільки не робив, щоб відвернути його від наміру її ображати. Мені, між іншим, він нічого не міг зробити, бо я був військовослужбовець. Але досить було того, що він причепився до неї. І наше кохання розтануло, як тисячі мильних бульбашок. Ми пережили дуже неприємний епізод, і я знову лишився сам, зажурений і роздратований. Почувався, як рибалка з казки Пушкіна "Про рибалку й золоту рибку". Моя "золота рибка" виконала мені лише одне з трьох бажань. На другий день вона поїхала, лише потисла руку й ласкаво поцілувала. І все...

Я лишився зі своїми чорними думками. Повернувся в казарму з підвитим хвостом. Мені було все одно, що зі мною буде. Готовий був, щоб мене взяли під варту, покарали й довели до нестями...

*А Жак Превєр у думках мене й далі супроводжував; мені все одно: якщо її нема, ніщо інше мені не потрібне... Але насправді мене не покарали. Я й надалі лишився командиром, тільки мене перевели на інше місце. Значок "Зразковий боєць" дістався іншому - моєму заступнику - словенцю. Він цей значок заслужив і отримав. Мені ж лишилися тільки спогади...*

## *Пішов я до війська*

*Пішов я до війська,  
У війську служив.  
Колись любив свою милу,  
За нею тужив.*

*Чекав, чекав, коли минуть  
Дні війська та служби.  
Думав, де моя кохана?  
Чи за мною тужить?*

*Служба була дуже довга,  
Багато тривала.  
Все, що було, завершилось....  
Мила не чекала.*

*А я знову сам лишився,  
До села вертаю.  
Очі плачуть: „Що це буде?“ –  
Сам себе питаю.*

*Чи ще зможу я кохання  
Знову розпочати?  
Та чи зможу я швиденько  
Іншу відшукати?*

*Серце стука, сильно б'ється,  
Ребра розбиває.  
Гіри болить, та ще й стискає  
Милої немає...*

Після цього сів я на поїзд і – прямо в Любляну, в гуртожиток, який на мене вірно чекав. У кишені були якісь копійки, рівно стільки, щоб доїхати без пригод.

З перших же днів з'явилась потреба пошукати щось, що б задовольнило мої духовні й, по можливості, фізичні потреби.

Отже, ноги в руки – і прямо на вокзал. Спочатку збирався піти в кіно, але мені видалось дорогувато, і не було гарантії успіху, бо я багато ходив у кіно до армії і без особливого успіху. Сидиш, втупившись у велике полотно, і регочеш, ототожнюючи себе з героєм. І при цьому знаєш, що життя на великому полотні зовсім інакше, ніж твоє. Отже, вокзал видався мені найдоцільнішим місцем для полювання. Крім того, можеш спокійно клеїти дурня й говорити, що кудись їдеш або принаймні запевняти, що твій поїзд вже пішов у невідомому напрямку...

У будь-якому разі мета була ясна, як Божий день – вловити бодай щось дрібне, непоказне й дурнувате. Лише, щоб розважитись і, як то кажуть, "прогуляти хорта". Я довго огинався біля якихось трьох. Ніяк не міг до них наблизитися, бо вони трималися купи, як п'яний плота. А може я на них справляв бозна-яке враження.

Можливо, їх відштовхувала моя французька фуражна, котру я купив в місті Спліт. Хто знає? Жіночу особу що завгодно збентежить. Я особисто пишався цією фуражкою й бажав, щоб завдяки їй в мені вбачали якусь дуже важливу людину, когось із елітного спецпідрозділу. Це значило, що треба було зробити так, аби здалеку видно було, хто я і що я.

Я висаджував у повітря мости й рейки на залізничній колії, і через мої руки в армії пройшла незліченна кількість вибухівки. Я здійснював підводні переходи, був диверсантом

і гордістю ЮВМФ. Та як же ті дурнуваті баби не бачать того, що з літака бачить неприятель? Боже праведний, цьому ніяк не надивуєшся. Як це так, що їх ніщо не цікавить. А от хтось із брудними косами і в подертих штанях їм відразу впадає в очі; вони негайно починають шепотітися, який він красень і домовлятися, яка з них перша закохається в такого пентюха, а ти, мій друже, стій, чекай і питай у себе, що буде з тобою, і коли ж нарешті прийде довгоочікувана жінка твого життя...

Отже, безглуздо було підступатися до кількох жінок, навіть і двох було забагато. Це я нарешті встановив після трьох годин вивчення околиці й глибокого обмірковування, як підступитися.



*Автор - 1980*

## *Хотів би милу запитати*

*Хотів милу запитати,  
Чи мене кохає,  
Хотів би я дуже знати,  
Аж серце завмирає.*

*Чи ж вона хоч уявляє,  
Як її кохаю,  
Довго, палко, безупинно  
Серцем завмираю.*

*Ця хвороба трива й зараз,  
Забирає сили.  
Надто довго серед дня  
Шукав свою милу.*

*Шукав її під місяцем,  
Шукав під дощами,  
Коли сонце ховалося,  
Громи грохотали.*

*Шукав її серед ночі  
І серед туману,  
Серед мороку густого  
Бажав невблаганно,*

*Я про неї тільки й думав  
У ті чорні дні,  
Чекаючи, як зоря встане  
На небі сумнім.*

Певний час я поглядав на молоду жінку, що сиділа біля вікна, але її залишив у резерві на випадок, коли пропадуть усі інші плани. Вона мені якось не подобалась, бо мала жовте волосся, навіть жовто-руде. А це мені було не до вподоби, навіть трохи відворотне, враховуючи мій попередній поганий досвід з особою, подібною до цієї. І ще одне мені не подобалось у тій, що сиділа біля вікна – чомусь, брате мій любий, вона постійно прикривала рот рукою, коли сміялася (лише згодом я встановив, що вона щербата).

Треба обов'язково звертати увагу, як жінки сміються, бо це - вірний показник їхньої вдачі. Отже, подивись їй в обличчя і чекай, доки засміється. Бовкнеш щось смішне або дурне, наприклад: "Поглянь на того дурня, який у нього великий ніс!" І вона, напевно, погляне, бо, як кажуть старі люди: "Жіноча особа дуже допитлива!" А у тому випадку, якщо не погляне і вдає, що не чула, почни перед нею дивитись у небо. І коли вона гляне вгору, тоді бовкни ще щось дурне. Найкраще її спостерігати збоку (аби бути впевненим, що сміється не з тебе) і дивитись, як реагуватиме.

Одні безглуздо хихикають, а коли їм покажеш палець, регочуть. З такими нема жодних проблем. Можеш робити з нею, що хочеш, бо дурна, як ніч. Сміється всякій всячині, і не знає, що життя - річ серйозна, і що не слід сміятися абичому. А є й такі, які рідко сміються. Наприклад, розповіси якийсь анекдот, і всі катаються від сміху, а вона лише через пару хвилин питає, що сталося, і тільки коли їй двічі поясниш, що ніхто не лаяв її матір, вона почне сміятися, як навіжена. Ех, і на таких треба вважати, бо в майбутньому з нею можеш "сісти в калюжу". Доки ти їй поясниш що і як, життя мине марно. А які ж діти будуть із такою дурепою? Краще й не думати про таке...

А ще є такі, які сміються, чи краще сказати, мекають, як застуджена коза. Такі, певно, мають якийсь гандж, і, може, їх у житті щось нажахало і через цей переляк у них пропав голос. Та й, певно, такі особи підступні й краще з ними не мати справи. Найкращі ті жінки, які вміють гарно сміятися, при цьому від душі й не безглуздо. Гарні можуть і частіше сміятися, бо їм ніхто не дорікатиме. А для дурної найкращий вихід – взагалі не говорити, а сміятися якомога рідше, бо тільки в такий спосіб вони зможуть добре влаштуватися в житті.

У такому дусі я розглядав свою обраницю того вечора, і аналізував її сміх згідно з вищенаписаним. Отже вона прикривала рота рукою й сміялась помірно: не забагато й не замало (можливо, вона б сміялася більше, якби так рано не втратила зуби – не їжте цукор у дитинстві й не матимете таких проблем, як моя майбутня кохана).

Але врешті-решт, бачачи, що час минає і прибувають та від'їжджають все нові пасажери, а нічого не міняється, я вирішив діяти трохи "різкіше". Бо якщо я хочу, щоб вона опинилась в моїх руках, мушу трохи більше попрацювати. Може статися, не дай Боже, що знову з'явиться якийсь придурок, і забере жінку в мене з-під носа, як це вже бувало не раз.

## *У червоних черевиках*

*У червоних черевиках  
Я світом нуджу.  
Без розкоші, без любові  
Зношу мої чорні брови.*

*(Тарас Шевченко, "Кобзар")*

"Ні і ні! Цього разу так не буде!" - зарікався я сам перед собою. Цього разу я не спасую. Я рушив, наче у вирішальний бій...

І це помітили майже всі пасажери. Приміщення не було аж таке велике: всього декілька дерев'яних лавок; можна було розглядати всякого, а їм - тебе. І всі, хто сидів довший час, почали на мене недовірливо поглядати, тишком підморгувати й щось шепотіти, показуючи на мене. А я, мій брате рідний, наважився й рішуче рушив у напрямку рудої. Витягся по-військовому і майже маршовим кроком підійшов до моєї майбутньої коханої. А в голові роїлися тисячі думок.

Почав собі цідити по краплях, що це не так страшно, що вона така. Ну й що, що має руді коси. В інших жінок теж бувають такі. А пару днів тому мені хтось розповідав, що такі англійки, і в Англії це вважається гарним. І коли вже так, то чому б і мені не постати сучасною людиною й не закохатися в таку, що має жовтувато-руде волосся.

Підбадьорений цими думками, я підійшов до неї й промовив: "Добрий вечір!", як і належить. Я зібрав усю свою мужність і тепер був переконаний, що вона мене не прожене. Так воно й було. І пацан років дванадцяти-тринадцяти, що складав їй товариство, для мене не був перешкодою. Це був її молодший брат, що з нею подорожував. Вона, на диво, приязно поглянула на мене й відповіла: "Добрий вечір".

Таким чином, кригу було пробито. Отже, й вона мене потай розглядала. Це жінки вміють робити дуже добре – бачать і те, що приховано. І саме та, яка каже, що нічого не бачить і тебе не помічає, як потім з'ясовується, все дуже добре бачить. Що ж робити далі?

Мені якось забракло сил і думок, а підручник (книжку "Як до неї підійти") я забув удома. Отже, мусив знайти вихід і без допомоги. "Як ти?" - питаю в неї.- "Добре",- відповідає. - "Дозволиш присісти біля тебе?" - питаю далі.- "Звичайно", - відповідає. А мені серце зайшло в п'яти, пульс – 140. Та й голос змінився. Не можу зрозуміти самого себе. Це не жарт – підійти до незнайомої особи. Тисячі думок закружляло мені в голові. Але кажу собі: "Постривай: коли ти стільки вибухівки досі тримав у руках, далі буде легше. А якщо вибухне, ти – ходу!"



Автор -1979 Спліт

*Душе моя, мій густий тумане*

*Душа моя, мила моя,  
Мов густа імла.  
Де ті брівки, мов шнурочки?  
Ща десь їх нема.*

*Де ті очки твої ясні,  
Якими я снів,  
Що поета вони будять,  
Забирають сни?*

*Де часи ті наші вічні,  
Несуджені дні?  
Де ті губи й погляди,  
Що належать мені?*

*І де ти єси, мила моя?  
В чому таємниця?  
Нема тебе зараз тут,  
Чи мене боїшся?*

*Серце моє, де ти зараз,  
З ким прокидаєшся?  
Я спитать не знаю в кого,  
Чи з іншим қохаєшся?*

Отже, контакт було встановлено, кригу пробито, і я міг діяти далі; тільки цей пацан почав каверзувати й заважати моїй діяльності. Схоже на те, що він помітив, що я зайнявся його сестрою, тому він уперся, щоб чинити мені перепони. Я мав якийсь дріб'язок у кишнях, то дав йому, щоб купив собі лизанку. Аби її потішити, я почав коло неї товктися, куйовдити волосся, поглядати трохи скоса, зводити брови вгору і при цьому дивитися, як вона реагуватиме. А вона все це сприймає й пасе очима, ну просто клас! Видно було, що вона з села і не мала нагоди так розважатися. І мене це ще більше підбадьорило.

Я почав її розхвалювати. Які в неї гарні очі – сині, як море (а я б у них не прав шкарпеток), які має випещені руки (а в неї нігті чорні від бруду, ніби вона ними орала). Що поробиш, мусиш брехати. Адже мета виправдовує засоби. "Дай-но я її вловлю, а потім вріжу правду-матку", - думаю собі. Почав я її трохи мацати за руки, бачу – не борониться.

Та коли саме я збирався перейти до серйознішого, повернувся її братик і зіпсував мені справу. Відчитав я йому все по списку. Перелічив усі лайки, які знаю, і які будь-коли чув. І як можна бути таким пентюхом? А хіба я не дав йому на лизанку? І що хоче зараз від мене, грім його запали? А хіба не бачить, що я зголоднів за жінками і мені це потрібне, як хліб. А хіба не знає, що я півтора року був на флоті, повністю ізольований від жіночого світу?

Та й міг би виявити трохи уваги до такого бідолахи, як я. Та я свідомо йшов на жертви й опустився до особи нижчого від мене рівня, яка не належить до категорії жінок, в яких я збирався закохатися. А хіба не бачить, що я використав усі свої розумові здібності? А я їй наговорив стільки компліментів, ніби вона Олівія Ньютон Джон (я її бачив у фільмі, й вона мені дуже подобалась).

Але малий впертий, як віслюк, ще й почав погрожувати. Що він усе розповідь батькові, яка вона безсоромна; що він підгледів, як ми зажималися й цілувалися. Горе мені, люди добрі, чого тільки він не казав, а я дійшов тільки до половини своїх намірів, і вийшло, ніби я її силував. У мене перед очима затьмарилось. Я б йому із задоволенням забив би ту лизанку в писок. Але не можна, любий братику, так не піде, не годиться так нервуватися. Тоді б пропали всі мої плани, і мої б думки про кохання пішли за водою.

І я, усвідомлюючи наслідки, почав шкіритись і хвалити пацана, який він розумний, розвинений, напевно, під майкою має сильні м'язи, що ми і йому знайдемо якусь дівчину. І що по суті ми з сестрою цим займаємось. Що в цьому нема нічого особливого. І він, напевно, бачив у фільмах, як цілуються. І його сестра теж має спробувати, як це виглядає. І що тут нема зараз його батька, який би це бачив. І що до того батькові? Можливо, й він одружився подібним чином...

О, Боже мій, яких нещастя зазнає людина в житті! То правда, що це його сестра, але вона потрібна й мені, хоча б на певний час. Це не означає, що я заберу її собі на все життя. Малий ледве заспокоївся. І на всі ті дурні вгамування пішла добряча година. Адже решта дітей іде спати найпізніше о восьмій вечора, а зараз минула вже північ, а він усе ще не спить і охороняє сестру. Отаке тобі...

Все-таки він якось утихомирився й ніби задрімав. А я згораю на попіл. Не знаю, де я. Знаю, що потім було зажимання і я її цілував у щербатий рот. Не пригадую, чи вдалося мені пережити щось гарне. Гадаю, що так, але я не відчув якоїсь особливої пристрасті й жару. Відчув запах зіпсованого зуба, якщо так можна сказати. І ще якесь бабисько почало варнякати, яка це ганьба- зажиматися на вокзалі; що так роблять тільки цигани й нікчеми. Але саме тоді, коли я хотів у відповідь сказати щось соковите,

підійшов браток дівчини, і трапилось те, про що я трохи раніше розповів. І цей малий ледве якось заснув, а я собі продовжив справу. І вона зовсім не чинила опору.

Я міг навіть їй встромити язика до рота, але погребував. Треба було спочатку випити чогось міцного, щоб нейтралізувати горло й забити запахи з рота. Бо кожному, коли вип'є, все одно. Як кажуть шваби "Alles eins". (*Що тобі до того, що в Угорщині нема моря?*). Але цього я собі не міг дозволити, по-перше, через погані фінансові можливості, а по-друге, що, можливо, не спрацювало б – через сильні враження від того вечора й приголомшливу зустріч із вище згаданою особою. Отже, мушу визнати, ми цілувалися, хоча та баба біля нас постійно обурювалася.

Я мав і інші грішні думки, як би її звабити й заманути на "тонкий лід", а саме: відвести її в туалет і там приступити до справи, тобто, зробити те, що роблять справжні коханці: що роблять люди й тварини для розмноження. Може, мені б і вдалося, оскільки я прилипав і брехав, що її кохаю і скільки вона мені значить у житті; я їй навіть казав, що вона, як богиня Мінерва (хоча ні вона, ні я й гадки не мали, що це за богиня). Але звучало романтично, і мої грішні наміри мало не здійснилися. Знову втрутився "перст долі" – малий пацан. "О, Содом і Гоморра!"- кляв я себе.- Як чуйно спить! І що йому до сестри, чорт забирай!" Але що було, то було...

Живи й терпи, друже милий. Як нема виходу, страждай далі й чекай, коли засяє сонце. Наближався ранок і пора нашої розлуки. Прийшов автобус, і моя кохана поїхала. При від'їзді її очі трохи зволожились, чи то через недосип, чи то через мене - не знаю. Знаю тільки, що запросила мене наступного тижня приїхати в гості. Дала мені адресу й настанови, як дістатися і запевнила, що чекатиме.

## *Їду в гості до қоҳаної*

*Їду в гості до қоҳаної  
Чеқати не стану.  
Заполонила мене мила  
Мріями і снами.*

*Яқ зақрию ясні очі,  
Все бачу қоҳану,  
Бачу її день у день,  
Ввечері і рано.*

*Біля липи старої  
У вишневім садочку  
Сидить мила, опустила  
Замріяні очкі.*

*Я хотів би надивитись,  
Яқ қосу сплітає,  
Яқ говорить і співає,  
Росу яқ збирає.*

*Ще хотів би подивитись,  
Яқ қвіти саджає,  
Яқ іде через садочок,  
Яқ вона зітхає.*

*Хтів би я іти до неї -  
Мужності не маю,  
Шақу роқи молодії  
Любов оқриляє.*

Настав і день відвідин. П'ять днів я працював і міркував про те, що буде. Як мене зустрінуть, і що на мене чекає. Ні на що особливе я не сподівався; не мав якогось передчуття і не знав, що б могло статися. Думав, що їхати недовго, але тут я помилився: їзда тривала добрих три години, бо треба було робити дві пересадки.

"Ох, як складно", - думав я собі. Але ж не можна кохати й бути коханим, щоб не настраждатися! Бесідуючи так із собою, я приїхав у Чрмошниці. Це досить віддалене село у Белій Крані. Воно простяглося попід лісом і налічувало від 20 до 30 хат. Запитав, де знаходиться будинок Хорватових. Це був великий будинок, біля якого протікло джерело.

Нічого не скажеш: словенець є словенець; він ніколи не лінується щоб побудувати добру хату. Це мені з першого погляду сподобалось. Подзвонив - мені відкрили. Застав батька й матір, трьох братів і на рік молодшу сестру. А той жовтокосий пацан тепер на мене дивився лагідно. "О, та цього я десь бачив!" - промовляли його очі. Я з усіма привітався і вручив матері гостинець, як цього вимагали звичаї й моя вихованість. А моя Йожича сяяла від щастя. Її коси були ще рудіші, а ластовиння ще виразніше. Та й зіпсований зуб мені зараз видався набагато менший, ніж я думав спочатку...

Прийом був понад усі сподівання. Спочатку мені було трохи ніяково, але потім я розкріпачився. Ми перейшли до вітальні, дуже великої. Під вікном стояв великий стіл на дванадцять осіб, а біля нього - лавки. За столом сиділи якісь люди, пили вино й весело гомоніли. Батько Йожичі мене з усіма познайомив, представляючи як майбутнього зятя! Горе мені! Звідки з мене той зять? "Цибулі не їв і не нюхав", - як кажуть в народі, і раптом – зять. І як так швидко й зарано? Видно, ці п'ять днів Йожича не сиділа, склавши руки, і всім розповіла, що знайшла хлопця, який незабаром приїде, і за

якого вона вийде заміж. Боронь, Боже, й рятуй! Як одружуватися, коли я такий молодий і недосвідчений?

З неба та в ребра! Це була велика несподіванка. Тільки на вагання не було багато часу – сідай до столу й розповідай, хто ти і звідки. Я ледве оговтався. Мав щастя, що всі були трохи "під газом". А може, для них це й не було таким важливим (зять треба поважати, у цьому випадку і словенці - не виняток).

Я потроху почав придивлятися до гостей. Тут були різні обличчя. Я міг би їх довго перелічувати й описувати. Обличчя в них були цікаві, і по кожному можна було "прочитати" їхню долю. Це були люди, що невтомно валять ліс, обтесують колоди й займаються обробкою деревини. Нічого не скажеш, поважні люди, які не вміють ухилятися від праці. А коли приходила пора відпочивати, вони теж не пасли задніх: їли, пили й веселилися до пізніх і вранішніх годин.

Прийшла пора спати. Це було приблизно опівночі. Коли всі вже втомилися, і коли кожен поставив питання й дістав відповідь, а дехто вже куняв, хтось запропонував іти спати. Я міркував, де і як мене розташують. Мені сказали, аби я йшов до великої кімнати, в якій знаходилось величезне двоспальне ліжко. Я думав, що це якась помилка, бо сподівався побачити малу кімнатку і ліжко, збите з дощок. І ні на що інше не міг розраховувати, але помилився: я бачив велику кімнату і велике ліжко. Спочатку я подумав, що прийде малий "пацан", і ми будемо спати вдвох.

Але ніяк не припускав, що може прийти *вона*, і ми будемо спати разом. Тільки цього я не сподівався. Тому мене сильно здивувало, коли й справді з'явилась вона. Я вже роздягся й ліг, коли почув її легкі кроки. Перед тим я довго вагався, як лягти: в штанях чи без. Ніяк не міг вирішити, що зробити. Це мука, коли опинишся в чужій хаті, і тобі страшно, що з

тобою станеться. А вона лягає коло мене. Я так злякався й скрутився, що не міг слова мовити. Це не жарт – відчути жіночу особу, яка ляже біля тебе! Ох! І зараз мене кидає в дрож, коли згадаю ту ніч...

А вона пригорнулась до мене, ніби їй холодно. Тремтить, як прутик, і притискається до мене, мов мале пташеня. Горе мені, жіноча голово, постривай трохи, доки отямлюсь! Я не був призвичаєний, щоб коло мене лягала жінка. Як би сказали музиканти: "Трохи налаштую шаргію\*". [*Шаргія* або *шаркія* = нар. щипковий інструмент у мусульман]. Це важко, брате милий, бо я тоді не мав багато щастя, аби спати вдвох і міркувати. Таке щастя мав у дитинстві. Тоді я спав з братом і ще хтозна з ким, та тоді це було через брак ліжка, постелі тощо. А зараз раптом біля мене Йожица...

Не знаю, як я перебув ту ніч. Нелегко було. Це правда, що до доброго людина швидко звекає, але до цього я справді не міг так швидко звикнути і збагнути, що зі мною відбувається. Наступний день був ще незвичайніший. Коли прокинувся, я був сам. Почав озиратися навколо й обмацувати ліжку, але нічого не відчув. У кімнаті, крім мене, нікого не було. Чув тільки, як співають півні й перегукуються.

Пригадалося Селіште з нашими півнями. Від пагорба до пагорба їхній спів підсилювався відлунням, що відбивалось від потоку. І тут було щось подібне. Я протер очі, подивився пильніше, і знову побачив, що нікого нема. Я встав, вийшов надвір, умився холодною водою з-під крану біля будинку і побачив прекрасний струмок, який весело дзюрчав неподалік від хати. Все було прегарно, і можна було б подумати, що сон триває далі. Тільки часу на сновидіння не було. На мене чекала реальність. Я запитав у себе, як тепер буду дивитись у вічі мешканцям будинку, звідки лунали їхні голоси. Я увійшов у велику вітальню, сполучену з такою самою великою кухнею.

За столом сидів батько і її брати; під ногами плутовся "пацан". Йожица та її сестра разом з матір'ю готували сніданок. Батько мені гарненько відповів мені на мої привітання й побажання доброго ранку і запропонував мені сісти. Я сів між ними, почувуючись, ніби на терні. Зашарівся, мов півнячий гребінь. Жар охопив усе тіло. А батько, з неба та в ребра, питає в мене, чи мені сподобалась його дочка. Це питання мене застало зненацька; я сидів, роззявивши рота і не знав, що сказати.

Її батько в мене питає, як мені подобається його дочка, з якою я спав. І це було дуже серйозне питання. Виглядало так, ніби я міряв на базарі брюки чи капелюх, а в мене питають, чи відповідає номер. Що мені лишалось, крім як відповісти ствердно. Так, дочка мені дуже сподобалась, і гадаю, у всьому мені відповідає. Та це були тільки слова. Я нічого не відчув і не "випробував". Не все так швидко. В такі хвилини людина не роздумує, в кожному разі, коли не призвичаєна до таких речей.

Коли ж я мав нагоду оцінювати, подобається мені хтось чи ні? Але будь, що буде: зараз нема можливості для відступу й капітуляції. Якось ми проковтнули сніданок, а потім я і моя Йожица вирушили на прогулянку. Ми обійшли все навколо, вона мені показала гаї й левади, а потім відвела мене на кладовище. Там я мусив довідатися про всіх давно померлих родичів, дивитись їхні фотографії і слухати про те, як вони колись жили. Для мене було трохи незвично, що вона про все це говорить. Адже я не був любителем цвинтарів і такого середовища. Та й товариство покійників – це не таке вже й приємне товариство. Слухав усе це я тільки заради неї, і чекав, доки воно скінчиться.

Ми вирушили додому; дорогою я бачив ще якісь дрібниці, про які в неї розпитував. Але трапилось те, що не мало трапитись. Ми саме проходили попри якусь хатину, коли

пролунав голос, що кликав мою милу на ім'я. Я зупинився, щоб побачити, в чому справа. А вона мене тягла за рукав, щоб іти далі. Я побачив чорну кудлату голову й розлючені очі. Якийсь чоловік підійшов і схопив мою Йожицю за руку. Спитав у неї, хто я. А вона відповіла, що я родич. Ось яке я мав щастя! Раптово зробився "родичем", а у всьому тому правди – жодної крихти.

Я побачив, що тут не до жартів, і треба якнайшвидше вирушати в дорогу. Мене було ображено, а я був безпорадний щось зробити. Вона довго виправдовувалась, що тут нічого такого нема, що він був раніше її хлопцем, що зараз усе в минулому, що вона кохає тільки мене й таке інше. Але таких казок я більше не слухав. Дочекався найпершого автобуса і поїхав собі геть...

## *Так було колись давно*

*Вже багато років тому  
(Що було давно)  
Час ішов, життя минало,  
Річкою пливло.*

*І була тоді негода,  
Дратівливі люди,  
Темно було, мало щастя,  
Дні похмурі були.*

*Шукав щастя, батьківщину –  
Нічого немає.  
Нема щастя, в душі миру,  
Серце завмирає.*

*Порятунку ні в коханні,  
І ніде нема.  
І на серці, мов у Сибіру,  
Суворі зима.*

*Малий хлопчик ще бореться,  
Шукає прихистку...  
Так пройшло багато зим,  
Ща весна вже близько.*

*Прилетіла ластівочка,  
Гніздечко звиває,  
Знов весела, знов щаслива,  
Знову сонце сяє.*

Так ми підійшли до кінця розповіді. Все, що почалося, має скінчитися. Мені є ще багато що сказати, та залишимо це на пізніше. Життя іде далі, все міняється, і ми чомусь навчаємось. Боремося, як знаємо і вміємо. Щось нам вдається, а щось лишається незавершеним. Так і з цим писанням. Можливо, я знову пригадаю щось нове, а може, до цього щось своє додасть хтось інший. Напевно, так і треба.

Багато хто з нас має шрами й незагоєні рани, і кожен намагається їх залікувати по-своєму. Багато хто прямує неправильними шляхами і не усвідомлює цього. А причини такої поведінки в багатьох випадках не з'ясовано. Одверто кажучи, мало хто з нас спроможний і бажає визнати свої помилки і розпочати знову. На це потрібні сили. Якби ми наперед усе знали, було б інакше. Багато хто тимчасово ухилився й захистився від страждань, які перед нами.

А чому так відбувається? Чому стільки страждань на світі? Чи через те, що люди не бажають бути щасливими, чи через те, що егоїстичні? Я б сказав так: не через те, що не хотіли б чи не бажали – багато людей не усвідомлюють становища, в якому знаходяться. Вони не розуміють часу, в якому живуть. Спираються на застарілі істини й досвід. І є багато підстав, чому важко перелічити такі приклади: їх важко визначити. Через це ми рідко спіткаємо того, хто говорив би про щасливе життя.

Щастя неначе зачароване, і його ніби нема. Не раз трапляється так, що ми не можемо чи не вміємо його впізнати. І навіть ті, що мають усе, про яких ми спочатку думаємо, що вони "не мають тільки того, чого нема", потім ми бачимо, що й вони нещасні. Коли трохи пильніше озирнутися назад і згадати початок, ми пригадаємо свої спроби й наміри. А час невпинно летить.

Ці слова мені не раз пригадуються й спадають на думку. Коли я потрапляю в якусь біду, то кажу собі: "Нічого! Терпи!

Зціпи зуби й рухайся далі!" Із усього випливає, що ніколи не треба втрачати надію. Коли нам зле і здається, що "потонули всі кораблі", ми мусимо шукати вихід. І ніяк не інакше. Але й нині, коли минуло багато гроз, я не можу стверджувати, що цілком спокійний, і що мені випадково ніщо не "зіб'є приціл" і не зіпсує малу надію й життєву радість. Принаймні, мені так здається. Чи, можливо, я помиляюсь?

Скільки існує світ – стільки ж і палке прагнення до чогось далекого і недосяжного. Багато хто боровся й далі бореться за "світлі ідеали", за свободу, за дітей, за батьківщину, за свою милу, за кохання. А кохання, як кохання – воно досить подібне щастю. Вони - ніби рідні сестри. Обоє оманливі й непевні. Ніколи не знаєш, скільки триватимуть. І завжди боїшся, що тебе зрадять. А деяке кохання існує тільки в думках. Про це я достатньо говорив...

Відбувались битви, і зараз так: всяку мить хтось за кимось страждає, когось комусь бракує, одні народжуються, інші вмирають, комусь потонули кораблі, а хтось нетерпляче чекає, коли розквітне новий ранок. І все так, з дня на день, з року в рік, віками триває – боротьба за існування. І всі на щось сподіваються, чогось чекають. Чекаємо, що засяє сонце, а приходять грози, замість спокійного моря налітає шквал...

Здається, що тих, хто справді щасливий, дуже мало і у більшості випадків вони цього не усвідомлюють. Забувають про тих, хто страждає і тих, хто свої страждання, неміч і біль спритно приховує, бо багато хто, якщо бути відвертими, бореться виключно за "голе" життя, щоб перебитися й сяк-так животіти. Немало й таких, котрі щодня б'ються з думками, як хоч щось вкинути до "дзьоба".

Як видно, було і зараз є багато боротьби й битв, що минули, й зараз є перед нами. Ми ті, котрі мусять "боротися" з труднощами і шукати собі заміну, щоб хтось боровся потім

замість нас. Нема таких добровольців! Найперш мусимо самі викластись сповна, багато збагнути, якомога більше здійснити, перебороти труднощі, вистояти перед неймовірною плутаниною, і тільки потім сподіватися, що про нас хтось згадає й віддасть нам належне. Та коли все це збагнемо, нам знову чогось бракуватиме.

Ми побачимо, що не дивлячись на наші досягнення, хоча за нами багато затяжних битв, знову хтось скаже: "Ти не можеш жити старою славою!" І знову розривається зачароване коло, і ти мусиш засучити рукава, зціпити зуби і, не дивлячись на нові труднощі, рушити далі, вперед і тільки вперед... Так у житті.

*У цій книзі – автобіографічна повість про дитячі та юнацькі роки хлопця походженням з України, але який народився і виріс не на українській землі.*

*Книга сповнена гумору та пригод, які у великій кількості супроводжують маленьку дитину з раних літ. “Літа ніколи не повертаються до людини, але людина завжди повертається до своїх літ”, - писав видатний український письменник, Кінорежисер Олександр Довженко.*

*Автор повернувся до свого дитинства, щоб розкрити свою душу, свої думки про людину і те, яке її місце в цьому світі, що вона повинна робити, щоб стати щасливою, наскільки це можливо у цьому вимогливому і нелегкому житті.*

*Але читаючи книгу, мимоволі доходиш висновку, що, можливо, в ній є багато смутку, тому що переселення з рідної землі в чужі краї, налагодження побуту в незнайомому краї, “запалювання родинного вогнища на чужій землі” – це сумна, трагічна, невесела сторінка життя будь-якої людини й родини.*

*Віриться, що український читач колись ознайомиться з цією книгою. Шоді він більше дізнається про долю українців, які волею обставин розкидані по всьому світу.*

*У книзі тісно переплітається поезія й проза як переплітається буденне й святкове в нашому житті. Присвячує автор цю книгу чудовим дівчаткам, дівчатам, жінкам, які самі не знаючи того, залишаються у чоловічому серці й зігрівають спогадами про себе сувору чоловічу душу.*

*Складемо велику подяку авторові за розкриття ще однієї сторінки життя українців поза межами рідної землі. Хай зігріє вона теплом всіх, чиє серце болить і кому завдає болю туга за рідною землею.*

*Олена.*

# Зміст

## Розділ: I

<i>Стежки честі й правди</i> .....	3
<i>Невгасиме світло українських вогнищ у Боснії</i> .....	4
<i>Багато лісів та стежок</i> .....	10
<i>Нещастя і щастя</i> .....	13
<i>Так було на початку двадцятого сторіччя</i> .....	18
<i>Життя українських переселенців</i> .....	21
<i>Був колись у Селішту Михайло Сулима</i> .....	26
<i>Тяжка неволя в Сибіру</i> .....	34
<i>У Сибіру за Уралом</i> .....	39
<i>Драго Лазіч ще живе</i> .....	44
<i>Про струм у Селішту</i> .....	47
<i>Жилося колись важко</i> .....	51
<i>Сонце сходить і заходить</i> .....	52
<i>Не щибечи, соловейку</i> .....	55
<i>Ніч холодна, а хата трухлява</i> .....	59
<i>Як я можу жити в старій хатині</i> .....	64
<i>Моє ім'я</i> .....	66
<i>Маю хату і стайню</i> .....	70
<i>Колись я зерно молов</i> .....	74
<i>Яке життя у в'язня</i> .....	78
<i>Несе Галя воду</i> .....	82
<i>Копав Стево криницю</i> .....	85
<i>І пироги і пиріжки</i> .....	90
<i>Колись було дерев'яне взуття</i> .....	94
<i>Пасу вівці та корови</i> .....	101
<i>Пасу свині й вівці</i> .....	106
<i>Хто заверне її череду?</i> .....	110
<i>Була немилосердна боротьба</i> .....	113
<i>Пас колись воли та корови</i> .....	117
<i>Як стати кращим</i> .....	120
<i>Тяжко мені біля волів ходити</i> .....	125
<i>Відселялись колись люди</i> .....	130
<i>Одного дня у Селіште переселився Симо</i> .....	135

## Розділ: II

<b>Знайти когось і бути разом.....</b>	<b>142</b>
<i>Кохав дівчат і дівчаток.....</i>	143
<i>Середня школа була далеко.....</i>	148
<i>Тяжко тому, хто кохає.....</i>	153
<i>Різка свище на всі боки.....</i>	159
<i>Писав колись задачі вдома.....</i>	163
<i>У паршивої вівиці завжди погане руно.....</i>	167
<i>У школі суворі вчителі.....</i>	171
<i>Мені казали, стань актором.....</i>	174
<i>Гордана була, як росяниста квітка.....</i>	177
<i>Я чув про інакший світ.....</i>	181
<i>Прощавай, звивиста дорого.....</i>	186
<i>Шукаю жінку свого життя.....</i>	191
<i>Колись я був парубком.....</i>	195
<i>Колись знав одного Йована.....</i>	198
<i>Шукав собі я кохану.....</i>	201
<i>Пішов я в моряки.....</i>	203
<i>Барбара.....</i>	209
<i>Схили голову на мене.....</i>	212
<i>Не питай, чого в мене заплакані очі.....</i>	215
<i>Я любив сумні оповідання.....</i>	217
<i>Це більше не злива.....</i>	220
<i>Пішов я до війська.....</i>	223
<i>Хотів би милу запитати.....</i>	226
<i>У червоних черевиках.....</i>	229
<i>Душе моя, мій густий тумане.....</i>	230
<i>Їду в гості до коханої.....</i>	235
<i>Так було колись давно.....</i>	241
<i>Олена.....</i>	245